

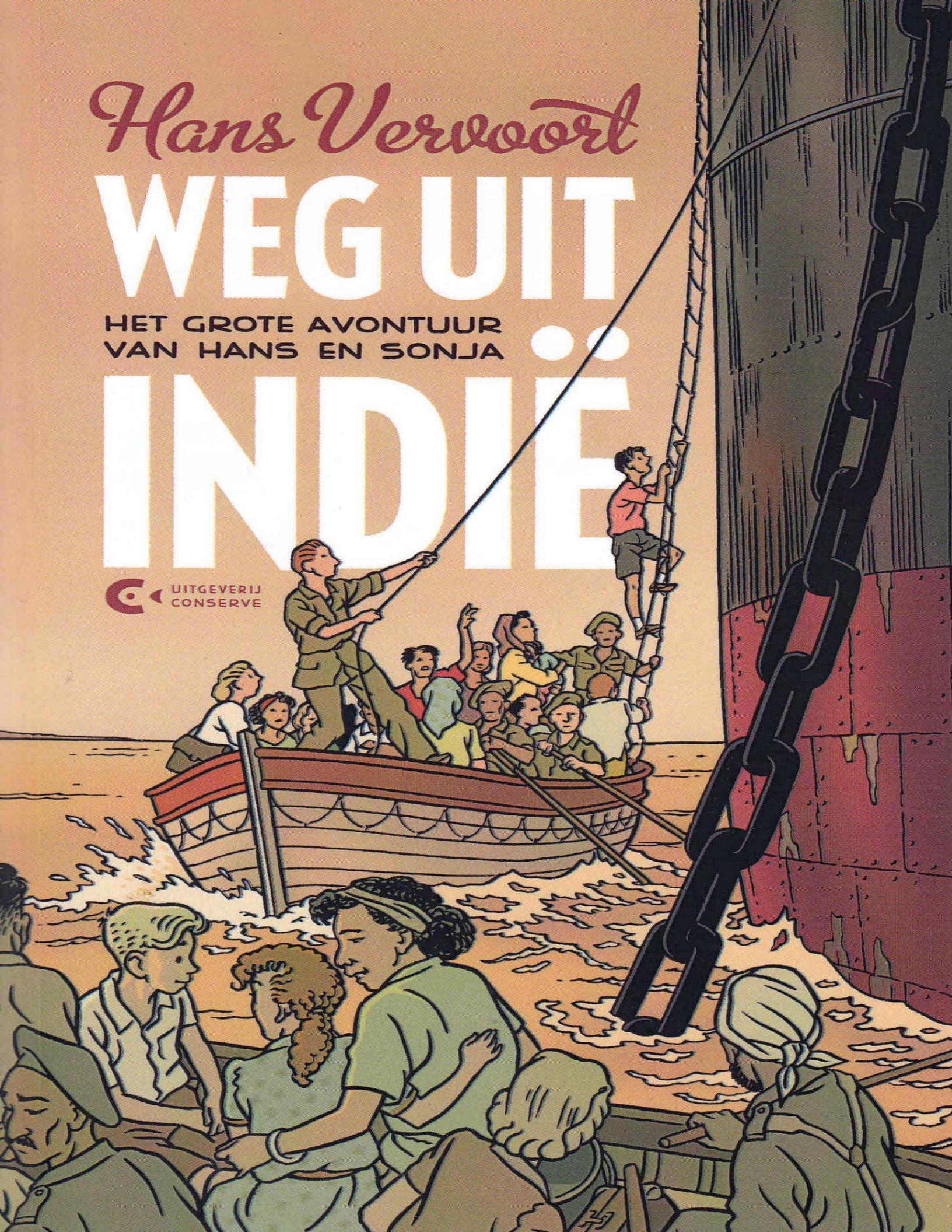
Hans Vervoort

WEGUIT

HET GROTE AVONTUUR
VAN HANS EN SONJA

INDIE

UITGEVERIJ
CONSERVE

WEG UIT INDIË

Het grote avontuur van
Hans en Sonja

Verteld door Hans Vervoort
Tekeningen: Peter van Dongen

Voor mijn broer Rob (Magelang 1938 – Ambarawa 1945)

Inhoud

- 1 Waarin een vliegtuig een boodschap brengt en Hans twee woorden Frans leert**
- 2 Waarin Hans eraan denkt hoe het allemaal begon**
- 3 Waarin Hans en zijn moeder op reis gaan en nieuwe vrienden maken**
- 4 Waarin Hans en Sonja het kamp verkennen en leren buigen**
- 5 Waarin Sonja een vervloeking uitspreekt**
- 6 Waarin een radio wordt ontdekt en een kogel de grond in geschoten wordt**
- 7 Waarin de zon steeds kouder wordt en Hans iets lekkers zomaar op de grond vindt**
- 8 Waarin Hans leert breien en achthonderd vrouwen een zonde begaan**
- 9 Waarin er iets heel ergs gebeurt, maar het leven toch doorgaat**
- 10 Waarin oma Van Soest de boel belazert**
- 11 Waarin Sonja kampioen vliegenmepper wordt en Koreanen hop-hop-hop door het kamp hollen**
- 12 Waarin de oorlog ophoudt, maar de vrijheid nog niet komt**
- 13 Waarin de Gurkha's komen en de kogels in het rond vliegen**
- 14 Waarin Hans twee eieren in oma Van Soest ziet verdwijnen**
- 15 Waarin de bevrijding eindelijk komt en ze een ijsje krijgen**
- 16 Waarin verdriet en vreugde elkaar afwisselen**
- 17 Waarin Hans en Sonja er een vriendin bij krijgen en ze de zee op gaan**
- 18 Waarin Maja een groot cadeau krijgt en ze de Tegelberg op gaan**
- 19 Waarin Hans een zeemansuniform krijgt en ze een heel treurig verhaal horen**
- 20 Waarin ze kennis maken met Bibberland**
- 21 Waarin ze knikkerles geven en Hollands moeten eten**
- 22 Waarin tante Aal iemand voor zich laat strijken en Hans en Sonja wolkjes uit hun mond zien komen**
- 23 Waarin een vader komt opdagen en hij een spannend verhaal vertelt**
- 24 Waarin dit verhaal een goed eind vindt**

Verantwoording

Verklarende woordenlijst

Hoofdstuk 1 Waarin een vliegtuig een boodschap brengt en Hans twee woorden Frans leert

Er was al een tijd een geluid te horen geweest dat Hans niet kon thuisbrengen, maar hij had geen zin om op te staan en te kijken wat het was. De knagende honger had hem slap gemaakt en hij lag al de hele ochtend op bed. Maar toen kwam Sonja binnenrennen. 'Een vliegtuig!' riep ze.

'Onder het bed!' commandeerde oma Van Soest van enkele beddenrijen verderop en gaf zelf kreunend het voorbeeld.

'Nee, ze gooien geen bommen. Ze gooien papiertjes naar beneden.'

'Wat?'

De nieuwsgierigheid won het en voorzichtig, schrikachtig als vogels, gingen ze naar buiten. Ook oma Van Soest kwam weer onder haar bed vandaan.

'Blijf in de buurt!' riep ze hen nog na.

Buiten stond al een hele menigte stil naar boven te kijken. Daar vloog een klein vliegtuig in de lucht, op een paar honderd meter hoogte. Je zag de piloot naar beneden kijken en af en toe viel een stofwolkje uit een luikje in de buik van het vliegtuig. Dat stofwolkje bleek als het lager kwam te bestaan uit kleurige stukjes papier. Er stond een zachte wind, de papiertjes woeien het kamp voorbij en landden ver weg. De dichte omheining van het kamp maakte het onmogelijk te zien waar ze precies terechtkwamen. Niemand was groot genoeg om over die heg heen te kijken.

Het laatste wolkje dat uit het vliegtuig viel was beter geplaatst, en Hans zag dat een deel van de papiertjes terechtkwam op het appèlterrein. Dat was een leeg veld waar elke dag de hele kampbevolking in lange rijen moest staan om geteld te worden. Als er geen appèl was mocht je daar niet komen. Niemand durfde er nu op te gaan, want dan wist je een ding zeker: je kreeg klappen van de Japanners die de ingang van het kamp bewaakten en zicht hadden op het appèlterrein. Maar die Japanners keken ook gespannen naar het vliegtuig, en sommigen hadden zelfs hun geweer aan de schouder gebracht om het neer te schieten. Maar er viel geen schot, ze voelden wel dat het te ver weg was om te kunnen raken. Zonde van de kogels. Het vliegtuig schommelde met beide vleugels op en neer, alsof het zwaaidde naar de menigte beneden.

Hans zag een paar jongens stil als de wind langs de kampomheining rennen, en in de verste uithoek van het appèlterrein een aantal van de papiertjes oprapen om dan snel achter de keukengebouwen te verdwijnen. Het waren Harry en Tjeerd, de durfallen van het kamp, al elf jaar, een jaar ouder dan

Hans. Ze waren bijna achter de gebouwen verdwenen toen een van de Japanse bewakers keek en naar hen brulde. Maar tegelijk holde Gekke Jannie het veld op. Zij was onderwijzeres geweest, maar was in het kamp haar verstand kwijt geraakt. Geregeld vergat ze Japanners te groeten zoals het hoorde, met een buiging, en kreeg dan klappen of erger. Ze moest soms uren in de zon staan. Ze werd er steeds gekker door.

Niemand zou het gewaagd hebben openlijk het appèlterrein te betreden om zo'n papier te pakken, maar Gekke Jannie liet zich niet weerhouden.

De Jap stuurde met een kort commando een hulpsoldaat achter haar aan. Dat waren Koreaanse soldaten in Japanse dienst, maar omdat ze niet helemaal vertrouwd werden hadden ze geen echt geweer, maar een houten namaakgeweer. Toch konden ze daar aardige klappen mee uitdelen.

Al een paar minuten later zat Gekke Jannie bij de wacht op haar knieën in de zon en de hemel mocht weten hoe lang dat zou duren.

Maar ze had de Jap net lang genoeg afgeleid om Harry en Tjeerd te laten ontsnappen en in de kortste keren wist iedereen in het kamp wat er op de rode, witte en blauwe papiertjes stond die naar beneden gewaaaid waren: 'Houdt Goede Moed. Je Maintiendrai.'

'Wat is dat, je mentiendraai?' vroeg Hans later aan zijn moeder toen hij haar in het ziekenzaaltje bezocht.

Meestal had hij haar niets te vertellen, er gebeurde zo weinig in het kamp, maar dit was Groot Nieuws en hij had er een heel verhaal van gemaakt.

Moeder luisterde met een gelukkige glimlach, ze was zo akelig mager geworden door de malaria dat hij er tegenop zag om haar te bezoeken. Maar door die glimlach leek ze weer een beetje op de moeder die hij kende.

'Het betekent "Ik zal handhaven",' zei ze. 'Het is Frans. Het is de spreuk van onze koningin.'

'Waarom spreekt onze koningin Frans?' vroeg Hans.

'Het is een oude spreuk,' zei zijn moeder, 'heel vroeger spraken de edelen allemaal Frans met elkaar. Dat leer je later op school nog wel.'

School. Hans wist wat het was en hij was voor de oorlog ook bijna twee jaar op school geweest, toen hij zes en zeven jaar was, lang geleden. Hij had er leren lezen en schrijven en rekenen. Maar toen werd het oorlog en de Japanners verboden het lesgeven aan de kinderen in het kamp.

Alleen Gekke Jannie had het een tijdje mogen doen, aan de kleintjes dan, de kleuters. Maar dat was voordat ze gek werd, natuurlijk.

Hans was een keer gaan kijken. Er zaten wel zo'n dertig kleuters op de grond

en Jannie stond ervoor te dirigeren terwijl de kinderen zongen: 'Lamme handjes, lamme voetjes... kan niet lopen langs de straat...' Ze tilden hun benen op en lieten hun handen wapperen bij het zingen en gierden het uit. De kleuterklas was een succes. Toen het wat te rumoerig werd zag hij Jannie haar hand opsteken en het werd meteen stil. De kleuters keken strak naar haar en even later begreep Hans waarom. Jannie haalde met een behendig gebaar haar boventanden uit haar mond en even later haar onderanden en liet de twee delen van het gebit op elkaar klapperen. Tik tik tik hoorde je, een droog geluid.

Een paar kinderen gilden het uit toen Jannie naar voren liep terwijl ze het gebit liet klapperen.

Haar wangnen waren ingevallen en omdat ze onwillekeurig haar eigen kaken ook bewoog leek het net alsof ze op afstand haar tanden op en neer liet gaan. Doodeng vond Hans het en hij wist van het bestaan van kunstgebitten. Kan je nagaan hoe bang de kleuters waren die zoiets voor het eerst zagen!

Toen hij later op die dag aan zijn moeder vertelde wat hij had gezien zette ze grote ogen op.

'Die is mesjokke,' zei ze, 'daar zal ik een stokje voor steken.' Hans' moeder was, voordat ze ziek werd, een vastberaden vrouw en ze sprak de kampoudste erop aan dat Jannie de kinderen bang maakte. Dat was het einde van de kleuterklas en het begin van Jannie's steeds gekker wordende gedrag.

Toen hij terugkwam van het ziekenzaaltje zag hij haar nog op de knieën zitten bij de Japanse wacht, in de brandende middagzon.

Maar mevrouw Anema, de kampoudste, stond al te praten met de wacht en meestal lukte het haar wel om een gestrafte na een paar uur weer vrij te krijgen. En de Japanners wisten natuurlijk langzamerhand ook wel dat Jannie knettergek was.

Hoofdstuk 2 Waarin Hans eraan denkt hoe het allemaal begon

Hans herinnerde zich de tijd van voor de oorlog nog heel precies. Hij bewaarde die beelden in zijn hoofd als plaatjes, af en toe keek hij er in gedachten naar.

Je liep 's ochtends met je vriendjes naar school, die begon om half acht en dan scheen de zon al volop. Om half een was de school uit, dan moesten de kinderen meteen naar huis, want om die tijd werd warm gegeten. Rijst natuurlijk, met altijd een paar soorten groenten en een paar soorten vlees. Rijsttafel heette dat. Daarna gingen mama en papa slapen, dat was zo de gewoonte in Indië, want 's middags was het te warm om ook maar iets te doen. De kinderen moesten dan ook slapen, maar dat lukte natuurlijk nooit. Als je je maar stil hield. Hans lag dan altijd op bed wat te lezen, of maakte z'n huiswerk alvast. Om drie uur 's middags was iedereen wakker en bracht *kokki** Mina de thee met altijd iets zoets wat ze gemaakt had. Elk huis in Indië had een paar bedienden, om de was te doen en het huis schoon te maken. En een *kokki* voor het koken. Nederland was de baas in Indië, daarom heette het ook Nederlands-Indië. Een kolonie heette dat, een land waarin een ander land de baas was. Indië lag heel ver van Nederland, in de tropen, en al driehonderd jaar geleden waren Hollandse schepen er geland en hadden het veroverd. De Hollanders woonden in stenen huizen, de bevolking van Indië woondde in bamboehuisjes aan de rand van de stad of op het land. Daar teelden ze rijst of werkten op de plantages van de Hollanders.

* *Schuin gedrukte woorden worden achterin het boek verklaard*

Of ze waren bedienden. Indonesiërs noemden ze zichzelf. Het waren bruine mensen, kleiner dan de Hollanders en meestal mager. Ze glimlachten veel en waren heel gedienstig.

Met *kokki* Mina boften ze want zij kon koken als de beste. Bij de middagthee bracht ze altijd een schaal *kwee-kwee*. *Kwee-kwee* betekende eigenlijk: koekjes. Maar het kon van alles zijn, zoete zwarte rijst met een kokossausje eroverheen, of *kwee talam*, dat was een puddinkje. Of roti koekoes, dat was een warme gestoomde cake. Vreselijk lekkere dingen allemaal, die *kokki* Mina had gemaakt terwijl iedereen sliep. Vader en moeder bedankten haar altijd hartelijk voor haar moeite en ook Hans zei '*terima kassi*' ofwel 'hartelijk dank'. Als ze uitgesmikkeld waren gingen vader en moeder meestal op de

voorgalerij zitten, om wat te lezen. En Hans ging snel op zoek naar zijn vriendjes in de buurt om te spelen. Knikkeren, of vliegeren, of badminton. Of verstoppertje natuurlijk. Mooie tijden waren het en nu Hans in het kamp zo'n honger had dacht hij vaak aan al die heerlijkheden van vroeger. Net zoals de moeders in het kamp altijd praatten over lekker eten en recepten uitwisselden. Gek genoeg had je minder honger als je dacht aan een lekkere maaltijd. Het was een van de redenen waarom Hans nog vaak terugdacht aan die mooie tijd.

En die duurde tot ineens het bericht kwam dat Nederland in gevecht was met Duitsland. Het was oorlog geworden in Europa, een grote oorlog. Duitsland tegen de rest van Europa en misschien wel de rest van de wereld! De Duitsers hadden de eerste grote oorlog verloren, lang geleden, en waren daar nog steeds heel kwaad over, vertelde Hans' vader. En ze hadden jarenlang hard gewerkt om de beste wapens te krijgen en het best geoefende leger, zodat ze wraak konden nemen. En nu, in 1940, was hun leger sterk genoeg. Heel Europa wilden ze hebben en misschien ook Afrika.

De kranten stonden er vol van en ook op de radio hoorde je het nieuws. Hans' vader luisterde elke dag en zijn gezicht werd steeds somberder. Buren kwamen langs en er werd gesproken over wat er gebeurde in het moederland. De Duitse troepen waren niet voor de poes, de helft van Rotterdam was verwoest en ze hadden in een paar dagen heel Nederland bezet. En ze waren ook al bezig in België en Frankrijk. Alleen Engeland was te ver, daar zat een zee tussen. De

Nederlandse koningin was met haar familie en de regering naar Engeland gevlogen. Sommige buren vonden het laf dat ze gevlogen waren, anderen vonden het juist verstandig. Want dan konden ze vanuit Engeland de Nederlandse bevolking moed inspreken. Iedereen was blij dat Indië zo ver weg was, de Duitsers konden daar niet bij, al voerden er wel Duitse duikboten in alle oceanen. Maar met een duikboot kon je geen land veroveren. Gelukkig maar!

Toch kon Hans merken dat zijn ouders ongerust waren. Waarover? Japan, een land dat wel in de buurt van Indië lag, begon oorlogstaal uit te slaan en had een verbond gesloten met Duitsland. Want Japan was een eiland waarop langzamerhand te veel Japanners woonden. Ze wilden meer grond veroveren en al jaren waren ook zij bezig een groot leger te trainen en vliegtuigen en oorlogsschepen te maken.

Nu Duitsland Europa aan het veroveren was konden die landen hun koloniën

niet beschermen, want ze hadden hun legers nodig om zich de Duitsers van het lijf te houden.

Soms, zoals in Nederland, had het leger zich al overgegeven aan de Duitsers. Nu kon Japan dus proberen de koloniën te bezetten. Nederlands-Indië stond op hun lijstje, want de Hollanders hadden er een bloeiende kolonie van gemaakt en er werd ook veel olie uit de grond gehaald. En olie had Japan hard nodig voor z'n schepen en vliegtuigen.

Toch waren de mensen in Indië niet erg bang voor een Japanse inval.

"Die Jappen zijn hartstikke scheel" zegt mijn vader,' vertelde Ronnie Eekhof, Hans' beste schoolvriend, 'en die kunnen dus absoluut niet rechtuit schieten.' Het kon kloppen, er woonde een Japanse fotograaf in de buurt en Hans had zelf gezien hoe scheef zijn ogen stonden.

'En hun tanks zijn van blik,' vervolgde Ronnie, 'als je ertegenaan duwt krijgen ze meteen een deuk. En hun schepen zinken allang voordat ze hier zijn.'

Maar het liep anders.

Op een dag kwam Hans' vader thuis in heel andere kleding dan hij normaal droeg. Een groen uniform had hij aan en een helm op zijn hoofd. Alleen zijn bril was hetzelfde, een bril met ronde glazen en een zwart randje eromheen. Zijn vader keek altijd een beetje verbaasd, vond Hans, maar dat kon wel door de bril komen. Zijn moeder holde op zijn vader af en zoende hem langer dan ze meestal deed. Met hun hoofden dicht bij elkaar praatten ze een tijdlang zo zacht dat Hans niets kon verstaan. Maar uiteindelijk kwam zijn vader naar hem toe.

'Jongen,' zei hij, 'je vader gaat vechten tegen de Japanners. Niet bang zijn, over een paar dagen ben ik wel terug. En misschien landen ze wel helemaal niet op Java.'

'Mag ik ook zo'n helm?' vroeg Hans.

'Nou, vraag maar een ijzeren pan aan *kokki*,' zei zijn vader. 'Moet je horen, Hans. Zolang ik weg blijf ben jij de man in huis. Zorg goed voor je moeder en wees niet lastig of vervelend. En luister naar wat ze zegt! Beloof je dat?' Hans knikte. Hij ging naar *kokki* Mina en vroeg een *wadjan*. Dat was een ronde diepe bakpan met twee handvaten. Mina had er verschillende en de kleinste paste op zijn hoofd. Een elastiek om beide handvaten en onder zijn kin, en de *wadjan* bleef goed op zijn hoofd zitten, als hij gewoon liep.

Als hij holde moest hij hem met zijn hand vasthouden. Maar het was toch een helm, geen Japanse kogel kon erdoorheen. Die Japanse kogels spatten zó uit elkaar als ze tegen metaal kwamen, had Ronnie hem verteld.

Hij had de pan de hele dag op zijn hoofd maar haalde hem er van af bij het afscheid nam.. Zijn vader gaf hem een aai door zijn haar. Een zoen wilde Hans allang niet meer, de aai door zijn haar kon nog net. Daarna zette hij de *wadjan* weer op zijn hoofd en gaf zijn vader plechtig een hand. Moeder liep met vader mee en Hans hoorde haar snikken toen hij zich nog een keer omdraaide en zwaaidde.

'Heb je het gehoord, de Japanners zijn geland!' riep Ronnie een paar dagen later. 'Ons leger is verslagen!'

'Zijn ze dood?' vroeg Hans. In alle boeken die hij las over ridders en schildknapen vochten de ridders tot ze dood waren of de ander gedood hadden. Hij durfde er niet aan te denken dat zijn vader misschien...

'Nee, ze hebben zich overgegeven,' zei Ronnie. 'Mijn vader zegt dat het lafaards zijn. Bangeriken. Als hij niet zo ziek was, zou hij die spleetogen wel mores leren. Zegt mijn vader. Maar ja...'

Ronnies vader was overvallen door malaria op de dag dat hij een oproep had gekregen om soldaat te worden. Van malaria kon je behoorlijk ziek worden, wist Hans, want iedereen in Indië kreeg het af en toe. Dat kwam door de muggen die overal rondvlogen en die je staken waar je bij stond. Dan kwam er iets in je bloed en werd je ziek. Hoofdpijn, misselijk, Hans had het al eens gehad.

Daarom vond hij het een beetje raar dat Ronnie's vader een dag later in de tuin rustig zijn krantje aan het lezen was toen Hans zijn vriendje opzocht. Zou Ronnie's vader echt wel ziek zijn? Maar zodra hij Hans zag liet hij de krant uit zijn handen vallen en riep met zwakke stem: 'Ach, Hans, kan je even een glas water voor me halen? Ik probeer het nieuws over de oorlog te lezen, maar het lukt niet met die schele hoofdpijn.' En toen Hans het water voor hem gehaald had: 'Kan je dit bericht voorlezen? Mijn ogen doen zeer.' Hij had zijn pyama aan en keek met toegeknepen ogen naar Hans. Ronnies vader was een kleine magere man met dun haar op zijn hoofd. Het was moeilijk te geloven dat hij ooit bokskampioen was geweest, maar Ronnie zweer dat het waar was.

Hans pakte de krant op en las de kop van de voorpagina: 'De slag om Java is begonnen. Vijand in vlakte van Krawang. Tegenoffensief van ons leger verwacht.'

'O,' zei Ronnie's vader, 'laat maar. Oud nieuws. De Japanse tanks zijn al onderweg naar hier, naar Soerabaja, hoor ik op de radio. Ga maar naar Ronnie.'

Hans ging naar Ronnie die op het achtererf bezig was een katapult te maken. Je moest daarvoor een kleine tak hebben die in een v-vorm eindigde. Een stevig stuk elastiek aan beide einden en dan kon je er steentjes mee wegschieten.

'Als jij nou wat steentjes gaat zoeken hebben we een wapen tegen die Jappen,' zei hij.

'Waarom stenen. Ik heb glazen knikkers,' zei Hans. Hij was een goede knikkeraar en had veel knikkers.

Ronnie keek op. 'Dat is een goed idee,' zei hij, 'maar vind je het niet zonde van de knikkers?'

'Welnee, als je klaar bent haal ik ze wel op.'

Een paar dagen later zaten ze achter het muurtje van de voortuin en keken hoe de Japanners de stad binnengewamen.

Ze liepen in twee rijen achter elkaar, het geweer over de schouder, een groen uniform en een groen petje op. Kleine mannetjes waren het, nog kleiner dan de meeste Indonesiërs. En die waren al kleiner dan de Hollanders. Voorop liep een Japanner met een vlaggenstok. De vlag was wit, met een rode bol erin.

De lange rij stopte, misschien moesten ze de weg vragen. In elk geval klonk hard geschreeuw en de Japanse soldaten gingen op hun gemak staan.

Sommigen geeuwden, anderen rekten zich uit. Ze praatten met elkaar, maar het klonk meer als geschreeuw dan als gesprek. Een harde, lelijke taal was het.

Ze zagen een vrouw die enkele huizen verder woonde, naar buiten komen. Ze liep naar de Japanners toe en vroeg iets.

De soldaat maakte een kleine buiging en wees naar haar: buigen!

De vrouw haalde haar schouders op en draaide zich om. De soldaat bleef in zijn rij staan, maar met snelle stap kwam een hogere militair aanlopen. Hij hield de vrouw tegen en gaf haar met de rug van zijn hand een klap in het gezicht.

Ze gilde het uit en hij riep bars enkele Japanse woorden naar haar.

Pas toen ze een kleine buiging maakte liet hij haar gaan.

'Zie je dat?' vroeg Ronnie, maar Hans gaf geen antwoord. Natuurlijk zag hij het.

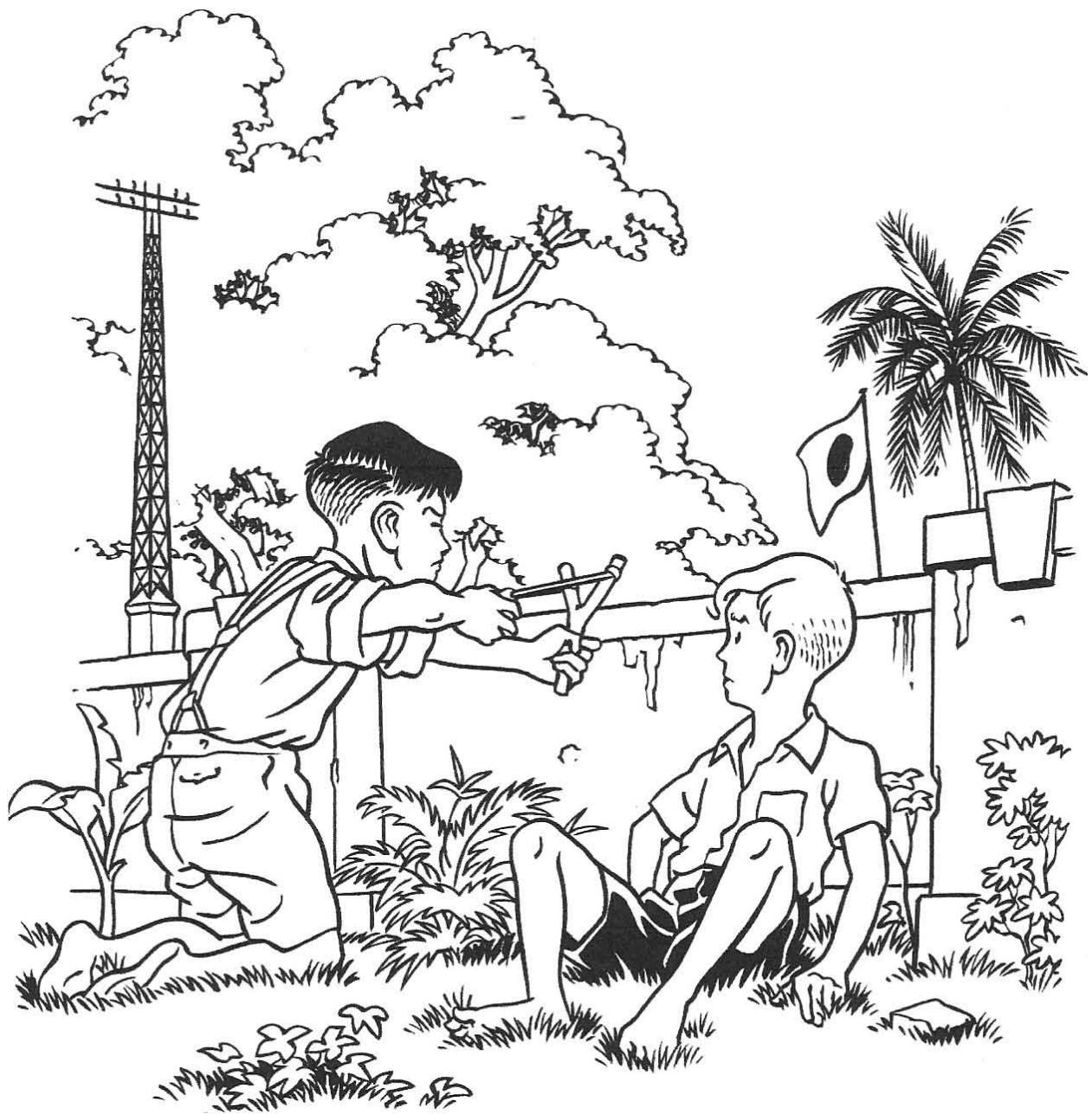
Ronnie trok zijn katapult, richtte hem op de Japanner en spande hem.

Op het laatste moment gaf Hans een klap tegen Ronnie's hand en de knikker vloog over de Japanner heen in een boom. Je hoorde een zachte tik en even later viel de knikker naar beneden. De Japanner raapte hem op en stak hem in zijn zak. Hij keek rond, maar Hans en Ronnie wachtten niet af tot hij hen zag en doken snel weg achter het muurtje van de voortuin. Met een haastig gebaar stopte Ronnie de katapult onder het zand. Het schreeuwelijke geröezemoes van de Japanse soldaten verstomde toen er een bevel klonk.

Daarna hoorden ze het geluid van marcherende laarzen en haalden opgelucht adem.

'Wat ben je stom!' riep Hans tegen Ronnie, 'hoe kom je erbij op die man te mikken? Die mensen hebben geweren!'

'Ja, ik dacht niet na,' zei Ronnie. Hij was nog bleek van angst.

Hoofdstuk 3 Waarin Hans en zijn moeder op reis gaan en nieuwe vrienden maken

De komst van de Japanners bracht veranderingen. Ze hadden een aantal huizen uitgekozen om hun soldaten in te laten wonen en de families van wie die huizen waren moesten maar zien dat ze ergens anders een dak boven hun hoofd kregen. Dat lukte wel, want iedereen wilde graag wat anderen om zich heen hebben nu niemand wist wat er ging gebeuren. Alle mannen waren opgeroepen voor het leger en na de overgave gevangengenomen. Hans' moeder had geen idee waar zijn vader gevangenzat, al was er wel een briefje van hem gekomen waarop alleen stond dat het goed met hem ging. Het was een gedrukt briefje en andere vrouwen in de straat hadden precies dezelfde tekst gekregen van hun man.

Alleen de naam die eronder stond verschilde. En het adres natuurlijk. In Hans' stad Soerabaja woonden nu alleen maar vrouwen en kinderen en de meeste moeders vonden het geen prettig idee om alleen in zo'n groot huis te wonen, met de kans dat een Japanner binnenkwam en misschien kwaad wilde. Twee, soms drie families gingen dus bij elkaar wonen en steeds meer huizen stonden leeg. Ronnie en zijn moeder trokken bij Hans en zijn moeder in, Ronnie's vader was spoorloos verdwenen. 'O, die heeft een paar vriendjes in de *kampong*,' zei zijn vrouw tegen Hans' moeder, 'nog uit zijn bokstijd. Hij gaat bij hun wonen zolang de oorlog duurt.' De *kampong* was de plek waar Indonesiërs woonden, dicht bij elkaar in kleine rieten huisjes. Als Hollander kwam je daar niet, maar Ronnie's vader trok zich daar niets van aan. Hij was 'Indisch'. Zo werden de mensen genoemd die een Hollandse vader en een Indonesische moeder hadden. Of omgekeerd. Ze waren niet zo bruin als de Indonesiërs en niet zo blank als de Hollanders, een tussengroep. Ze hadden wel betere huizen en beter werk dan de Indonesiërs maar de Hollanders werden pas echt voorgetrokken. Omdat zijn vader en moeder Indisch waren was Hans' vriendje Ronnie dus ook Indisch en wat bruiner dan Hans zelf. Hans was altijd een beetje jaloers op de Indische schoolkinderen in zijn klas:

ze waren een stuk sneller en leniger dan de Hollandse kaaskoppen waar hij zelf toe behoorde.

En toen kwam het bericht dat iedereen die meer dan 50 procent Nederlands bloed in de aderen had, zich moest melden om in een interneringskamp opgesloten te worden. Je moest kunnen bewijzen dat je veel Indonesisch bloed had om erbuiten te kunnen blijven. Donkere Indische mensen mochten dus gewoon in hun huis blijven wonen, de Hollanders en de lichtgekleurde Indische mensen moesten zich melden voor het kamp.

En zo kwam het dat Ronnie en zijn moeder voor het eerst van hun leven blij waren met hun donkere huid. 'Als je wilt dat ik meega, dan ga ik mee,' zei Ronnie nog dapper tegen Hans, maar toen zijn moeder zei 'Geen sprake van', protesteerde hij niet.

'Ach, niemand weet wat nu de beste plek is,' zei Hans' moeder, 'als de Indonesiërs de kant van de Japanners kiezen, dan kunnen jullie het nog moeilijk krijgen. Ik hoop het niet, natuurlijk.'

Hans begreep wat ze bedoelde. Ook al had hij nog geen geschiedenisles op school gehad, zijn vader had hem veel verteld over de geschiedenis van Indië. Hij wist dat Nederland Indië had veroverd dankzij hun snelle schepen en hun kanonnen en geweren. Je had het eiland Java, waar Hans met zijn ouders woonde, dat was wel het belangrijkste eiland met daarnaast het eiland Bali. Verder waren er Borneo, Sumatra, de Molukken, honderden eilanden, te veel om op te noemen. En al die eilanden werden samen Nederlands-Indië genoemd. De Indonesiërs schikten zich, het maakte voor de mensen eigenlijk niet veel uit of zij hun eigen koning moesten gehoorzamen of de Nederlanders.

Maar nu waren de Japanners gekomen en die hadden de Indonesiërs beloofd dat zij hun eigen land zouden terugkrijgen, als onderdeel van het grote Japanse Rijk. De ouderen, zoals *kokki* Mina, geloofden daar niets van, maar wie weet zouden anderen het wel voor waar aannemen. En dan zouden ze de goede banen van de Indische mensen willen hebben en de Hollander al helemaal het land uit gooien. Was dit misschien het begin?

.

Hans en zijn moeder pakten een koffertje met kleren en meldden zich op het station. De *baboes* en de *djongos* waren al met tranen in hun ogen vertrokken naar hun eigen *kampong*, maar *kokki* Mina bleef bij hen en droeg een *rantang*

met voedsel mee, zodat ze onderweg niets tekort zouden komen.

Zo'n *rantang* bestond uit een paar kleine pannetjes die precies boven elkaar pasten in een houder. Zo kon je een hele maaltijd vervoeren met apart de rijst, de groente en het vlees en een toetje, zonder er een stamppot van te maken.

Aangekomen op het station verbaasden ze zich: een hele menigte vrouwen en kinderen stond daar klaar om te vertrekken. Maar hoe konden die allemaal in dat kleine treintje? Hooguit acht wagons waren het, derdeklas wagons met houten banken. Enkele Japanse soldaten waren bezig de menigte in de treinen krijgen.

Ze hadden hun geweren in de hand met daarop een bajonet, een bot soort mes, en daarmee porden ze de vrouwen op. De een na de ander klom het trappetje op en verdween naar binnen.

'Soedah tjoekoep,' (het is al vol) riep er een ten slotte en probeerde het trapje weer af te klimmen. Maar de Japanner prikte haar in de billen totdat ze toch maar naar binnen klom. Hans moest er onwillekeurig om lachen, het was ook wel een komisch gezicht om die dikke Hollandse dame in haar billen geprikt te zien worden.

De blik van de soldaat viel op zijn lachende gezicht en Hans zag dat de Japanner boos werd: hij dacht dat hij uitgelachen werd. De soldaat deed een paar stappen in zijn richting en Hans holde snel weg om zich te verstoppen in de menigte. Vanachter de ruggen van een paar druk met elkaar overleggende nonnetjes zag hij de soldaat zich weer omdraaien en voortgaan met het opporen van de vrouwen en kinderen.

Toen zijn moeder en hij aan de beurt waren, als ongeveer de laatsten, waren de wagons overvol. De houten banken waren natuurlijk het eerst bezet, daarna waren de volgende moeders en kinderen in het middenpad gaan zitten, maar toen er nog meer mensen in de wagon geduwd werden, zat er niets anders op dan dat iedereen ging staan. Hans en zijn moeder hielden zich vast aan de deurpost en hingen half uit de wagon. Hun koffertjes hadden ze tevoren aan hun rug bevestigd met een touw dat *kokki* Mina nog ergens vandaan had weten te halen.

De Japanse soldaat probeerde de deur van de wagon dicht te doen, maar zolang Hans en zijn moeder half uit de opening hingen lukte dat niet. Ineens voelde Hans een prik in zijn billen en hij schrok er zo van dat hij de kracht vond zich naar voren te persen. En uit een kreet van zijn moeder begreep hij dat zij ook geprikt was. Tegelijk klonk het metalen geluid van de schuifdeur. Ze waren binnen.

'Mensenkinderen, sardines in een blikje hebben het nog beter,' zei Hans' moeder tegen de vrouw die voor haar stond. 'Nou, bekijk het van de positieve kant. Wij leven tenminste nog, die sardines niet meer,' was het antwoord. 'Is dat jullie *kokki*?' vroeg ze en knikte met haar hoofd in de richting van de deur. Door het raampje konden ze zien hoe *kokki* Mina met de Japanse soldaat ruziemaakte en steeds op de *rantang* wees. Die moest mee, dat was voedsel voor haar mevrouw en voor Hans.

De Japanner werd steeds ongeduldiger en toen Mina aanstalten maakte de deur van de wagon weer open te trekken, pakte hij de *rantang* uit haar handen en gooide die een eind weg.

De pannetjes vielen om en terwijl de trein langzaam in beweging kwam zagen ze het lekkers dat *kokki* Mina hen had willen meegeven: rijst met groente en smoorvlees en gekookte eieren in een kerrysausje. Het water liep Hans in de mond. Mina holde nog een paar meter mee en ze zagen dat ze met betraande ogen nog wat riep.

'Selamat *djalan*,' zou het wel geweest zijn: goede reis.

'Als dit de manier is waarop ze de Indonesiërs gunstig willen stemmen, zie ik de toekomst niet somber in,' zei de vrouw en omdat het ernaar uitzag dat ze tijdens de reis noodgedwongen naast elkaar zouden moeten blijven staan, stelden zij en Hans' moeder zich aan elkaar voor: 'Gré Duivendrecht,' zei zijn moeder. 'Ali Bakker,' zei de vrouw. Zo kwam tante Aal in Hans leven en ook haar dochter Sonja. Sonja had roodachtig haar en sproeten en ze was een half hoofd groter dan Hans. Mevrouw Bakker had een lichtbruine huid en zou misschien wel buiten het kamp kunnen blijven vanwege haar Indische uiterlijk. Maar Sonja met haar witte huid en rode haar zou overal buiten het kamp opvallen, en dus was het logisch dat ze zich samen gemeld hadden voor het kamp. Eenmaal gewend aan de wagon stouwden de mensen al hun bagage bovenin en dat gaf wat meer spel. In het midden van de wagon stond ook een bank en met wat heen en weer geschuif had uiteindelijk iedereen toch een zitplek. Zo zaten ze met z'n allen dicht op elkaar gepakt, vrouwen en kinderen, en keken elkaar aan. De ramen waren allemaal van buitenaf met papier dichtgeplakt en een vreemd stemmig licht kwam door die beplakking naar binnen. Niemand sprak, het tjoeketjoek van de trein was het enige geluid dat je kon horen. Het was tegen twaalf uur, de warmste tijd van de dag en na een korte rit stond de trein geregd voor langere tijd stil. Ook van het deurraampje was het gordijn dichtgetrokken, niemand kon zien waar ze

waren.

Waar zouden ze heen gebracht worden?

Die vraag kon niemand beantwoorden.

'Hoe lang denk je dat het gaat duren?' vroeg Hans' moeder aan haar nieuwe vriendin.

'Ik kan me niet voorstellen dat ze ons langer dan pakweg een of twee uur in zo'n derdeklas wagon vervoeren,' zei Ali Bakker, 'tenzij ze ons er per brancard uit willen dragen. En dat zie ik ze niet doen.'

Het idee van die kleine Japanners die met een brancard de grote blanke vrouwen uit de trein zouden moeten tillen maakte Hans aan het lachen.

'Goed zo,' zei Ali Bakker, 'een mens kan niet genoeg lachen. Noem mij maar tante Aal.'

Ze gaf Hans officieel een hand. In Indië hoefde je geen familie te zijn om iemand oom of tante te noemen, dat kon ook zodra je een ouder iemand leerde kennen die je aardig vond. En tante Aal beviel Hans wel.

Al snel werd het warmer en warmer in de wagon, met de zon zo loodrecht op het metalen dak. Iedereen transpireerde en wat er aan water was meegenomen werd snel rondgedeeld en opgedronken. Over een of twee uur zouden ze wel ergens aankomen, was nog steeds de gedachte.

Maar de uren verstrekken, af en toe reed de trein een stukje en dan stond hij weer stil. En het werd warmer en warmer in de wagon. Erger nog, dankzij het drinken moest nu af en toe iemand een plas doen. Er was een po in een hoek van de wagon gevonden en af en toe zag je een moeder of een kind zich door de menigte naar die hoek wurmen. De jongens konden staande hun plas doen, met hun rug naar de anderen. De meisjes en de vrouwen hielden een laken voor zich terwijl ze op de po gingen zitten. Hans was blij dat hij niet hoefde, maar na een paar uur zag hij Sonja haar moeder iets in het oor fluisteren.

Daarna ging ze op pad in de richting van de po.

'Hij is vol meid,' zei een vrouw die halverwege zat, maar Sonja liet zich er niet door weerhouden. Hans zag dat ze de po bereikte en aarzelde wat ze zou doen. Toen keek ze omhoog.

De trein stond stil en er was een bovenraampje dat opengedraaid kon worden. Het raampje was beplakt, maar toen ze de knop pakte en eraan draaide ging het glas keurig naar beneden, met beplakking en al. Sonja pakte de po, ging op de bank staan en gooide met een ferme zwaai de inhoud naar buiten.

Er klonk gevloek en iedereen begreep meteen wat er gebeurd was: een Japanse bewaker was afgekomen op het openen van het raampje en had

pardoes een lading Hollandse plas over zich heen gekregen. Een bajonet stak ineens door het raampje naar binnen, maar omdat het een bovenraampje was kon de kleine Japanner de bajonet alleen schuin naar boven richten, waar het mes niemand kon raken. Snel draaide Sonja het raampje weer dicht en de bajonet werd eruit getrokken.

'O, o!' zei een van de moeders maar verder bleef het doodstil in de wagon. Iedereen zat verstijfd van angst. Ze hoorden buiten iemand lopen en aan de deur van de wagon morrelen. Toen werd de deur opengetrokken, een fractie van een seconde was een Japans hoofd te zien, maar de deur werd weer snel dichtgetrokken.

Ali Bakker begon te lachen, maar hield een hand voor de mond om te zorgen dat het geluid buiten niet te horen zou zijn. De tranen biggelden over haar wangen. Ook Hans' moeder had het niet meer.

'Zag je zijn gezicht?' zei tante Aal toen zij haar lach weer onder controle had en Hans' moeder knikte. De anderen in de wagon keken hen vragend aan.

'Hij trok een vies gezicht vanwege de stank die op hem afkwam,' zei tante Aal, 'we stinken met z'n allen zo hard dat hij niet binnen durfde te komen.' Maar pas toen de trein ging rijden voelden ze zich weer veilig en durfde Sonja achter het laken haar plasje te doen.

De rit duurde al met al tien uur. Toen stond de trein stil in wat kennelijk een station was. Je hoorde buiten mensen praten en commando's roepen.

Toch duurde het nog een halfuur voordat hun wagon eindelijk geopend werd. 'Lekas, lekas!' riep de Japanse soldaat die de deur met een vies gezicht opende. Het was het eerste woord dat een Japanner sprak dat ze konden verstaan. Het was dan ook Maleis, de taal van de Indonesiërs, en het betekende: snel, snel!

Het leek wel het enige woord Maleis dat hij kende, want hij bleef het roepen, ondanks het

'plan-plan' (rustig aan) dat de moeders terugriepen terwijl ze op zoek gingen naar hun koffertjes.

Hans en zijn moeder zaten met tante Aal en Sonja het dichtst bij de deur en stonden dan ook als eersten op het perron van het station. Waar zouden ze zijn?

'Pandakan,' zei tante Aal. Dat was een grote stad, wist Hans nog van de landkaart die in de klas op school hing. Dat moest toch al gauw 300 kilometer van Soerabaja zijn.

Het perron stond vol met moeders en kinderen uit de wagons die eerder dan

de hunne geopend waren en iedereen zag er moe en verfomfaaid uit. Hier en daar hoorde je een klein kind huilen.

Maar de commando's van de Japanse soldaten en officieren overstemden alles. Wist iemand maar wat ze schreeuwden. Ze voelden zich als schapen, bijeengedreven door blaffende honden.

Waar zouden die Jappen hen heen willen hebben?

Een vrouw was zo dapper om naar een Japanner toe te stappen en te vragen: 'Hierheen? Of daarheen?' Daarbij wees ze naar de ene en de andere kant van het perron. Dat begreep de Japanner, hij wees.

'Die kant op,' riep de vrouw en wees. Langzaam zette de stoet zich in beweging.

'Dat is mevrouw Anema,' hoorde Hans tante Aal tegen zijn moeder zeggen, 'de vrouw van de burgemeester. Flinke tante!' Hans lachte, hij keek naar de achterkant van mevrouw Anema en zag hoe dik ze was.

'Nee, dat bedoel ik niet, Hans,' zei tante Aal, 'alhoewel er wel wat kilootjes af zouden kunnen. Is het kamp toch nog ergens goed voor. Want vetgemest zullen we er niet worden.'

Onderweg zagen ze enkele spoorwegbeambten staan, in hun uniform. Het blanke spoorwegpersoneel was allang gevangen gezet, maar enkele Indische ambtenaren deden nog dienst. Ze keken naar de passerende menigte van vrouwen en kinderen en een van hen bracht een groet met de hand aan de pet. Een passerende Japanse soldaat die het zag, gaf hem een klap met de kolf van zijn geweer en ze zagen bloed aan zijn neus en mond verschijnen. Hij verdween snel in zijn kantoor.

'Zo zijn onze manieren,' zei tante Aal droogjes.

Al snel stonden ze buiten het station en daar, op het stationsplein, wachtte een aantal vrachtwagens, de laadklep al omlaag. Het waren open vrachtwagens, zonder dak.

'*Lekas, lekas*' brulden de Japanners weer en wat nu de bedoeling was werd snel duidelijk: ze wilden zo veel mogelijk vrouwen en kinderen staande opeengeperst zien in de vrachtauto's.

Het vergde enige tijd, maar toen stonden ook alle vrachtauto's volgeladen, de laadklep werd omhoog geduwd en niemand kon meer een kant op. 'Kinderen aan de buitenkant' had iemand geroepen bij de vrachtwagen waar Hans en zijn moeder en tante Aal en Sonja terechtkwamen. En zo stonden Hans en Sonja naast elkaar vooraan, zonder ergens een plek te hebben waar ze zich aan vast konden houden. De auto zette zich in beweging en Hans voelde de

wind door zijn haar en langs zijn wangen glijden. Heerlijk. Naast hem wapperden Sonja's rode haren vrolijk in de wind en ze keken elkaar lachend aan. Zo'n autorit was altijd een traktatie, hoe slecht ze er verder ook aan toe waren. De auto's reden in een rij achter elkaar en dat betekende dat ze geen vaste snelheid reden maar voortdurend moesten versnellen of afremmen om in de pas te blijven van de andere auto's. Bij elke bocht remde de voorste auto en die daarachter trapte dan de rem al wat eerder in en de chauffeur van de derde auto nog iets eerder en de laatste auto moest dan heel scherp remmen om niet op zijn voorganger te botsen. En die laatste auto, daar stonden Hans en zijn moeder op. Toen de vrachtauto de eerste keer afremde voelde Hans ineens hoe de adem uit zijn borstkas geperst werd. Het volle gewicht van de veertig of vijftig mensen die achter hem en Sonja stonden was naar voren geschoven en drukte hem plat.

Zijn moeder die achter hem stond stak haar handen naar voren en duwde zo hard ze kon tegen de voorkant van de auto, maar ze had geen kracht genoeg. Het gewicht van de mensenmassa ging pas weer naar achteren toen de auto harder ging rijden. Opgelucht haalde Hans zoveel mogelijk adem naar binnen en hij voelde ineens de hand van Sonja in zijn zij porren.

'Wat gebeurde er?' vroeg ze, 'ik ben bang.' Het was de eerste keer dat ze rechtstreeks iets tegen hem zei. 'We moeten iets bedenken,' zei Hans' moeder achter hem en tegelijk hoorden ze tante Aal roepen: 'Laat me door.'

Ze stond een paar rijen achter hen, maar duwde en trok zich nu een weg naar voren, naar haar dochter. Ze praatte even met Hans' moeder en de beide moeders staken hun armen recht naar voren, met de handen tegen de voorkant van de auto. En toen de vrachtauto nog eens stevig remde, bleek dat een goede oplossing. Want doordat ze hun armen kaarsrecht hielden konden ze heel wat gewicht tegenhouden en zo stonden Hans en Sonja beschermd door hun moeders. Alleen de bochten waren lastig, want dan schoven ze met z'n allen naar rechts of naar links. 'Ik hou je wel vast,' zei Hans tegen Sonja en sloeg zijn rechterarm om haar middel. Zo stonden ze op vier benen en dat was een stuk steviger dan elk afzonderlijk op twee. De rit duurde en duurde maar en alhoewel het na de lange treinreis prettig was weer eens te kunnen staan in de open lucht, kostte het sommigen veel moeite om zo lang overeind te blijven. Twee vrouwen waren flauwgevallen en lagen op de bodem van de vrachtwagen, enkele anderen stonden wijdbeens over hen heen om te voorkomen dat ze vertrapt zouden worden. Maar gelukkig, na twee uur rijden stopten de vrachtauto's en begon weer het geluid van onverstaanbare Japanse

commando's. En ja, opnieuw ging dat over in '*Lekas, lekas*'.

Onwennig en op zeebenen stonden ze even later op stoffige rode aarde.

'Ambangan,' zei iemand, 'ik herken dit.'

'Ambangan?' vroeg een ander, 'dan hadden we toch ook met de trein gekund?

Er loopt een spoorweg van Pandakan hiernaartoe.'

'De rails zullen wel weer stuk zijn. Of geen personeel meer.'

Het was zes uur in de middag en de nacht viel als een baksteen. Binnen een kwartier was het donker.

'Ik hoor dat we in een legerkamp terecht komen,' zei tante Aal terwijl ze in het donker achter de anderen aan sjokten. Waar ze dat gehoord kon hebben begreep Hans niet, misschien had tante Aal superoren waarmee ze kon horen wat er een kilometer verder gezegd werd. In '*Bollie's wijde wereld*', een van de boeken die hij had moeten achterlaten in Soerabaja, kon Frikkie, Bollie's hond, zijn oren overeind zetten en een naderend wild zwijn al van kilometers ver horen aankomen. Hij liet dan een zacht gejammer horen en waarschuwde zo Bollie zodat deze alle tijd had om zijn geweer aan te leggen en het beest dood te schieten. Bij wilde zwijnen was dat het enige wat je als mens kon doen, anders vielen ze je aan en wilde zwijnen wogen al gauw honderd kilo! Misschien had tante Aal ook zo'n verfijnd gehoor. Steels keek hij omhoog, maar in het donker was niet te zien of haar oren overeind stonden. Wel voelde hij haar hand door zijn haar woelen: 'Niet bang zijn, Hans, er gebeurt niets zolang je moeder en ik op je passen. Sonja, hou Hans' hand vast, dan raken jullie niet uit elkaar.' En even later voelde Hans de warme hand van Sonja in de zijne. Het was een beetje kinderachtig zo hand in hand met z'n tweeën naast elkaar te lopen, maar het was donker, niemand zag het. Ze gingen een poort door waar een Japanse soldaat in een wachthokje stond, met het geweer aan de voet. En even later konden ze bij zwak lamplicht huizen zien. Nee, geen echte huizen, daarvoor waren ze te lang.

'Barakken,' zei tante Aal. Ze hoorden de stem van mevrouw Anema boven het geroezemoes roepen: 'Allemaal naar barak 4! Volg mij!' De stoet zette zich in beweging en ze liepen over een weg langs drie barakken. Aan de voorkant van elke barak was een overdekte galerij, zoals bij veel huizen in Indië. Hier en daar hing een klein lampje aan het plafond en ze zagen vrouwen en kinderen op de galerijen verschijnen. Die waren hier al eerder gekomen. Ze zagen er haveloos en mager uit en keken zonder te lachen of te zwaaien naar de nieuwkomers.

'Ach Jezus, wat een armoedzaaiers,' hoorde Hans zijn moeder zeggen, op

geschrokken toon.

'Die hebben zo te zien maar heel weinig tijd gehad om iets mee te nemen,' antwoordde tante Aal. 'Alleen de kleren aan hun lijf, vermoedelijk. Dan zijn wij er beter aan toe, met onze koffertjes.'

Bij de vierde barak stopte de stoet en ze gingen naar binnen. Een lange rij bedden stond klaar en voor elk bed een metalen kast. Verder was er niets, geen stoelen, geen tafels. Alleen de bedden en de kasten. Zodra iedereen begreep wat de bedoeling was, begon men te rennen om een goede plek te vinden.

'Wij met z'n vieren naast elkaar,' zei tante Aal, 'en naast een deur.'

Resoluut liep ze naar een plek toe waar nog drie bedden naast elkaar vrij waren en sprak de vrouw aan die het vierde bed in beslag had genomen. Ze wees dat die met haar dochter nog een bed kon oorschuiven, zodat ze met z'n vieren naast elkaar zouden kunnen. Hans zag dat tante Aal een pakje sigaretten uit haar jurk haalde en aan de vrouw gaf. Die wenkte haar dochter en ging inderdaad een bed verderop. 'Ziezo,' zei tante Aal tevreden, 'wat een pakje sigaretten al niet vermag. Ik zal er wel spijt van krijgen, maar we hebben een plek. En naast de deur!'

In Indië was dat belangrijk, want hoe dichter bij een deur hoe groter de kans dat je in de middaghitte nog wat verkoelende wind zou krijgen.

'Ik denk de moeders aan de buitenkant en de kinderen in het midden,' zei Hans' moeder en tante Aal knikte. Ze beklopten de *bultzakken* van hun bed. De matrassen in Indië werden gevuld met stro en elke keer als je geslapen had, was er een kuil in gekomen en moest je ze weer glad kloppen.

Deze *bultzakken* zagen eruit alsof er mensen op geslapen hadden die na het opstaan niet de moeite hadden genomen ze op te kloppen.

'Hier zullen wel Nederlandse militairen hebben gezeten,' zei tante Aal. 'Wie weet onze mannen voordat ze de Japanners gingen bevechten. En nu zitten ze god mag weten waar, gevangen. En misschien wel...'

Ze stopte tijdig, maar iedereen wist wat ze had willen zeggen: misschien waren de vaders van Hans en Sonja wel dood.

Nu ze eindelijk ergens aangekomen waren voelde Hans hoe moe hij eigenlijk was. En hoeveel honger hij had. Vroeg in de ochtend had hij voor het laatst gegeten. Hij dacht nog even aan de *rantang* die *kokkie* Mina aan hen mee had willen geven en die door de Japanse soldaat was weggegooaid. Het water liep hem vanzelf in de mond. Maar de moeheid won en hij ging op de *bultzak* liggen. Uit de verte hoorde hij zijn moeder en tante Aal samen praten maar

voordat hij wist wat hem overkwam was hij in slaap gevallen.

Hoofdstuk 4 Waarin Hans en Sonja het kamp verkennen en leren buigen

De volgende dag begon rommelig, want niemand wist waar ze eigenlijk terechtgekomen waren.

Hans werd wakker en zag dat hij in een langeloods was, met een eindeloze rij bedden naast elkaar. Het leek wel een ziekenhuis. Maar tante Aal zei: 'Dit is typisch een militaire barak. Een kast voor je spullen, een bed om te slapen en een krossi males in de voorgalerij. Alleen de *koersi malas* zijn weggehaald. Het is niet de bedoeling dat we kunnen luieren.'

Een *koersi malas* was een luie ligstoel, wist Hans. Zo'n stoel waarop je vader en moeder 's middags zaten als ze op de voorgalerij de zonsondergang afwachtten. De barak had wel een overdekte voorgalerij over de hele lengte, maar die was helemaal leeg. De meisjes zouden er wel blij mee zijn, want op de gladde tegels zouden ze goed kunnen bikkelen. Dat was een meisjesspel. Zijn moeder hield hem een kommetje met rijst voor, dat was het ontbijt. Er was wat sambal overheen gedaan. Het was het eerste dat hij te eten kreeg sinds de vorige ochtend en hij at het met smaak op. Het slappe gevoel in zijn benen verdween.

'Er is een poepsloot verderop,' zei Hans' moeder met een vies gezicht. 'Ik ben er geweest en het stinkt nu al behoorlijk.'

'Maar ik moet wel nodig,' zei Hans. En Sonja: 'Ik eigenlijk ook.'

'Ik wil het ook wel eens proberen,' zei tante Aal en gedrieën gingen ze op pad. 'De korte weg af,' riep Hans' moeder hen na en wenkte dat ze de naar het einde van de barak moesten lopen en dan linksaf. En inderdaad, daar was een rij hokjes naast elkaar te zien met halve deuren. Ze leken nog het meest op de badhokjes die je in zwembaden ziet. Maar toen ze dichterbij kwamen konden ze ruiken dat dit geen badhokjes waren. Toen tante Aal een deur open probeerde te trekken werd die van de andere kant vastgehouden. 'Bezet,' klonk het benauwd.

De volgende deur was raak: ze keken in een leeg hokje, waar een slootje doorheen liep. Vlak voor het slootje waren twee stenen voetafdrukken zichtbaar en de bedoeling was duidelijk: je ging op die twee stenen staan, hing met je billen boven het slootje en deed je behoeftje.

'Het stroomt gelukkig wel goed door,' zei tante Aal. 'Maar ik mis iets.'

'De *botol tjebok*,' zei Sonja. In Indië gebruikte je geen toiletpapier, maar je goot een fles water over je billen en gebruikte je linkerhand om poeprestanten weg te wassen. Niemand gaf in Indië een ander ook ooit iets met z'n

linkerhand want die werd beschouwd als 'onrein', vies dus. De fles met water werd '*botol tjeboek*' genoemd. En in dit hokje stond die niet. Ze liepen langs de hokjes en zagen in het begin een kraan met daaronder lege flessen.

'Ach, zó zit dat.' Tante Aal was opgelucht. 'Jongens, allemaal een fles water vullen en op zoek naar een leeg hokje.'

Even later hing Hans met zijn billen boven de sloot en zag hij tot zijn schrik een paar drollen voorbijdrijven, van een hokje verderop. 'Ik hoef eigenlijk niet zo nodig,' bedacht hij, deed een plas en knoopte zijn broek snel weer dicht. Hij was als eerste klaar en liet de volle fles water achter.

Even later verkenden ze met z'n drieën het kamp. Het telde tien barakken, waarvan de eerste vier nu gevuld waren door moeders en kinderen. Een lange, brede weg verbond de barakken met elkaar en al snel hoorden ze hoe die genoemd werd: De Grote Weg.

Het kamp was met een prikkeldraadhek van de buitenwereld afgeschermd. Aan alle kanten waren bergen te zien, dit kamp lag in een vallei tussen de bergen.

Ze kwamen langs een keuken waaruit de heerlijke geur van gekookte rijst en suddervlees kwam. Hans hoorde zijn maag rommelen en ze keken naar binnen en zagen een paar Indonesische koks bezig te roeren in grote potten en pannen.

'Pas op!' hoorden ze roepen.

Een vrouw in een korte broek en een rafelige bloes liep op haar sandalen snel naar hen toe. 'Je mag niet naar binnen gaan, dat is verboden,' zei ze. 'Dit is de keuken voor de Jappen. Wij mogen blij zijn als we een kommetje rijst krijgen. Vlees is er niet bij. Onze keuken is daar.' Ze wees met haar hand naar een ander gebouwtje.

Ze zag er mager en hongerig uit en liep met hen op.

'Waar komt u vandaan?' vroeg tante Aal.

'Marlang,' zei ze, 'hier vlakbij. We zitten hier al een maand en zolang je wat geld hebt of sieraden kan je voedsel bijkopen. Maar ik had pech, ik kwam toevallig langs toen ze de vrouwen en kinderen ophaalden en ik kon meteen meekomen. Ik heb alleen de kleren die ik aanhad.'

Ze keek verlangend naar hun schone kleren.

'Loop even met me mee,' zei tante Aal, 'ik heb nog wel wat over.'

'Typisch mijn moeder,' zei Sonja terwijl de twee vrouwen naar barak 4 liepen en zij en Hans de rest van het kamp verkenden. 'Ze zou nog haar laatste

dubbeltje weggeven als iemand het nodig had.' Maar ze klonk eerder trots dan geërgerd.

Behalve de barakken en de poepsloot vonden ze een wasplaats waar enkele vrouwen druk bezig waren kleren te boenen. En voor een van de barakken was een meisje bezig op een *arangstel* een pannetje water aan de kook te brengen.

Arang, dat waren zwarte kooltjes die je aan kon steken en die je door te blazen of hard te wapperen met een *kipas* (een waaier), tot gloeien kon brengen. Het werd in Indië vooral gebruikt om vlees te roosteren, niet om op te koken, daar had men meestal een oliebrander voor. Dit meisje deed erg haar best, ze zwaaidde met de *kipas* en blies tegelijk, maar ze had niet genoeg kooltjes om het water te laten koken. 'Doe er een deksel op,' zei Sonja tegen haar.

'Isterniet,' antwoordde het meisje, 'we hebben alleen nog een pan. Het deksel is gestolen toen ik even binnen was.'

'Wie steelt er nou een deksel?' zei Hans.

'Wat denk je?' vroeg het meisje. Ze keek vijandig omhoog. 'Iemand die een pan zonder deksel heeft, natuurlijk!'

'Wanda, schiet het al op?' riep een vrouw vanuit de barak.

'Bijna, mam,' riep ze terug.

Sonja en Hans lieten haar achter met haar onmogelijke taak en liepen verder. Ze kwamen langs een groot open terrein, waar niets was. Het was een grasveld, maar het gras was platgetrapt, alsof er veel op gelopen of gereden werd.

'Waar zou dit voor dienen?' vroeg Hans.

'Auto's misschien,' zei Sonja.

Het juiste antwoord wisten ze een paar minuten later. Er klonk een bel en ineens kwam het hele kamp tot leven. Verwonderd keken ze naar de menigte die zich langs hen heen repte. Iemand zag hun verbaasde blik en riep: 'Appèl, appèl.'

Maar van dat woord hadden Hans

en Sonja nog nooit gehoord. Ze begrepen wel dat er iets aan de hand was en holden snel terug naar barak 4, waar tante Aal en Hans' moeder hen met bezorgde gezichten opwachtten.

'We moeten naar de appèlplaats, horen we zojuist. Een groot veld.'

'O, dan weten wij wel waar die is!' zei Hans.

Ze holden vooruit en voegden zich bij de menigte op het plein.

Honderden vrouwen en kinderen waren daar al en ze vormden lange rijen.

'Hier barak 4,' hoorden ze roepen en ja hoor, mevrouw Anema had de leiding weer genomen. Er stonden al drie rijen achter elkaar van de eerste drie barakken, maar barak 4 moest een aparte rij vormen, haaks op de drie andere. Zij waren de nieuwelingen, bedacht Hans, dat kon de enige reden zijn waarom ze zo apart stonden.

In het midden van het plein stond op een kist een geuniformeerde Japanner te wachten tot iedereen opgesteld was. Naast hem op de grond een wat oudere Japanner die geen uniform droeg maar gewoon een korte broek en een wit overhemd met korte mouwen. De Japanse militair riep een Japans woord en de man ernaast riep: 'Diam! Diam!'

Dat woord kenden ze, het was Maleis voor 'Stilte!'

En stil werd het. Nog nooit had Hans zo'n stilte meegeemaakt. Wáár je ook was in Indië, je hoorde altijd wel iets, een hond die blafte, een haan die kraaide, een fietsbel, een autotoeter. Maar het kamp lag in een stille vallei en Hans hoorde later die dag dat het Indonesiërs verboden was in de buurt te komen. 's Nachts deden ze dat wel en werd er stiekem aan het hek gehandeld tussen de kampbewoners en de dorpelingen uit de buurt: kippeneieren in ruil voor kleding. Maar overdag meed de buitenwereld het kamp. Daarom was het stiller dan stil.

De Japanse officier hield een speech die zin voor zin in het Maleis werd vertaald door de Japanner naast hem. Hans verstand niet alles, maar begreep dat ze dankbaar moesten zijn dat de Japanse Keizer in zijn oneindige goedheid de nietswaardige blanke overwonnenen in dit kamp had ondergebracht. Als ze de bevelen goed opvolgden zou hen niets gebeuren. Eenmaal uitgepraat stapte de officier van zijn kist en liep weg, de hand op het zwaard. Een andere Japanner klom nu op de kist en riep iets dat klonk als: 'Keirei!'

De Japanse tolk naast hem boog voorover. En Hans zag dat de rijen vrouwen en kinderen van de drie andere barakken ook bogen, zo diep als ze konden zonder voorover te vallen.

Aarzelend volgde barak 4. De een na de ander boog zich voorover, maar enkele vrouwen bleven rechtop staan. De Japanner kwam van zijn kist af, marcheerde met driftige pas op de rij van barak 4 af. 'Keirei!' riep hij nog een keer en uit de verte hoorden ze de vertaler roepen: 'Buigen!' Nu in het Nederlands. Vanuit die voorovergebogen houding kon Hans niet zien of iedereen van barak 4 dat nu deed, maar hij zag de laarzen van de Japanner langs hem marcheren en hoorde het geluid van klappen en een kreet van

mevrouw Anema die op de hoek van hun rij stond en geslagen werd. Vanuit de overkant riep een vrouwengemene stem: 'Buigen, anders staan we hier uren!'

De Japanner brulde woedend terug in die richting, maar had kennelijk niet gezien wie geroepen had. Maar dankzij die kreet boog nu ook barak 4 zoals het hoorde en de Japanner marcheerde terug naar zijn kist.

Na een eindeloos wachten hoorden ze hem roepen: 'Naoré'.

'Overeind' riep de vertaler. Japanners konden de r niet zeggen, had Hans' vriend Ronnie verteld voordat ze uit elkaar gingen, maar ook dat verhaal over de Jap bleek niet te kloppen.

Weer riep de Japanse militair iets en opnieuw klonk een vertaling: 'Tellen.'

En toen gebeurde er iets wonderlijks.

Vanuit barak 1, links vanwaar zij stonden begon een litanie van Japanse woorden. De moeder die het meest links stond riep: 'Ietsjje.' Het kleine meisje naast haar schreeuwde daarna uit volle borst: 'Ni.'

En zo riep de een na de ander iets.

'Wat doen ze nou?' hoorde Hans zijn moeder tegen tante Aal fluisteren.

'Ik denk dat ze tot tien tellen,' fluisterde deze terug, 'kijk, die Jap heeft een telraam waarop hij het bijhoudt. Elke keer als er tot tien geteld is verschuift hij een kraal van het telraam.'

Tijd om het tafereel verder te bekijken hadden ze niet, want barak 4 werd afgemarcheerd langs de grote weg naar hun eigen barak, waar mevrouw Anema met de burger-Japanner overlegde en ten slotte riep: 'Luister!'

Ze stonden keurig naast elkaar met het gezicht naar de barak en verlangden naar de schaduw van de galerij en de koelte van de tegels. Staan op het rode zand terwijl de zon steeds harder op je hoofd scheen, was geen lolletje.

'We moeten van de kampcommandant de commando's leren en in het Japans leren tellen!' riep ze. 'Als iedereen maar flink z'n best doet zijn we er snel vanaf.'

Maar de zon stond op zijn hoogst toen ze het na eindeloos oefenen voor elkaar hadden. Ook bij de Japanse tolk stroomde het zweet langs zijn wangen, maar hij bleef de Japanse woorden roepen tot ze ze kenden. Ze konden buigen en moesten dat voortaan voor elke Japanner doen. En ze konden in het Japans tot tien tellen.

'Blijven oefenen,' riep mevrouw Anema voordat ze het commando gaf dat ze mochten gaan en staan waar ze wilden, 'als het morgen fout gaat krijg ik de klappen.'

'Daar voelt ze niets van met die speklaag,' hoorde Hans tante Aal moppen.

tegen zijn moeder, maar in de middag en avond overhoorden ze Sonja en Hans: ichi, ni, san, shi, go, roku, shichi, hachi, kyu, jyu. Oftewel: een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht, negen, tien.

Hoofdstuk 5 Waarin Sonja een vervloeking uitspreekt

Na een paar weken waren ze gewend aan het leven in het kamp. Elke dag kwamen er nieuwe groepen vrouwen en kinderen bij en alle tien barakken waren intussen gevuld.

'Drieduizend vrouwen en kinderen zijn er nu,' zei tante Aal, 'op tweehonderd bij vijfhonderd meter! Je kunt je kont niet keren!'

Nou, dat viel wel mee, vond Hans. Het kamp was vol, maar ook wel gezellig. Overal waar je liep waren kinderen met iets bezig. Sommigen hadden bikkels meegenomen en zaten op de tegels te bikkelen, anderen hadden een kaartspelletje. Overal zag je in de rode aarde de hinkstapspelletjes getekend totdat de Jap dat verbood en eiste dat in het hele kamp de aarde een paar keer per dag gladgeveegd werd. Dat was corveewerk dat om de beurt gedaan werd. Bezems waren er niet in het kamp, maar wel *sapoelidi's*, bij elkaar gebonden twijgen van palmbladeren.

Daar kon je de aarde heel mooi egaal mee krijgen, al zag je wel altijd de strepen van de twijgen. Het gaf een swisj swisjgeluid dat Hans heel prettig vond klinken en hij vond het altijd leuk als het zijn beurt was om de aarde voor barak 4 te vegen.

Af en toe liep hij ook rond in het kamp, waar je moeders en kinderen bezig zag met het ophangen van het wasgoed, of het koken van water, of het spelen van tikkertje. Bij het veld waar de appèls werden gehouden en dat het Lido werd genoemd, stond een grote boom, een *waringin* met luchtwortels die van de takken naar beneden hingen.

En een eindje van de boom vandaan stond een oude kapotte legerauto.

Dit was de plek waar veel kinderen kwamen om te spelen. Er stond altijd een lange rij te wachten om aan de luchtwortels van de *waringin* te kunnen hangen. En bij de legerauto stond ook een lange rij. Harry en Tjeerd waren de baas, dat begreep iedereen: je mocht pas op de auto als zij het goed vonden. Harry was een donkere Indische jongen, maar omdat zijn moeder heel blank was, waren ze samen in het kamp terecht gekomen. Harry was wel lang, maar ook dun. Misschien was hij helemaal niet sterk, maar als hij een kind omgooide of sloeg ging dat zo snel dat je niet wist wat je zag. Hans had het hem meermalen zien doen en bleef het liefst ver uit zijn buurt. Tjeerd was blond en breed en zag er op het eerste gezicht best vriendelijk uit. Zijn mond glimlachte. Als je dichterbij kwam zag je dat hij kleine, gemene blauwe ogen had die je strak aankeken. Eigenlijk was iedereen bang voor deze twee,

misschien zelfs hun moeders.

Toen ze net in het kamp waren hadden Hans en Sonja in de rij gestaan om even in de auto te kunnen zitten. Aan het stuur was natuurlijk het mooist, dan kon je broembroembroemen en net doen alsof de auto reed en een bocht maken. Maar achterin zitten of naast de bestuurder was ook leuk, dan bewoog je mee naar links of naar rechts als de auto een bocht nam. Ieder kind herinnerde zich hoe het vroeger was toen ze nog niet in het kamp zaten. Als je in een auto of autobusje zat was dat altijd een avontuur. En hier, als je aan de beurt was, kon je daar even aan terugdenken.

Meestal

zaten Harry en Tjeerd voorin en mocht je alleen achterin zitten, maar deze keer lieten ze ook andere kinderen aan het stuur.

Toen Hans en Sonja vooraan stonden zei Harry ineens: 'Geen vrouwen achter het stuur. Vrouwen kunnen niet rijden.'

Hij blokkeerde met zijn arm Sonja, die net van plan was in de wagen te klimmen.

Het was ze niet opgevallen, maar er stonden alleen jongens in de rij voor het sturen. 'Ach, maar het is mijn beurt,' hoorde Hans haar zeggen en ze klonk heel teleurgesteld.

'Ga maar weer achteraan staan, misschien volgende keer,' zei Harry. Braaf draaide Sonja zich om, en liet de beurt aan Hans. Hij mocht van Harry zo de auto in, maar hij voelde ineens dat dat niet kon. Het was toch Sonja's beurt? 'Wat jij, blauwe?' hoorde hij zichzelf ineens zeggen. Blauwe was een scheldwoord voor Indische mensen, wist hij, en hij mocht het van zijn moeder nooit zeggen. Ook niet als ze hem voor kaaskop uitscholden. En trouwens, Sonja was ook Indisch. Maar hij wist zo gauw geen ander scheldwoord, het viel gewoon uit zijn mond. Harry hapte even naar adem, maar voordat Hans wist wat er gebeurde had Harry hem in een houdgreep op de grond.

'Minta ampoen!' riep Harry, 'vraag vergeving.' Hij zat op Hans' buik, zijn knieën op Hans' armen en hij kneep Hans' keel dicht.

'Chch' was het enige wat hij kon uitbrengen. Door zijn benen op te trekken kon hij een roffel maken op Harry's rug, maar dat hielp niets. En toen gebeurde er ineens van alles tegelijk. Sonja had Harry van achteren vastgegrepen, hield zijn keel omkneld en trok hem van Hans af. 'Hollen,' riep ze en gaf het voorbeeld. Ze was groter en ook sneller dan Hans en hij hoorde al achter zich de voetstappen van Harry, toen Sonja ineens stopte en zich omdraaide.

Ze strekte haar handen naar Harry, die van schrik ook stopte. Achter hem kwam Tjeerd aanrennen, maar ook die stopte toen hij naast Harry stond. 'Abracadabra...' riep Sonja, 'waaroem saroem handehoog.' Wapperend bracht ze haar handen omhoog en vervolgde op gedragen toon: 'Ik beloof u het kwade oog.'

'Wat nou?' vroeg Tjeerd. 'Wat kwade oog.'

Sonja liet haar handen zakken en zei op gewone toon: 'Stoor me nou niet, lummel. Ik ben bezig een vloek over jullie af te roepen.' Ze hief haar handen weer en begon opnieuw.

'Abracadabra...'

'Onzin,' zei Harry.

'O ja?' vroeg Sonja. 'Wacht maar wat er met jou gebeurt als ik je vervloek.'

Hans zag dat Harry het niet helemaal vertrouwde. Zoals ze daar stond, wijdbeens, rood haar om haar bleke gezicht en met haar handen wapperend omhoog, zag Sonja er best een beetje eng uit. En ook Tjeerd was onder de indruk.

'Ach, laat ze gaan, die twee,' zei hij. Hij draaide zich om en liep terug naar de auto. Harry aarzelde, maar haalde ten slotte zijn schouders op en begon ook aan de terugtocht.

Sonja en Hans liepen zwijgend naar hun barak, te opgewonden om iets te zeggen. Ze hadden gewonnen, maar ze wisten dat ze nooit meer in de rij voor de auto zouden staan. Een keer kon je Harry en Tjeerd wel afbluffen, maar een tweede keer zou het niet lukken. Toen ze in de barak op hun bedden lagen en Hans terugdacht aan wat er was gebeurd, zag hij de verbaasde en toch een beetje bange gezichten van Harry en Tjeerd weer voor zich en begon vanzelf te lachen.

'Waar lach je om?' vroeg Sonja.

'Die Harry!' lachte Hans. 'Wat kwade oog?' vroeg hij. En toen jij: Stoor me nou niet, lummel. Hahaha!'

En vanzelf begon Sonja met hem mee te lachen.

Hoofdstuk 6 Waarin een radio wordt ontdekt en een kogel de grond in geschoten wordt

Het kamp was een klein dorp geworden, waar iedereen z'n buren kende. Geen wonder, want nu er 3000 moeders en kinderen woonden had iedereen alleen zijn bed en een klein stukje ernaast als eigen plek. Dankzij de doorzichtige *klamboes* die over elk bed hingen om de vliegen en musketten tegen te houden, kon je nog wel het gevoel krijgen dat je in je eigen hokje zat. Maar iedereen kon jou zien en jij kon ook zeker tien bedden verder iedereen bezig zien.

Zo wist je alles van elkaar en je kende ieders snurkjes of hoestgeluiden. Oma Van Soest, vijf bedden verder, maakte 's nachts het meest lawaai. Als ze niet snurkte, was ze wel aan het knarsetanden. En als ze wakker was klaagde ze over de warmte en vroeg of iemand wat water voor haar wilde halen.

En dat herhaalde ze net zo lang tot iemand terugriep: 'Ik ga wel even.' Meestal was dat tante Aal, soms Hans' moeder. Je hoorde haar dan uit bed komen, zich in het donker stoten aan een stoel of tafel. 'Verdikkeme,' hoorde je dan als het Hans' moeder was, 'Demmit,' als het tante Aal was.

Demmit was Engels voor 'tjonge jonge' had tante Aal uitgelegd toen Hans ernaar vroeg. Maar toen Hans het zelf een keer zei nadat hij zich stootte, kreeg hij op zijn kop van zijn moeder. 'Hans, dat zeg je niet!'

'Maar tante Aal zegt het ook!'

'Tante Aal is geen kind meer.'

Ja, zo verloor je het als kind altijd van je moeder. Als na het stommelen en vloeken oma Van Soest haar glas water had gekregen zei ze nooit 'Dank je wel', maar 'Ben je daar eindelijk?'

'Ja baas,' hoorde je dan tante Aal of Hans' moeder kregelig zeggen, voordat ze in het donker hun bed weer opzochten.

Na acht uur moesten alle lichten uit, want het was nog steeds oorlog en de Jap wilde er zeker van zijn dat de vliegtuigen van hun vijanden niets konden zien van het kamp.

Hans stelde zich wel eens voor wat er zou gebeuren als het kamp ontdekt werd. Misschien zouden parachutisten dan uit het vliegtuig springen, de Japanse wacht gevangen nemen en dan feest gaan vieren met alle moeders en kinderen in het kamp. Of er zou eerst een groot gevecht zijn met veel geschiet. En Hans, dat wist hij zeker, zou dan zijn moeder wegtrekken vlak voordat een kogel haar raakte. Hij kon haast niet wachten tot het zover was

en hij een echte held kon worden. Gelukkig zoemde het kamp elke dag van de geruchten over de oorlog. Er was een radio in het kamp, van vrouw Paumen uit barak 3. Zij luisterde op de radio naar het nieuws en vertelde door wat zij had gehoord. Iedereen wist dat, behalve de Jap.

Totdat er een keer een inspectie was van barak 3. De kampcommandant kwam langs met een paar soldaten en die trokken alle kastjes open en gooiden alles wat er in zat op de grond. Ze waren op zoek naar geld, want dat had iedereen moeten inleveren, maar iedereen had wel wat achtergehouden om 's avonds en 's nachts te kunnen '*gedekken*'. *Gedek*, zo heette de schutting van gevlochten bamboe die om het kamp heen getrokken was, tegen het prikkeldraadhek aan.

's Avonds kon je aan die schutting proberen te handelen met Indonesiërs die aan de buitenkant stonden, met wat eieren, of soms een hele kip. *Gedekken* heette dat en als de Japanners je betraptten kreeg je straf.

Elke inspectie van een barak leverde wel wat geld op voor de kampcommandant, maar ditmaal viel er ook een radiootje op de grond. 'Heb je het gehoord? Mevrouw Paumen is gepakt!' Bij de wacht was een strafhok, waar moeders die iets fout gedaan hadden werden geslagen en als ze daarbij omvielen ook nog eens werden getrapt. Daarna moesten ze in de zon staan met hun armen omhoog, of werden in het gloeiendhete hok bij de wacht opgesloten zonder water of eten. De kampdokter of de barakoudste ging dan naar de kampcommandant en vroeg '*ampoen*', dat was 'vergeving' voor wat de gestrafte had gedaan. En soms streek de commandant dan de hand over het hart en mocht de vrouw na een paar uur terug naar de barak. Maar als ze pech hadden werd hij boos en kreeg de dokter of de barakoudste ook klappen. Dan kon het wel een dag duren voordat hij de straf beëindigde. De vrouwen die dan terugkwamen in hun barak werden zo goed mogelijk opgevangen door hun buren, maar soms duurde het maanden voordat ze weer opgeknapt waren. En soms werden ze

nooit meer zichzelf, zoals gekke Jannie, de onderwijzeres die haar kunstgebit liet klapperen als de kleuterklas lawaiig was.

Wat zou mevrouw Paumen moeten ondergaan, nu haar radio gevonden was?

Het kamp gonsde van de geruchten. Haar oren waren afgehakt, haar tong was uitgerukt, ze had de radio in kleine stukjes moeten opeten.

Hans en Sonja stonden bij de wacht toen een dag later mevrouw Paumen en haar dochter Miriam werden afgevoerd achterin een legerauto. Je kon zien dat ze stevig geslagen waren in hun gezicht, maar ze glimlachten dapper naar de kampgenoten die hun vertrek zagen. Miriam zwaaide zelfs even, totdat de chauffeur een arm naar achteren stak en haar een klap gaf.

'Die zien we niet meer terug,' zei een van de moeders die samen met Hans en Sonja stonden te kijken.

'Ja, dat wordt een rechtszaak en het luisteren naar een radio is een doodzonde,' beaamde een ander.

Hans voelde een rilling over zijn rug lopen. Iemand doodmaken, dat deden de Japanners met een zwaard. Ze hakten het hoofd eraf. Hij moest er niet aan denken!

Hij had wel eens gezien hoe iemand van een kip de kop afsneed, en die kip rende dan nog een tijdlang rondjes. Zonder kop! Doodeng. Zou dat bij mensen ook zo gaan?

'Ajakkes, hou op,' zei Sonja toen hij het haar vroeg, 'ik wil er niets van horen.' Ze sloeg de handen voor haar ogen. Al was ze wat sterker dan hij en kon ze ook harder lopen, Sonja bleef toch een meisje. Die konden niet tegen bloed en slaag.

Gelukkig kwamen mevrouw Paumen en haar dochter na een maand terug. Ze hadden het slecht gehad in de gevangenis en waren heel mager en bleek.

Maar hun rechtszaak was niet doorgegaan, zonder dat ze wisten waarom niet.

En plotseling waren ze weer teruggestuurd naar Bandangan.

Hans was blij voor ze, maar eigenlijk waren dit de gebeurtenissen die afleiding brachten. Want meestal was het nogal saai in het kamp. Elke ochtend appèl, daarna een klein hapje eten, daarna heel lang niets, daarna weer een klein hapje eten en daarna met honger naar bed. Iedereen had zijn plek en niemand durfde iets te doen dat verboden was.

Maar een enkele keer gebeurde er toch ineens iets.

Buiten het kamp was een vijver en als je op de schouders van een ander klom en over het *gedek* heen keek, zag je soms de Japanners daar in vissen. En toen Harry een keer op de schouders van zijn vriend Tjeerd stond, zag een Japanse

soldaat hem kijken en gooide een visje dat hij gevangen had naar hem toe. Ze liepen trots met hun visje het hele kamp door en gaven het ten slotte aan de verpleegster in het ziekenzaaltje.

Hans was ze gevolgd en hoorde Harry een beetje deftig 'Eet u allen smakelijk' zeggen tegen de verpleegster die verbaasd keek naar het kleine visje dat hij in haar hand had gelegd. 'We doen ons best,' hoorde hij haar antwoorden.

's Middags kijken naar de vijver werd daarna een vaste gewoonte van de grote jongens, je wist maar nooit of er niet weer een vis gegooid werd. Ook meisjes deden mee. Ze sjouwden een paar stoelen naar het *gedek* en gingen daarop staan. Dan konden ze net over het hek heen kijken.

Maar de soldaten gooiden geen visjes meer, ze hielden alles wat ze vingen zelf. En op een zekere middag ergerden ze zich aan de meisjes die voortdurend naar hen riepen: '*Minta ikan*' (ik vraag een vis).

'*Pigi*' riepen ze terug. Dat moest eigenlijk zijn '*pergi*' (ga weg!), maar de Japanners namen het niet zo nauw met de taal. Mevrouw Tjakkes van barak 5 vertelde tante Aal later die middag het verhaal.

'Ik hing buiten de was op en zag die meiden daar staan dollen. Ik hoorde de Jap '*pigi, pigi*' roepen, maar de meisjes trokken zich er niets van aan en hadden de grootste lol. Toen zag ik een stok over het hek zeilen. Een van de meiden, Maud Götz van der Vet ving de stok op en riep terug: *Terima kassi banjak* (heel veel dank!). Ik hoorde de Jap schreeuwen en even later reed er een legerauto het kamp binnen met veel lawaai. Een kleine dikke Jap springt eruit, holt naar het hek en slaat elke vrouw die hij onderweg tegenkomt in het gezicht. Die meiden hebben natuurlijk niet afgewacht en zijn meteen weggerend. Hij ze achterna, maar hij kon ze niet bijbenen...'!

Ze zweeg en schudde het hoofd. 'Die kwajongens ook... Kwameiden moet ik eigenlijk zeggen.'

Ze nam een slokje water.

'En?' vroeg Sonja. Toen merkte tante Aal dat Sonja en Hans ademloos meeluisterden en zei: 'Dit is geen verhaal voor kinderen. Gaan jullie buiten spelen, jongens.'

Gehoorzaam gingen ze naar buiten, de rest van het verhaal kenden ze toch al. Want Hans en Sonja hadden herrie gehoord en waren snel naar de wacht gelopen, net zoals veel andere kinderen. Daar zagen ze mevrouw Anema staan met een boze Japanner voor zich. Mevrouw Anema was intussen kampleidster geworden en dat betekende dat ze voor alles en nog wat ter verantwoording geroepen werd door de Japanners. Hans zag haar nog voor

zich toen ze het kamp in gingen: rode wangen en een dik lichaam in een bloemetjesjurk. Die jurk hing nu slap om haar heen, ze was mager geworden en haar wangen waren geel van de malaria-ziekte. Maar iedereen bewonderde haar omdat ze zich heel stevig hield tegen de Jap.

Deze Japanner was de ondercommandant. Hij was klein maar zag er toch gevvaarlijk uit. Je kon zien dat hij boos was. '*Dimana ada nona*,' (waar is dat meisje) brulde hij en ze antwoordde lakoniek '*Tidah tau*' (Weet ik niet). Hij gaf haar een klap in het gezicht, maar dat was mevrouw Anema intussen wel gewend en ze bewoog haar wang mee, zodat ze de klap minder voelde.

Ze moest beloven dat de daders de volgende dag bij de wacht klaar zouden staan. De Jap keerde zich om en liep een paar passen terug naar zijn auto, toen hij zich weer omkeerde en in het Maleis riep: 'Jullie land is veroverd, hè?'

'Ja,' antwoordde mevrouw Anema.

'En ik ben hier nummer één, hè?'

'Ja.'

'En jij nummer twee?'

'Ja.'

Hij knikte, trok zijn revolver en schoot een kogel vlak voor haar in de grond. Hans en Sonja waren niet alleen, er stonden minstens veertig mensen te kijken. En allemaal schrokken ze van de knal. Maar niet mevrouw Anema, die bleef staan alsof er niets gebeurd was.

Nooit werd ze meer bewonderd dan op dat moment.

De Japanner liet niet merken dat hij teleurgesteld was door haar koelbloedigheid, stapte in zijn auto en reed weg. Hij was nog niet uit het zicht of mevrouw Anema wankelde naar de galerij en ging op de tegels zitten om bij te komen.

Het gaf een hoop stampij die middag, moesten de meisjes zich nu wel of niet aanmelden?

De moeders konden het er niet over eens worden. Was het niet het beste dat een paar honderd vrouwen en meisjes zich de volgende dag zouden melden? Zo veel mensen konden de Japanners immers toch niet kwijt in het gevang? Maar als de Jap nu heel boos werd en met zijn pistool ging schieten?

Uiteindelijk beslisten de meisjes zelf en de volgende ochtend stonden er tien klaar bij de wacht. Het hele kamp keek toe en hield de adem in.

Ze moesten een uur in de zon wachten, toen de Jap van gisteren weer in zijn auto verscheen. Hij was nu wat rustiger, gaf alle tien een paar klappen in het

gezicht en Maud moest mee in de auto.

Maar ze kwam gelukkig na een paar dagen terug. Ze zag er slecht uit, maar huilde van geluk toen ze haar moeder weer zag. Ze had in een cel moeten zitten en geen eten, alleen wat drinken gekregen. Tweemaal was de Japanner langsgekomen en had de scherpe kant van zijn zwaard tegen haar hals gelegd en daarna zijn pistool tegen haar hoofd. Ze mocht kiezen waar ze mee gedood wilde worden, begreep ze. Beide keren was ze van schrik flauwgevallen. Maar ze was niet geslagen. Dat scheelde.

Eerder waren er wel tien meisjes van een jaar of twintig weggehaald, grote meiden dus, die helemaal niets gedaan hadden. Ze werden met een bus weggehaald en waren nooit meer teruggekomen. Hun moeders zwaaiden ze huilend uit en door de andere moeders in het kamp werd over ze gepraat alsof hen iets heel ergs was overkomen. Maar zodra er kinderen in de buurt waren zwegen ze. Dat wekte natuurlijk de nieuwsgierigheid en alle kinderen probeerden erachter te komen wat er met die grote meisjes gebeurd was. Hans en Sonja natuurlijk ook, maar tante Aal en Hans' moeder kregen een zuinige mond als ze ernaar vroegen, en zeiden zo iets als: 'Vermoedelijk moeten ze de was van de Jap doen.' Maar Sonja ving een keer het woord 'troostmeisje' op.

Dat was toen Harry en Tjeerd bij de speelboom een keer opschepten dat zij het wisten.

'Ze zijn troostmeisjes geworden, voor de Japanners,' zei Harry tegen een meisje van een jaar of tien dat hem bewonderend aankeek.

'Ja, zo wil ik ook wel getroost worden,' zei Tjeerd. Hij kneep zijn ogen genietend samen.

'Huilen Japanners dan ook?' vroeg Sonja. 'Dat heb ik nog nooit gezien.'

Het was waar, ze kenden de Japanners alleen als harde schreeuwers die de kampmoeders sloegen en deftig als een koning door het kamp rondliepen.

'Nee, natuurlijk niet. Jappen kunnen niet huilen,' zei Harry. 'Maar ze willen wel verzorgd worden, hun haar geknipt en hun nagels gedaan. En af en toe over de bol geaaid. En dat doen die meiden nu, zegt mijn moeder. Daar krijgen ze extra eten voor.'

Over de bol aaien. Hans vond het erg vervelend als zijn moeder dat bij hem deed. Maar misschien vond je dat weer leuk als je volwassen was.

'Ik weet wat er gebeurd is met die meisjes die met de bus weggehaald zijn,' vertelde hij later die middag zijn moeder. Dan wist zij het ook.

'Hoezo?' vroeg zijn moeder scherp. Ze leek geschrokken.

'Ze zijn troostmeisje geworden. Ze knippen het haar van de Jappen en aaien ze over hun bol om ze te troosten. Omdat ze zo ver van huis zijn, misschien.' 'O,' lachte zijn moeder, 'bedoelen ze dát met troostmeisje. Nou, dat is beter dan de was voor ze doen, zoals ik dacht.' Even later zag hij zijn moeder met tante Aal praten. Ze keken naar hem, glimlachten en schudden het hoofd. Hans voelde dat het ging over de troostmeisjes. Was er toch iets meer aan de hand? Waarom zouden de moeders van die meisjes zo huilen als het alleen ging om het troosten van Japanners? Hij kwam er nooit achter. Moeders hielden hun kinderen overal buiten, daar deed je niks tegen.

Hoofdstuk 7 Waarin de zon steeds kouder wordt en Hans iets lekkers zomaar op de grond vindt

Intussen werd het steeds kouder in Bandangan. Toen ze hier kwamen en hij nog klein was, vond iedereen het heel warm in het kamp. Elke dag brandde de zon en de schutting van *gedek* hield het kleine beetje wind tegen dat af en toe in Indië woei. Eigenlijk was dat niet veranderd, maar omdat ze steeds minder te eten kregen werden ze allemaal steeds magerder. En hoe magerder je werd, hoe sneller je het koud had.

Net zoals iedereen hield Hans altijd zijn ogen goed op de grond als hij door het kamp liep. Je wist maar nooit wat iemand ergens had laten vallen. Een knoop of een elastiekje was al een meevalle, die konden altijd van pas komen. Een touwtje was helemaal mooi meegenomen. Maar de vondst die hij vandaag op de Grote Weg deed liet hem even duizelen: iemand had een stronkje kool aan de wegrand laten vallen. Bijna had hij het niet gezien, het lag net achter een kluitje aarde, maar terwijl hij doorliep riep zijn linker ooghoek: hé, hier ligt iets.

Zijn moeder die af en toe in de keuken van de Japanners mocht werken, was een keer bleek van pijn thuisgekomen: ze had een zakje gloeiende rijst in haar blouse verstopt en die op haar blote huid mee naar huis gedragen. Zo namen de keukenwerksters ook wel restanten mee naar huis van de groente die ze voor de Jap hadden moeten schoonmaken en koken. Dit koolstronkje zou dus ook wel uit een jurk of blouse gevallen zijn. Hans raapte het op en hield het in de palm van zijn hand, zodat niemand het kon zien.

Waar kon hij het rustig bekijken? De badhokjes waren het best, maar toen hij daar aankwam zag hij dat de schoonmaakploeg bezig was de hokjes schoon te maken. Tante Aal was erbij, ze trok een vies gezicht terwijl ze naar hem zwaaidde. Zeep had niemand meer, dus schrobden veel moeders de kleren met zand of met iets zeperigs dat ze maakten van houtskoolas uit de keuken. Dat spoelden ze af met water uit de waterbak die in elk hokje stond. Als dat water oud werd begon het te stinken en ook de zand- en asresten roken niet lekker.

Vandaar tante Aals vieze gezicht.

Dan maar naar de wc's, besloot Hans.

De poepsloot was ook een plek waar je op jezelf kon zijn en hij liep erheen. De geur waar hij in de eerste tijd van het kamp nog misselijk van werd, had nu iets vertrouwds. Eenmaal in een hokje met de deur dicht deed hij zijn hand open. Het stronkje kool was een beetje vuil aan de twee kanten waar het

afgesneden was. Hans had het hokje gekozen waar het water binnenkwam dat door de poepsloot dreef en de drollen meenam. Hier, in dit eerste hokje, was het water nog schoon en hij ging op zijn hurken zitten en liet het water langs de kool lopen. Bijna schoon waren de afgesneden gedeelten toen en zonder bedenken nam hij een hap. Een heerlijke smaak vulde zijn mond: een beetje bitter maar ook een beetje zoetig. Hij kauwde zo lang mogelijk op de stukjes kool en pas toen iemand van buitenaf riep: 'Hé, wanneer komt dit hokje vrij?' slikte hij het snel in.

Nog met zijn tong tegen zijn verhemelte wrijvend om de smaak na te proeven deed hij het deurtje open en liet een zenuwachtig van haar ene been op het andere wippend meisje binnen. Diarree, dacht hij. Het woord kwam geregeld voor in de gesprekken, want iedereen had er wel eens last van.

Vroeger kregen ze nog elke dag rijst, een half kommetje per persoon, twee boterhammen per dag en een eetlepel groente. Maar die tijd was allang voorbij. Tegenwoordig bestond het eten meestal uit stijfelpap, een glazige doorzichtige pap.

Elke week kregen elke moeder en elk kind een paar lepels meel. Die moest je dan met een beetje water tot een papje maken. En als er 'heet water halen!' geroepen werd rende je naar de keuken met je pannetje of bakje. Daar stond je dan in de rij.

'Dit is verdikkeme behangslijm,' riep Hans' moeder de eerste keer dat ze een pollepel warm water in haar bakje kreeg en begon te roeren. 'Het is gewoon doorzichtig!'

'En wat bruinebonensap voor de smaak,' zei de uitdeelster en voegde de daad bij het woord. Dat hielp wel iets, maar eigenlijk was het een hap niets wat je at. Je maag dacht: hé, ik krijg wat. Maar het was alleen dikgemaakt water, en de een moest er al snel van plassen en de ander kreeg er diarree van.

Na elke maaltijd werd het druk bij de poephokjes.

Terwijl Hans terugliep naar barak 4 voelde hij zich schuldig: zo'n stukje kool zelf opeten en niet delen met zijn moeder en de anderen, dat was fout. Hij had er domweg niet bij nagedacht, zo blij was hij toen hij het vond. Hij besloot er niet over te praten. Als er ooit nog zoiets op zijn pad kwam, zou hij er zelf niets van nemen en het als cadeau geven aan zijn moeder en aan Sonja en tante Aal.

Ze zouden natuurlijk stomverbaasd zijn over zijn goedgeefsheid en daarna heel dankbaar, stelde hij zich voor. Ze zouden hem toezingen en het hele kamp laten weten hoe goed en aardig hij was. Hans droomde graag over dat

soort dingen, ook als hij wakker was.

Maar de volgende dag bracht hij uren door in het poephokje en het kon hem niet schelen of er van buitenaf iemand ongeduldig riep. Hij moest braken en had tegelijk ook diarree. Hoe was het mogelijk dat er zoveel uit zijn lichaam kwam terwijl hij bijna niets gegeten had? Behalve dat stronkje kool dan.

Hans wist dat zijn moeder hem onmiddellijk naar bed zou sturen als ze merkte dat hij zich niet lekker voelde. Nu ze allemaal zo zwak waren liep je snel een ziekte op. Malaria, dysenterie, cholera, tyfus. Op malaria na wist hij niet wat het allemaal betekende, maar als de moeders het erover hadden keken ze er zo ernstig bij dat het best dodelijk kon zijn.

Maar van een beetje braken en diarree ging je zo gauw niet dood en hij kwam de dag door zonder het zijn moeder te vertellen. Toen hij 's avonds de stijfselpap niet wilde eten (hij dacht: dat komt er onmiddellijk weer uit) voelde ze wel even met haar hand op zijn voorhoofd of hij misschien koorts had. Ze deed dat wel vaker, voor alle zekerheid. 'Hmm, je hebt een beetje verhoging,' zei ze. 'Ga maar vroeg naar bed.'

Hij viel direct in slaap die avond. Meestal lagen Sonja en hij nog wat te praten over wat ze die dag gezien en gedaan hadden, maar Hans was binnen een minuut weg. Hij droomde verward. Van een grote waterval, waarvan de metersbrede straal met donderend geweld op een stapel grote stenen terechtkwam, het water spatte op in kleine deeltjes. Het leek net mist en omdat de zon scheen kon je er een kleine regenboog in zien. Zijn vader liep naar de waterval, gekleed zoals Hans hem het laatst gezien had, in een soldatenuniform met een helm op. Hans zag hem van achteren, maar hij herkende zijn vaders manier van lopen. Een beetje aarzelend, alsof hij elk moment verwachtte te struikelen. Dat had met zijn bril te maken, had hij Hans wel eens uitgelegd, hij kon met zijn bril wel goed ver zien, maar dichtbij was alles vaag. Aarzelend liep vader nu op de machtige waterstraal af. Hans wist ineens dat die gevvaarlijk was. Als je zo'n enorme bak water op je kop kreeg overleefde je dat niet. Of wel? Hij wist het niet zeker. 'Pap!' riep hij zo hard mogelijk. Maar zijn vader hoorde het niet in het donderend lawaai van de waterval. Hij liep door en verdween in de waterstraal. Je zou verwachten dat hij weggespoeld werd, neergeslagen door het gewicht van al dat water. Maar hij was gewoon verdwenen en Hans voelde een diep verdriet. Nooit zou hij zijn vader meer zien. 'Papa komt wel terug,' hoorde hij in zijn droom ineens zijn moeder zeggen en hij werd er even voor wakker, zag haar hoofd over hem heen gebogen. Ze glimlachte dapper naar hem, maar hij zag

aan haar ogen dat ze bang was. Waarvoor? Hij droomde verder, warrige beelden. En elke keer als hij even wakker werd hing zijn moeders hoofd boven het bed en op een gegeven moment zag hij dat de angst uit haar ogen verdwenen was. Ze glimlachte nu blij.

'Hij heeft het gehaald!' zei iemand. Hij herkende haar als de verpleegster van het ziekenzaaltje, waar alle kinderen wel eens kwamen als ze een schaafwond hadden opgelopen of zich hadden gesneden. Soms als je blaasjes aan de binnenkant van je lip had, wat door de honger kwam, stipte ze die aan met jodium. Dat deed erg pijn.

Zou hij in het ziekenzaaltje liggen? Dat moest haast wel.

Hij zag zijn moeder knikken. Ze haalde haar hand door zijn haar. 'Zo, daar ben je weer,'

zei ze. 'God jochie, ik was zo bang je kwijt te raken!' Ze kuste hem op zijn voorhoofd, iets waar hij eigenlijk te groot voor was. Maar nu vond hij het wel best.

'Ja, die zoutinjecties doen het goed bij cholera,' hoorde hij de verpleegster zeggen, 'en dokter Lodder heeft precieze aanwijzingen achtergelaten.'

Dokter Lodder was in het begin van de kamptijd de dokter van het kamp geweest. De kinderen hadden een liedje op hem gemaakt: *Dokter Lodder speelt met modder, aan de rand van de Rode Zee*. Als de dokter het hoorde terwijl hij langskwam zwaide hij altijd even.

Maar hij was door de Japanners al lang overgeplaatst naar hetoudemannenkamp, een eind verderop. Er waren behalve wat jodium geen medicijnen meer in het kamp, dus veel kon hij niet doen voor de zieken.

Gelukkig was cholera nog makkelijk te genezen met eenvoudige zoutinjecties. Maar goed dat de zuster dat wist.

Hoofdstuk 8 Waarin Hans leert breien en achthonderd vrouwen een zonde begaan

'Insteken, omslaan, doorhalen, af laten glijden,' herhaalde Hans bij zichzelf. Hij was zo dom geweest zijn moeder te vertellen dat hij zich verveelde in het kamp. Voor de meeste kinderspelletjes vonden Sonja en hij zich te oud worden, en door de honger waren ze ook te slap om te kunnen hollen. Het was veel stiller in het kamp geworden dan vroeger, de meeste kinderen lagen bijna de hele dag op bed.

'Je kunt leren breien,' had zijn moeder gezegd.

Sonja begon meteen te gniffelen. Breien was iets voor meiden, wist Hans en dat zei hij ook. Zijn moeder vond dat onzin: hoezo, iets voor meiden?

Als jongens leerden koken en naaien en breien dan konden ze voor zichzelf zorgen en dan konden de meisjes eindelijk ook een leuke baan gaan zoeken in plaats van te zorgen voor hun mannen.

'Ik heb je vader ook meteen geleerd voor zichzelf te zorgen,' zei ze, 'en hij zal er nu maar wat blij mee zijn. Waar hij ook is.'

Over zijn vader sprak ze veel, en Hans moest ook zeker een keer per dag naar het fotootje kijken dat ze van hem meegenomen had. In de eerste jaren van het kamp nam ze Hans

's avonds mee naar de galerij van de barak. Ze keken dan omhoog naar de maan.

'Ik heb met pappie afgesproken dat ik met jou 's avonds naar de maan kijk. Hij doet dat ook en zo houden we contact.'

Hans vond het een mooi idee, en als ze 's avonds naar de maan keken, had hij vaak ook even het gevoel dat zijn vader terugkeek door dat ronde brilletje dat hij altijd droeg en naar hen glimlachte.

'Een liedje,' stelde zijn moeder dan voor en begon:

*'Maantje tuurt, maantje gluurt,
Al door de vensterruiten...'*

Dan keek ze hem aan en met tegenzin zong hij mee. Gelukkig begreep ze ten slotte dat dit wel een heel kinderachtig liedje was en hoefde hij niet meer mee te zingen. Zij bleef het zelf wel zingen, als ze zich goed voelde. Hans' moeder had een mooie stem, en hij luisterde met plezier naar haar terwijl hij naar de maan keek en soms zijn vader meende te zien.

'Kon paps ook breien?' vroeg hij nu.

'Dat nog net niet,' zei zijn moeder, 'en daar zal hij nu best spijt van hebben. Als je je eigen kleren kan breien en naaien ben je niet afhankelijk van anderen.'

Ze haalde twee dunne stokjes en een bolletje draad en leerde Hans hoe hij moest breien: insteken, omslaan, doorhalen, af laten glijden. Al snel had hij het door en twee dagen later was het bolletje draad veranderd in een lapje stof. De witte draad was hier en daar een beetje grauw geworden, want Hans had een paar keer vergeten zijn handen te wassen voor hij begon te breien. Met enige trots keek hij naar het lapje. Het was te klein om er iets mee te kunnen doen, hij had meer draad nodig.

'Ja, dat is er niet,' zei zijn moeder toen hij vroeg om nog een bolletje draad.

'Maar ik weet er wel wat op,' vervolgde ze.

Ze nam het lapje uit zijn handen en voordat hij begreep wat er gebeurde had ze het laatste stukje draad dat er nog uitstak gepakt en begon eraan te trekken. Het breisel liet makkelijk los, en terwijl ze trok rolde ze het draad op rond haar vinger. En in een mum van tijd was het lapje weg en hield ze hem weer het bolletje draad voor.

'Zie je? Nu kun je weer verder breien.'

Hans was boos en verbaasd. Hoe kon zijn moeder zo iets nou doen?

'Je wilde toch leren breien?' zei ze, 'nu heb je weer een bolletje draad. Ik kan je een nieuwe steek leren.'

Maar voor Hans was de lol eraf. Hij pakte de twee stokjes en ging naar de galerij. Krassend met zo'n stokje in de rode aarde, kon je tekeningen maken. Of iets schrijven, je naam bijvoorbeeld. Hans Duivendrecht, zo heette hij. Wat je getekend of geschreven had moest je wel snel uitvegen als er een Japanner langskwam, want de Jap wilde dat alle aarde glad was. Maar je had dan toch even een bezigheid en het wegvegen van een tekening of je naam was minder erg dan het uithalen van een lapje breiwerk. Hij begreep niet goed waarom, maar het was zo.

Hij was een keer bezig met een tekening van een *waringin* en kon die net uitvegen toen twee Japanse soldaten aan kwamen marcheren en de barakoudste naar buiten riepen. Die kwam snel naar voren en boog diep voor hen. Het was niet meer mevrouw Anema, die was kampoudste geworden en dan kon je niet tegelijk ook barakoudste zijn. Het was mevrouw Assenderp, een kleine stevige vrouw. Ze boog diep voor de twee Japanners maar ging alweer rechtop staan voordat ze '*naoré*' hadden gezegd, het commando voor

'overeind komen'. Hans zag een van de Japanners met zijn vinger tegen de neus van mevrouw Assenderp tikken en hoorde hem tegen haar zeggen: '*Kalau branie, boleh poekoel kembali.*'

Hans kon dat verstaan, het betekende: 'Als je durft sla dan maar terug.' Onwillekeurig balde mevrouw Assenderp haar vuisten en hield die voor zich. De Jap gaf haar een tik tegen haar wang en een van haar vuisten schoot uit en kwam tegen zijn kin terecht. De Jap wankelde even maar gaf haar meteen een oplawaai terug. En mevrouw Assenderp's vuist ging weer naar zijn kin. Hans keek verbijsterd toe. Nog nooit had hij gezien dat een moeder zich verweerde tegen een Japanner. De tweede soldaat kwam tussenbeide, sprak mevrouw Assenderp bars toe en even later zag Hans ze naar de wacht lopen, mevrouw Assenderp voorop, de Japanner met zijn geweer in de aanslag achter haar aan.

Het ging allemaal zo snel dat alleen Hans gezien had wat er gebeurd was. Hij vertelde het zijn moeder en toen die mevrouw Anema erbij haalde, vertelde hij het haar ook.

En tot ieders verrassing kreeg mevrouw Anema de barakoudste los. Ze was wel geslagen maar ze was niet gedood of weggevoerd naar de gevangenis. 'De Japanse commandant heeft toegegeven dat de soldaat haar uitdaagde,' legde mevrouw Anema uit aan de moeders van barak 4, nadat ze mevrouw Assenderp hadden verzorgd en op bed gelegd. 'Hij tikte haar tegen haar neus en riep "*Kalau branie, boleh poekoel kembali.*"'

En dat had mevrouw Assenderp dus gedaan. 'Hij kon niet ontkennen dat hij gezegd had dat het mocht,' lachte mevrouw Anema. 'En er zat dus niets anders op dan haar maar weer te laten gaan.'

Maar hiermee was het niet afgelopen, want de twee Jappen waren eigenlijk gekomen om een boodschap voor barak 4 af te geven.

Er was gegedekt en daarop zou straf volgen. De Jappen hadden buiten het kamp een Indonesiër opgepakt en die had bekend dat hij handel in eieren had bedreven met wel twintig vrouwen van barak 4. En die moesten zich nu direct bij de wacht melden, anders werd de hele barak gestraft met drie dagen geen voedsel.

Iedereen wist dat de Japanse commandant niet zou aarzelen om zo'n straf uit te voeren. En ze waren juist gaan *gedekken* omdat er al zo lang weinig voedsel binnengewaaid was. De hele barak drie dagen laten hongeren kon niemand voor zijn rekening nemen. En dus meldden zich twintig vrouwen. Daar was ook Hans' moeder bij. Ze had de hele nacht geprobeerd haar trouwring te

verkopen voor wat vlees, maar dat was haar niet gelukt. Hans had zijn moeder nog nooit zien huilen, maar toen hij die ochtend wakker werd en haar moe en slaperig op haar bed zag zitten, kon hij zien dat er tranen over haar wang liepen. 'Mam, het geeft niet,' zei hij, zonder te weten waar haar verdriet over ging. Hij ging naast haar zitten en ze sloeg haar arm om hem heen. 'Je bent zo mager geworden, de laatste tijd,' zei ze, 'dus ik dacht: ik verkoop mijn trouwring voor wat eten. Jouw vader zou dat best begrijpen. Maar er was niks meer te krijgen.'

'Nu ik magerder ben heb ik ook minder eten nodig,' antwoordde hij. Het klonk wijs, en het was dan ook iets dat hij van Sonja gehoord had. Ze haalde haar hand door zijn haar en hij trok zijn hoofd ditmaal niet terug. Daar deed hij haar een plezier mee, wist hij.

En nu moest moeder zich melden bij de wacht, terwijl ze helemaal geen succes had gehad. Maar twintig was twintig en met minder zou de Jap geen genoegen nemen.

En zo zag hij even later zijn moeder bij de wacht in de zon staan, naast twintig andere moeders, de armen omhoog geheven. Als een van de vrouwen even wankelde of de armen iets liet zakken, kwam een van de soldaten meteen dichterbij, de kolf van zijn geweer klaar om een klap uit te delen.

Pas toen de zon onderging, na een paar uur, mochten de vrouwen terug naar de barak. Maar de volgende ochtend moesten ze zich weer bij de wacht melden. Hans was de hele tijd bij de wacht blijven zitten, hij vond dat hij zijn moeder niet in de steek kon laten. Hij keek met trots naar haar, zo recht als ze stond in haar jurk met de grote bloemen erop, het hoofd omhoog zodat ze over de Japanners heen kon kijken, haar armen opgeheven. Op weg naar de barak pakte ze zijn hand en hij voelde dat die warm was.

'Meid, wat heb je?' vroeg tante Aal toen ze bij hun bedden aankwamen, 'je transpireert helemaal.'

'Ik voel me ook slap,' zei Hans' moeder, 'ik hield het maar net vol. Misschien een zonnesteek opgelopen.'

Dat kon als je lang in de zon stond, dan gingen je hersens koken en werd je niet lekker, wist Hans.

'Het lijkt eerder op malaria,' zei tante Aal, 'ga meteen je bed in.'

De volgende ochtend kwam Hans' moeder uit bed om zich bij de wacht te melden, maar toen ze stond te wankelen en probeerde haar jurk aan te trekken, greep tante Aal in.

'Ik ga wel,' zei ze. En een uur later zag Hans tante Aal in de zon staan. Ze had

zijn moeders bloemenjurk aangetrokken en niemand bij de wacht had in de gaten dat dit een andere vrouw was dan degene die gisteren in die bloemenjurk had gestaan. 'Voor ons lijken die Jappen allemaal op elkaar, dus voor hen lijken wij op elkaar,' had ze tegen Hans' moeder gezegd toen die protesteerde.

En tante Aal kreeg gelijk. Maar toen de straf nog langer duurde dan die tweede dag, kwam de barak in opstand. 'We doen allemaal wel eens mee met het *gedekken*,' zei mevrouw Assenderp, die weer de leiding van de barak op zich genomen had, 'dus laten we ons allemaal melden. Dan weet hij niet meer wat hij doen moet.'

Ze ging op bezoek bij de andere barakken en de volgende ochtend wisten de Japanners niet wat zij zagen: 800 vrouwen stonden in lange rijen klaar bij de wacht. Ze werden afgemarcheerd naar het Lido en kregen daar het bevel zich in twee groepen te verdelen: zij die *gegedekt* hadden en degenen die alleen maar gegeten hadden van wat het *gedekken* opleverde. Alle 800 gingen aan de kant van de *gedeksters* staan. Hans en Sonja die met wat andere kinderen uit de verte het tafereel gadesloegen, zagen hoe een van de Japanners zich omdraaide en op een drafje naar het huis van de commandant holde. Even later kwam hij met de commandant terug. Hans moest tante Aal gelijk geven: de ene Jap leek veel op de ander, maar de commandant was toch net iets dikker en liep wat deftiger.

De commandant hield een lange speech in het Japans, liet de menigte net zo lang buigen tot een van de vrouwen omviel. Hij liep naar haar toe en schopte haar tegen de schouder. Daarna draaide hij zich om en wandelde deftig terug naar zijn huis. Pas toen kregen de vrouwen het commando '*Naoré*', ze mochten overeind komen. Hans hoorde hun stijve botten kraken. Even later liepen Sonja en hij met tante Aal terug naar hun bedden, waar Hans' moeder ziek lag. Ze was nu aan het ijlen. 'Albert toch,' hoorden ze haar zeggen, terwijl ze lachte. Zo heette Hans' vader.

'We brengen haar naar het ziekenzaaltje,' zei tante Aal. Ze wikkelden Hans' moeder in een laken en droegen haar naar het ziekenzaaltje, waar een verpleegster een blik op de zieke sloeg en zei: 'Het is malaria, maar ze is zo zwak... Laten we bidden dat ze het redt.' 'Bidden? Hebt u dan geen kinine meer?' vroeg tante Aal. Kininetabletten, dat wist iedereen, hielpen het best tegen malaria.

'Op,' zei de verpleegster, 'en de Jap geeft ons niets meer. Gelukkig hebben we hier wel beter voedsel dan in de barakken. En de meesten halen het wel, hoor.'

'Al duurt het soms weken.'

Ze lieten Hans' moeder met tegenzin achter. Hans zou haar elke dag bezoeken.

Hoofdstuk 9 Waarin er iets heel ergs gebeurt, maar het leven toch doorgaat

'Gré,' zei tante Aal, 'Hansje is hier.'

Ze wenkte hem dichterbij. Mams lag op haar rug, haar mond een klein beetje open. Het leek alsof ze sliep, maar toen hij haar hand pakte merkte hij dat ze er even in kneep.

'Dag mam,' zei Hans, 'ik kom afscheid nemen.'

Dat was het woord dat tante Aal gebruikte had. 'Hans, je moeder heeft naar je gevraagd, ze wil even afscheid nemen.'

'Moet ik dan weg?' vroeg hij verschrikt. Een paar maanden geleden had de Jap aangekondigd dat jongens van 11 jaar en ouder naar het oudemannetjeskamp moesten, een paar kilometer verderop. Want die oude mannen hadden verzorging nodig en dat moesten de oudere jongens doen. Harry en Tjeerd konden elk moment opgeroepen worden en Hans was ook al bijna elf. 'Nee, jochie. Het gaat slecht met je moeder, je weet dat malaria een erge ziekte is en soms gaan mensen eraan dood. Je moeder niet, hoor, maar ze wil voor alle zekerheid toch afscheid nemen. Dan hoeft ze niet meer bang te zijn dat ze dat niet gedaan heeft, als ze per ongeluk toch doodgaat. Begrijp je?'

Hans knikte, maar hij vond het een vreemd verhaal. Waarom afscheid nemen van mams als ze toch niet doodging? Maar grote mensen hadden soms vreemde wensen en hij ging braaf met tante Aal mee naar het ziekenzaaltje. Daar had hij al twee dagen niet mogen komen van de verpleegster.

'Je moeder ligt in een crisis, Hansje,' had ze gezegd, 'als de koorts weg is mag je haar weer zien.'

En nu zag hij haar en schrok.

De huid van haar gezicht was gelig geworden, haar wangen ingevallen, haar altijd vrolijke haar hing nu slap over het kussen. Ze had haar ogen dicht.

'Zeg maar: dag mam ik zal altijd aan je denken,' zei tante Aal. Ze veegde haar ogen af met de mouw van haar jurk.

'Mam, ik zal altijd aan je denken,' zei Hans braaf. Hij voelde haar hand de zijne weer knijpen en hoorde haar ademhaling versnellen. Er kwam een zacht geluid uit haar mond. 'Lieverd,' fluisterde ze. Hij zag twee tranen uit haar dichte ogen komen, ze rollen over haar wang en bleven liggen tegen haar neusvleugels. Tante Aal pakte een punt van het laken en veegde ze weg. Ze bleven bij het bed staan, totdat de ademhaling van zijn moeder veranderde in een rustig ritme.

'Ze slaapt,' zei tante Aal, 'goddank, ze slaapt.'

Een uur later, ze waren terug in de barak, kwam de verpleegster langs. Ze had een kommetje bij zich met een schotel erop. Ze sprak even met tante Aal en Hans zag dat die met haar hand over haar ogen veegde. Een ongerust gevoel bekroop hem.

'Hans, ik moet je iets vertellen,' zei tante Aal.

Maar hij wist al wat er komen ging.

'Jochie toch, jochie toch,' zei ze en trok hem naar zich toe. Zo, tegen haar aan gedrukt, hoorde hij wat hij niet wilde horen. 'Je moeder is in haar slaap overleden. Maar je bent niet alleen, ik heb haar beloofd dat ik voor je zal zorgen tot je vader het kan doen.'

Hans hield niet van huilen, dat was iets voor kleine kinderen. Maar hij kon het niet helpen. Hij zag zijn moeder weer voor zich, hoe ze lachte en hem door zijn haar woelde toen ze nog gezond was. Nog maar een paar weken geleden! En hij huilde tante Aals jurk nat.

Toen hij uitgehuild was en alleen nog af en toe nasnikte voelde hij het verdriet pas echt. Het zat in zijn buik, een zachte pijn die je alleen kon bedwingen als je je armen over elkaar deed en de ellebogen diep in je buik drukte. Elke keer als hij in de maanden daarna aan zijn moeder dacht, deed Hans dat. Armen over elkaar en dan de ellebogen zo hard mogelijk naar binnen buigen. Het hielp ook tegen de honger.

Ze zaten op het bed naast elkaar, tante Aal en hij, toen hij het voor het eerst deed.

'Honger, jochie?' vroeg ze.

Hij knikte maar om ervan af te zijn.

Ze stond op en pakte het kommetje dat de verpleegster had gebracht. Ze tilde het bordje ervan af en een heerlijke geur kwam in Hans' neus. Hij vergat er zijn verdriet even door: wat was dat voor iets vreselijk lekkers, dat tante Aal in dat bakje had?

'Het is soep van hondenvlees,' zei ze, 'helemaal voor jou. Hier is een lepel.' Het was bouillon, die naam kende hij nog van voor de kamptijd, een heerlijk geurende bouillon. Hier en daar was zelfs een klein liertje vlees te zien, Hij nam zuinige hapjes met de lepel, maar toch was het in een paar minuten op. Hij dacht er nog net aan om de laatste lepel aan tante Aal aan te bieden, maar die schudde gedecideerd haar hoofd.

'Allemaal voor jou,' zei ze, 'ik heb Sonja expres weggestuurd, zodat ze niet bij je gaat bedelen. Het is het laatste wat je moeder voor je kon doen. En dat zal

je tot de laatste druppel hebben!"

En toen begreep Hans wat de traktatie was. Af en toe waagde een hond zich in het kamp, aangelokt door de geuren van de Jappenkeuken. Magere scharminkels, want ook buiten het kamp, in de dorpen van de Indonesiërs, was weinig eten te krijgen, dat hadden ze in het kamp wel gehoord. Soms lukte het om zo'n hond te vangen en hij werd dan meteen geslacht. De soep die ervan gekookt werd diende dagenlang als voedsel voor de zieken. En hij had nu mams kommetje gekregen, dat over was omdat ze vóór het eten was gestorven. Dat was het laatste wat zijn moeder voor hem kon doen en ze had het gedaan. Opnieuw voelde hij tranen op komen, maar ditmaal kon hij zich beheersen.

'Dank je wel mam,' zei hij en keek automatisch omhoog, naar de hemel waar ze nu was. Andere kinderen die hij kende hadden een broertje of zusje dat was doodgegaan, of een hond die overreden was. Maar Hans had nog nooit iets belangrijks verloren en hij wist geen raad met het verdriet nu zijn moeder er niet meer was.

Alle moeders die hij de dagen daarna tegenkwam keken naar hem en gaven hem als ze dichtbij genoeg waren een aai over zijn hoofd.

'Ach jochie toch,' zei de een.

'Ik zal voor jou en je moeder bidden,' zei een ander.

'Hier heb je een spelletje,' zei weer een ander en gaf hem een klein houten tolletje. Als je die tussen je duim en wijsvinger nam en er een slinger aan gaf bleef hij een tijdje draaien.

Niet op het zand natuurlijk, wel op de gladde tegels van de galerij. Hij was er een middag zoet mee, maar het zachte verdriet in zijn buik bleef en hij gaf de tol aan Sonja.

Zij bleef in zijn buurt, ook bij de lange wandelingen die hij maakte, over de grote weg, om de barakken heen, langs het Lido, langs de poepsloot. En nog maar eens. Hoe moe hij ook was en hoe de honger ook aan hem knaagde, hij wist dat de pijn over het doodgaan van mams alleen te dragen was als hij bleef lopen. Lag hij op bed dan zag hij haar steeds voor zich, met af en toe zijn vader naast haar, die hem verwijtend aankeek.

'Had je niet wat aardiger tegen je moeder kunnen zijn, Hans?' hoorde hij in gedachten zijn vader zeggen. 'Als ze niet steeds naar jou moest zoeken, dan was ze niet zo moe geweest. En had de malaria haar niet te pakken gekregen!' Zijn vader zei het niet boos, maar verdrietig, dat was nog het ergste.

Op een van zijn lange tochten liep Sonja achter hem aan, en hij hoorde haar

struikelen en vallen.

'Hans,' riep ze, maar hij liep door. Hij was in gedachten aan het praten met zijn moeder. Hij beloofde dat hij elke avond naar de maan zou blijven kijken en het lied zou zingen dat ze hem geleerd had: *Maantje tuurt, maantje gluurt*. Niet hardop natuurlijk, dat kon op zijn leeftijd niet meer, maar wel in gedachten. En dan maar hopen dat paps op dat moment ook dezelfde maan zou zien en er iets van zou oppangen.

'Hans,' hoorde hij Sonja nog een keer roepen, uit de verte, en nu draaide hij zich om en liep terug. Ze zat op haar billen op de grond en huilde zoals meiden huilen, met lange uithalen. Hij bukte zich naar haar over en keek of ze schrammen had opgelopen. Maar nee, niks aan de hand.

'Ik ben zo moe, ik kan niet meer,' zei ze nasnikkend.

'Maar je hoeft toch ook niet mee?' zei hij.

'Maar je bent nu mijn broer, zei mam. En ik moet op je letten. Dat je geen rare dingen doet, zoals laatst bij die Japanner.'

Hans was het al bijna vergeten. De dag nadat mams doodging, zat hij op de galerij toen een Jap langskwam. Hij was zo opgeslokt door het verdriet dat hij niet opstond en boog, zoals je moet doen bij elke Jap die voorbijkwam. De Jap stond stil en riep hem iets toe. Maar het drong niet tot Hans door. Hij keek de Jap aan en bleef kijken.

'Met die grote ogen vol verdriet,' hoorde hij later tante Aal vertellen aan een buurmoeder, 'en die Jap keek en Hans keek terug. En toen haalde de Jap zijn schouders op en liep verder.'

Nadat dat gebeurd was volgde Sonja hem stap na stap, om te zorgen dat hem niets overkwam. Want een volgende Jap kon zo boos worden dat er je weet

niet wat kon gebeuren.

En nu zat ze uitgeput en huilend op de grond.

'Ben ik nu je broer?' vroeg Hans verbaasd.

'Ja, natuurlijk. Je hoort bij ons nu je moeder er niet meer is. En ik heb altijd al een broer willen hebben.'

'En mijn vader dan?'

'O, die blijft je vader. Dan heb je er twee, die van mij en die van jezelf.'

Twee vaders. Het was iets om over na te denken. Voor het eerst in dagen had Hans iets anders om over na te denken dan het doodgaan van mams.

Hij trok Sonja overeind.

'Maar dan kunnen we nooit trouwen, als we broer en zus zijn,' zei hij.

'Was ik toch niet van plan, trouwen met zo'n lapzwans als jij,' zei Sonja.

'Nee, ik weet het wel. Jij bent verliefd op Pet van barak 5.'

Harry en Tjeerd hadden genoeg van de auto gekregen en Pet van Lawick, een andere grote jongen, was er nu de baas.

Hij had laatst Sonja achter het stuur van de kapotte auto laten zitten terwijl het in de verste verte niet haar beurt was. Hans had gezien hoe ze naar hem keek.

'Helemaal niet.'

'Toevallig wel.'

En zo liepen ze naar huis. Het verdriet bleef nog lang in Hans' buik hangen, maar het werd in de maanden die volgden minder en minder. Een nieuwe zus en een nieuwe moeder namen hun plaats in, al bleef hij tante Aal natuurlijk tante noemen. Ze zou het ook niet anders willen, had ze hem verteld. Van tante Aal kreeg hij de foto waarop zijn vader en moeder stonden, die had zijn moeder haar voor hem gegeven, kort voor ze doodging.

En 's avonds, als de maan scheen, nam hij die foto en keek ernaar, terwijl hij stilletjes in gedachten het lied van de maan zong.

Hoofdstuk 10 Waarin oma Van Soest de boel belazert

Oma Van Soest lag al een paar dagen in het ziekenzaaltje.

'Het arme mens is drieënzeventig,' hoorde Hans tante Aal tegen de buurvrouw van twee bedden verder zeggen, 'ik ben vandaag even bij haar langsgeweest en ze heeft er wel vrede mee dat ze het niet haalt. "Hebben jullie weer wat meer ruimte" zei ze tegen me.'

De buurvrouw lachte, maar Hans zag haar ogen onwillekeurig naar het bed van oma Van Soest dwalen. Ruimte was schaars aan het worden sinds de Jap

steeds meer vrouwen en kinderen het kamp inloodste. Kamp 9, een kilometer verder, had geen water meer en vorige week waren 900 vrouwen en kinderen uit dat kamp hierheen gebracht. Hun matrassen hadden ze bij zich, maar het betekende wel dat iedereen weer moest opschuiven. De afstand tussen de bedden was nu nog maar 30 centimeter.

En de galerijen waren dichtgemaakt, zodat ook daar *bultzakken* neergelegd konden worden.

Later, nadat de nacht gevallen was en ze in het donker bij elkaar zaten, sneed tante Aal fluisterend de kwestie aan die haar bezig hield sinds ze oma Van Soest had bezocht.

'Omaatje wil zo graag nog een keer in haar leven erwtensoep eten,' fluisterde ze.

'Wat zielig,' antwoordde Sonja op gewone toon. Waarom fluisteren?

'Ik heb nog een blikje,' zei tante Aal zo zacht dat ze het bijna niet verstanden, 'en daar zit erwtensoep in. Ik weet het bijna zeker. Wat vinden jullie? Zal ik dat aan oma Van Soest geven?'

Tante Aals blikjes waren een terugkerend wonder in hun hongerbestaan.

Toen de oorlog begon had ze zes kleine blikjes gekocht van het merk Jaco, gevuld met bruine bonen of erwtensoep, drie van elk.

De blikjes had ze verstopt op een plek die niemand kende en als de nood hoog was, en soms ook bij een verjaardag, offerde ze er een op. De wikkels om de blikjes waren allang verdwenen. Niemand kon zien of er bonen in een blikje zaten of erwtensoep. Drie jaar kamptijd waren nu voorbijgegaan en vijfmaal was er feestgevierd. Elk van die keren herinnerden ze zich nog en ze wisten ook precies dat het drie keer een blikje bonen was geweest. De smaak van zowel de bonen als de erwtensoep was in hun smaakpapillen gegrift.

Zowel Hans als Sonja likten in het donker hun lippen af bij de herinnering.

Het laatste blikje aan oma Van Soest geven? Zodat ze gelukkig kon sterven? Hans vond oma Van Soest een zeur, altijd had ze wat te klagen over hem en Sonja. Dat ze te druk waren, te veel lawaai maakten, niet altijd meteen water gingen halen als ze erom vroeg.

Je kon aan oma Van Soest zien dat ze vroeger mollig was geweest, dik zelfs, want om haar magere lijf en aan haar armen hingen lappen vel waar vroeger vlees had gezeten. In de hongerige afgelopen jaren had oma Van Soest haar eigen vet en vlees opgegeten, kon je wel zeggen.

'Ik vind het eigenlijk zonde.' Sonja fluisterde nu ook. 'Maar je moet het maar doen, mam. Als het haar gelukkig maakt.'

'En jij, Hans?' vroeg tante Aal.

'Natuurlijk,' fluisterde hij.

En zo geschiedde. De volgende ochtend haalde tante Aal haar laatste blikje vanonder een losse tegel in de galerij van de barak. Iedereen kon het zien, maar dat maakte nu niet meer uit omdat het toch het laatste blikje was. Het was een beetje roestig aan de buitenkant geworden.

Maar ze konden door het blik heen bijna de geur van erwtensoep ruiken.

'Ik breng het naar de keuken van het ziekenzaaltje,' zei tante Aal, 'en ik blijf erbij tot oma Van Soest het krijgt. Willen jullie mee?'

Zowel Hans als Sonja knikten nee. Een blikje afstaan uit de goedheid van hun hart was een ding, maar er watertandend bij gaan staan terwijl oma Van Soest het opat, dat liever niet.

Een uur later kwam tante Aal tevreden terug, het lege blikje had ze bij zich, je wist maar nooit wanneer het van pas zou kunnen komen.

'Héérlijk vond ze het. Nu kan ik rustig inslapen, zei ze tegen me.'

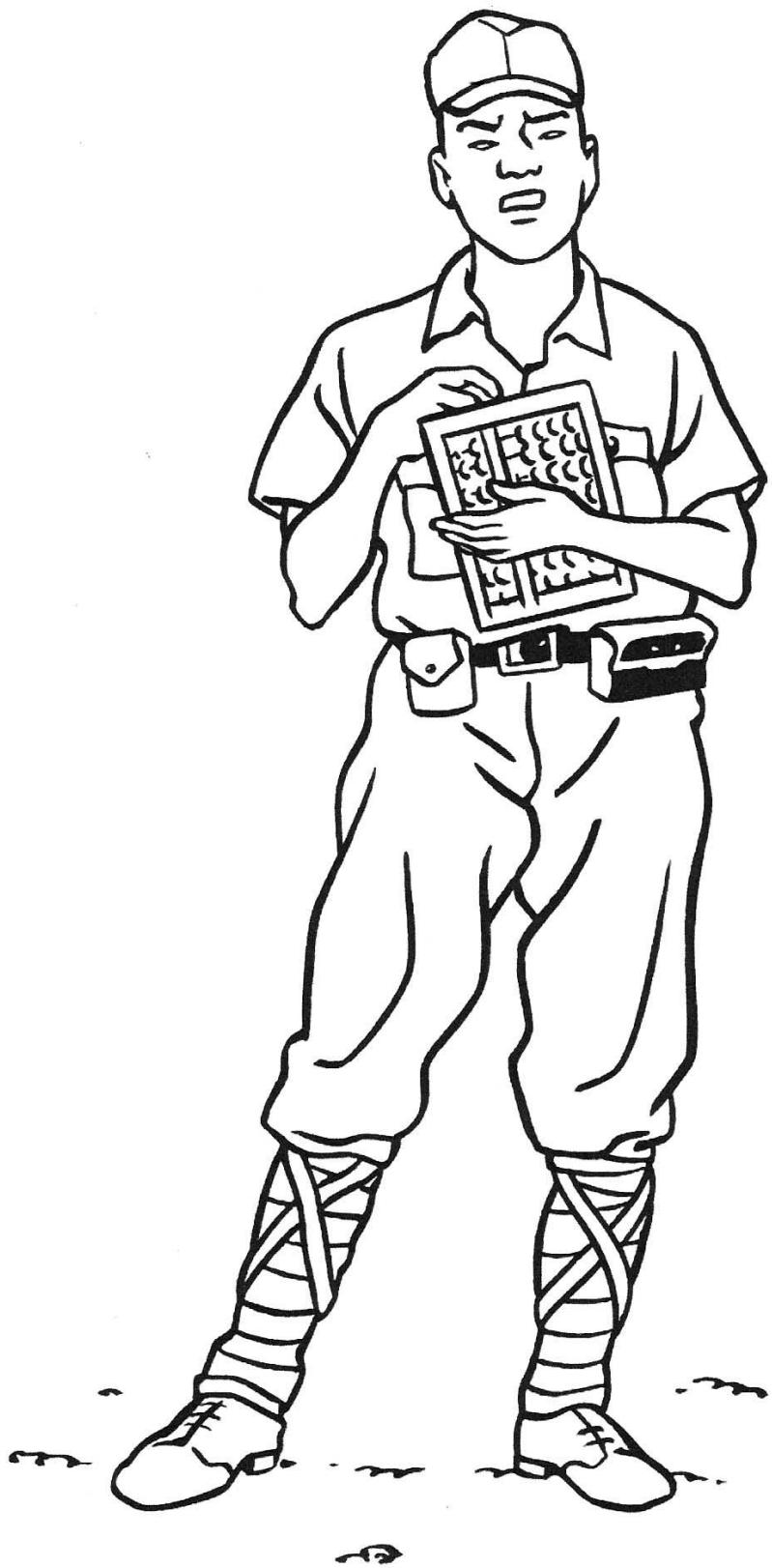
Maar de volgende dag lag oma Van Soest weer in haar eigen bed, geheel opgeknapt en met nieuwe energie klagend over de herrie in de barak.

'Zou die smearkees geweten hebben dat ik dat blikje nog had?' vroeg tante Aal later die dag aan Sonja en Hans. 'Het is toch wel erg toevallig dat erwtensoep haar laatste wens was. En toen ik aan de zuster vroeg waarom oma Van Soest nu weer thuis ligt, zei ze dat ze alleen een paar dagen was opgenomen vanwege een zweer op haar voet. Ze lag helemaal niet op sterven!'

'Het is de laatste keer dat we iets goeds voor iemand doen,' zei Sonja ferm. Hans en tante Aal knikten plechtig.

Hoofdstuk 11 Waarin Sonja kampioen vliegenmepper wordt en Koreanen hop-hop-hop door het kamp hollen

Het ergst van het leven in het kamp bleven toch steeds de appèls, altijd om half acht 's ochtends. De zon stond dan nog niet erg hoog, maar tegen de tijd dat de 3000 vrouwen en kinderen geteld waren, was de warmte bijna niet meer te harden en stond iedereen te tollen op z'n benen. Een soldaat stond met een telraam klaar om bij elk tiental een kraal te verschuiven en iedereen had geleerd in het Japans tot tien te tellen: *ichi, ni, san, shi, go, roku, shichi, hachi, kyu, jyu.*

Als ze op het appèl stonden bogen de moeders diep voorover, telden snel af wat hun nummer was en wat het nummer van hun kinderen. Ze gaven dan door wat dat kind moesten roepen als die aan de beurt was. En dan hoorde je al van ver de telling dichterbij komen: *ichi, ni, san, shi, go, ro....*

Het was zangeriger dan de meeste Japanse woorden die ze de bewakers hoorden zeggen. Die mannen klonken alsof ze voortdurend verkouden waren. Maar het tellen door de moeders en kinderen klonk bijna als een lied. Elke keer als er tot tien was geteld hoorde je de klik van de kraal van het telraam die opzij geschoven werd. En dan klonk het volgende tiental: *ichi ni san shi..* Als je aan de beurt was riep je je nummer, luid en duidelijk. Aarzelde je even of had je het nummer verkeerd, dan kwam de Jap naar voren en gaf je moeder een klap, zodat ze bijna omviel. Nu zijn eigen moeder er niet meer was stond Hans naast tante Aal en deed hij net zo zijn best om haar zo'n klap te besparen.

Bij het tellen ging vaak iets mis. Sommigen die geteld moesten worden lagen

in het ziekenzaaltje of waren doodgegaan, weer anderen hadden straf bij de wacht. Soms hadden de Japanners zelf de aantallen niet goed bijgehouden van de vrouwen die vanuit andere kampen naar Ambangan waren verplaatst. En het telraam dat ze gebruikten was ook heel moeilijk. Kortom, het was eigenlijk een wonder als alles klopte. En het moest kloppen, want anders was er iemand ontsnapt.

Als het tellen klaar was kon iedereen eindelijk aan het werk. De schoonmaakploeg veegde de barakken, de keukenploeg haalde water om stijfseelpap te koken. Een paar vrouwen mochten het kamp uit om de tuin van de Jap te bewerken, waar tomaten groeiden en sperziebonen en kool. Dat was feest. Met de *patjol*, een soort schop, over de schouder liepen ze zingend de poort uit.

Natuurlijk mochten ze niets meenemen van de tuin van de Jap, maar ze staken stiekem wat in hun blouse als ze terugliepen, en hadden dan weer wat boontjes of een kleine tomaat voor hun kinderen. De *patjol*-ploeg was populair en de kampoudste zorgde ervoor dat iedere moeder een beurt kreeg. Ook voor de kinderen was er werk. Ze moesten het gras plukken dat op de Grote Weg groeide. Saai werk, en de volgende dag kon je weer opnieuw beginnen, want het gras bleef maar groeien, vooral als het regentijd was. Toen er een vliegenplaag kwam moest elk kind aan het eind van de dag dertig dode vliegen inleveren. Vliegen verspreidden ziekten en moesten dus uitgeroeid worden. Dat was leuker dan gras uittrekken. Maar Hans was er niet goed in en had pas drie vliegen in zijn hand gevangen en doodgeknepen toen hij Sonja tegenkwam die hem een glazen potje liet zien dat al goed gevuld was. Hij hield zijn neus erboven en rook eraan.

'Wat doe je nou?' vroeg Sonja.

'Ik ruik eraan. Lekker!'

'Viespeuk. Wie ruikt er nou aan dooie vliegen?'

Uit het potje kwam een scherpe geur. Hans kon het niet helpen, hij vond het lekker.

'Hoe kan jij zo goed vliegen vangen?' vroeg hij.

Sonja zei: 'Niet verder vertellen, hoor. Als iedereen weet hoe het moet dan zijn de vliegen zó op. En dan moeten we weer gras trekken.'

Hans knikte en ze kwam dicht bij hem staan en fluisterde in zijn oor: 'Vliegen kijken alleen naar voren. Dus als je van achteren komt sla je ze zó dood.'

Ze liet het zien, er zat een vlieg op de grond en Sonja sloopte dichterbij en legde van achteren haar hand over de vlieg heen. Om hem even later te laten

zien: een dooie vlieg. 'Nummer achtentwintig,' zei ze voldaan, 'bijna klaar.' Onder haar leiding leerde Hans het snel. Je moest wel zorgen dat de vlieg de schaduw van je hand niet over zich heen zag komen, want dan vloog hij onmiddellijk op. Vliegen waren niet gek.

Samen werden ze al snel kampioen vliegenmepper. En uiteindelijk hielpen ze ook kinderen die de slag niet te pakken konden krijgen. Sommigen holden gewoon achter vliegen aan, wat je natuurlijk altijd verloor. Toen een meisje begon te huilen, zo moe was ze, legde Hans haar het geheim uit. En Sonja deed hetzelfde bij anderen. Daarna was het snel gedaan met de vliegenplaga, geen vlieg meer te bekennen in het kamp. En toen moesten ze weer grasjes trekken.

Op een middag toen Hans en Sonja landerig van de honger op hun *bultzakken* lagen klonk ineens van buiten hop-hop-hop-hop en het geluid werd snel harder. Ze sprongen van hun bedden af en renden naar buiten. Ze waren net op tijd om een groepje soldaten in looppas dichterbij te zien komen. Bij elke pas riepen ze iets dat klonk als hop-hop-hop. De grond dreunde onder hun laarzen. In hun rechterhand droegen ze een houten geweer. Het waren Koreanen, hulpsoldaten die door de Jap maar half vertrouwd werden en dus geen echt wapen kregen.

Korea was een land in de buurt van Japan en door Japan veroverd, had Hans van tante Aal geleerd. En alhoewel de Koreanen nu Japan hielpen met het veroveren van andere landen, hielden Japanners en Koreanen niet van elkaar. Vorige week nog had een Japanner met de platte kant van zijn sabel een Koreaanse soldaat in het gezicht geslagen omdat die een bevel niet snel genoeg opvolgde. Hij deed dat tijdens het appèl en de blik die de Koreaan op de Japanner wierp liet zien hoe groot zijn haat was.

'Dit lijkt wel een opstand,' zei tante Aal die naast Hans en Sonja was komen staan. 'Kijk, ze hebben hun geweer in de hand in plaats van over de schouder. Alsof ze ermee zouden kunnen schieten.'

Hop-hop-hop holde het groepje stokpaardjes voorbij en sloeg de weg naar de poort in. Daar klonken schoten en even later kwamen ze weer terughollen. Maar nu niet meer als groep. Ze verspreiden zich over de barakken. In barak 4 kwamen er twee. Ze kropen onder de bedden en legden hun wijsvinger op de mond als iemand ze zag.

'Ik vind het maar niks, zo'n kerel onder mijn bed,' zei oma Van Soest. 'Ksst,' riep ze en zwaaidt met haar armen onder het bed. De Koreaan begreep dat deze vrouw hem niet in bescherming zou nemen en kroop onder een ander bed. Maar ook daar werd hij verjaagd, totdat hij onder het bed van tante Aal belandde. En die had medelijden met hem en gooide hem een jurk toe waarmee hij zich bedekte. Zo leek hij een hoop oude kleren in plaats van een Koreaan.

Maar als een Jap hem hier zou komen zoeken zou die vermoedelijk wel weten dat niemand in het kamp voldoende oude kleren had om zo'n grote hoop te kunnen vormen.

Voor alle zekerheid sliep tante Aal die nacht samen met Sonja in een bed en toen ze de volgende ochtend wakker werden was de Koreaan weg.

Wat was er aan de hand? Niemand wist het precies, maar Mevrouw Anema, de kampoudste, had gehoord dat over heel Java Koreaanse hulpsoldaten in opstand waren gekomen tegen de Japanners.

Ze hadden er genoeg van om zo slecht behandeld te worden. Maar intussen waren ze al verslagen en ook de Koreanen van Bandangan hadden zich overgegeven. De volgende dag stonden ze als vanouds om de beurt in het wachthokje bij de poort, met het houten geweer over de schouder. Aan sommigen kon je zien dat ze een paar stevige klappen hadden gehad van de Jap.

Hoofdstuk 12 Waarin de oorlog ophoudt, maar de vrijheid nog niet komt

En toen, van de ene dag op de andere, was de oorlog afgelopen. Ze hadden erop gehoopt sinds het vliegtuig over het kamp vloog en papiertjes over het kamp had uitgestrooid waarop stond 'Houdt goede moed'. Maar dat was alweer een halfjaar geleden en sindsdien was alles alleen maar erger geworden. Hans' moeder was niet de enige die doodwas gegaan: door de honger en allerlei ziekten stierven er veel meer.

Maar op die dag, vrijdag 24 augustus 1945, werd iedereen die nog lopen kon naar het Lido geroepen. Er was geen appèl, er was ook geen enkele Japanner te zien. In het midden van het veld stond op een kistje mevrouw Anema. Van haar dikke lijf was niets meer over, ze was net zo mager als iedereen in het kamp. Gelukkig woei het in Indië bijna nooit, want bij een harde wind zouden ze allemaal omvergeblazen worden.

Mevrouw Anema droeg wel dezelfde bloemetjesjurk als toen ze het kamp in gingen, en die jurk hing nu als een veel te groot laken om haar heen. Ze sprak luid en duidelijk.

'Mensen! Ik heb van de kampcommandant bericht gekregen dat de oorlog is afgelopen. De oorlog is voorbij! Nederland is al drie maanden vrij en nu wij ook!'

Het bleef stil, de verrassing was te groot om meteen te juichen.

Toen begon het geluid, gemompel, gesprek, moeders die elkaar om de hals vlogen. Sommigen huilden. Hans dacht aan zijn moeder en zijn vader en keek vanzelf omhoog. Maar er was geen maan, pas vanavond zou hij het aan zijn vader kunnen vertellen.

En ineens begon mevrouw Anema te zingen.

'Wilhelmus vahan Nahassouwe, ben ik van Duitsen Bloed...'!

Ze kwam maar net boven het geluid van de anderen uit, maar het werd meteen stiller en iedereen keek naar de zingende vrouw op dat kistje. Een tweede stem voegde zich erbij, en een derde. En in een paar seconden stonden drieduizend vrouwen en kinderen mee te zingen.

Hans kende de melodie nog van vroeger, maar wist de woorden niet meer precies.

'De vaderhand vertrouwe, blijf ik vanzelf zo goed' maakte hij ervan. Maar toen ze doorzongen wist hij het ineens weer: *'Dèhèn prinsen van Oranjen ben ik vrij onverveerd.'*

En dan: *'De kohohohohoning van Spanje hèhèb ik altijd geëerd.'*

Als zijn moeder naast hem had gestaan had hij haar meteen gevraagd wat dat nou betekende: de koning van Spanje heb ik altijd geëerd. Ze zou het vast geweten hebben. Maar tante Aal wist ook veel. Hij nam zich voor het haar later eens te vragen. Nu stond ze te juichen met andere moeders, het was feest. De oorlog was voorbij.

Een van de vrouwen had zo'n harde stem dat ze over het lawaai heen kon schreeuwen. Ze riep: 'Wanneer mogen we het kamp uit? Naar onze mannen toe?'

Iedereen hoorde haar vraag en het werd meteen weer stil. Ze keken allemaal naar mevrouw Anema, die nog steeds op haar kistje stond.

'Dat is afwachten,' zei ze, 'de commandant vertelde me dat het buiten het kamp onrustig is. Indonesische rebellen zijn in opstand gekomen en hebben de macht overgenomen. Wij moeten wachten tot het Engelse leger ons kamp heeft bereikt.'

'Wanneer is dat?' vroeg de vrouw met de harde stem.

'Dat zal niet zo lang duren, denk ik,' zei mevrouw Anema. Je kon aan haar zien dat ze geen flauw idee had. 'De commandant heeft me verteld dat hij en zijn mannen opdracht van de Engelsen hebben gekregen om ons te beschermen.'

'Beschermen? Tegen wie?'

'Tegen de Indonesische rebellen,' zei mevrouw Anema. 'Zij willen alle Nederlanders het land uit schoppen. Veel wapens hebben ze niet, maar wel *klewang*s en *bamboe roentjings*. Laten we het rustig afwachten. Hier zijn we veilig.'

Het Lido liep leeg, onderweg praatten de moeders met elkaar, de kinderen volgden.

Tante Aal legde haar armen om Sonja en Hans en liep met ze terug naar Barak 4.

'Ik hoop dat de buitenkampers het redden,' zei ze. 'Als de Indonesiërs in opstand komen zijn de Indische families het eerst aan de beurt. Die hebben geen bescherming.'

Veel Indische families waren het kamp in gegaan, maar als je kon bewijzen dat je voor de helft of meer Indonesisch bloed had, dan mocht je buiten het kamp blijven van de Japanners. Buitenkampers werden ze genoemd.

Hans dacht aan Ronnie Eekhout, zijn vriendje van voor de oorlog, die het kamp niet in hoefde. Zou die nu in gevaar zijn omdat hij voor een deel Nederlands was? Maar Ronnie's vader had vrienden bij de Indonesiërs, en

zou dus zijn familie wel kunnen redden.

'Wat is een *klewang* ook weer?' vroeg hij.

'Dat is een kapmes dat veel Indonesiërs hebben. Je kan er van alles mee doen, een kokosnoot openslaan, een kip de kop af hakken.'

Hans rilde, hij wist het weer.

'En een *bamboe roentjing*?'

'Dat is een bamboestok, waar je met een *klewang* een schuine punt aan snijdt. Heel scherp. Ze gebruiken het voor de jacht op wilde zwijnen. Dan werpen ze hem als een speer.'

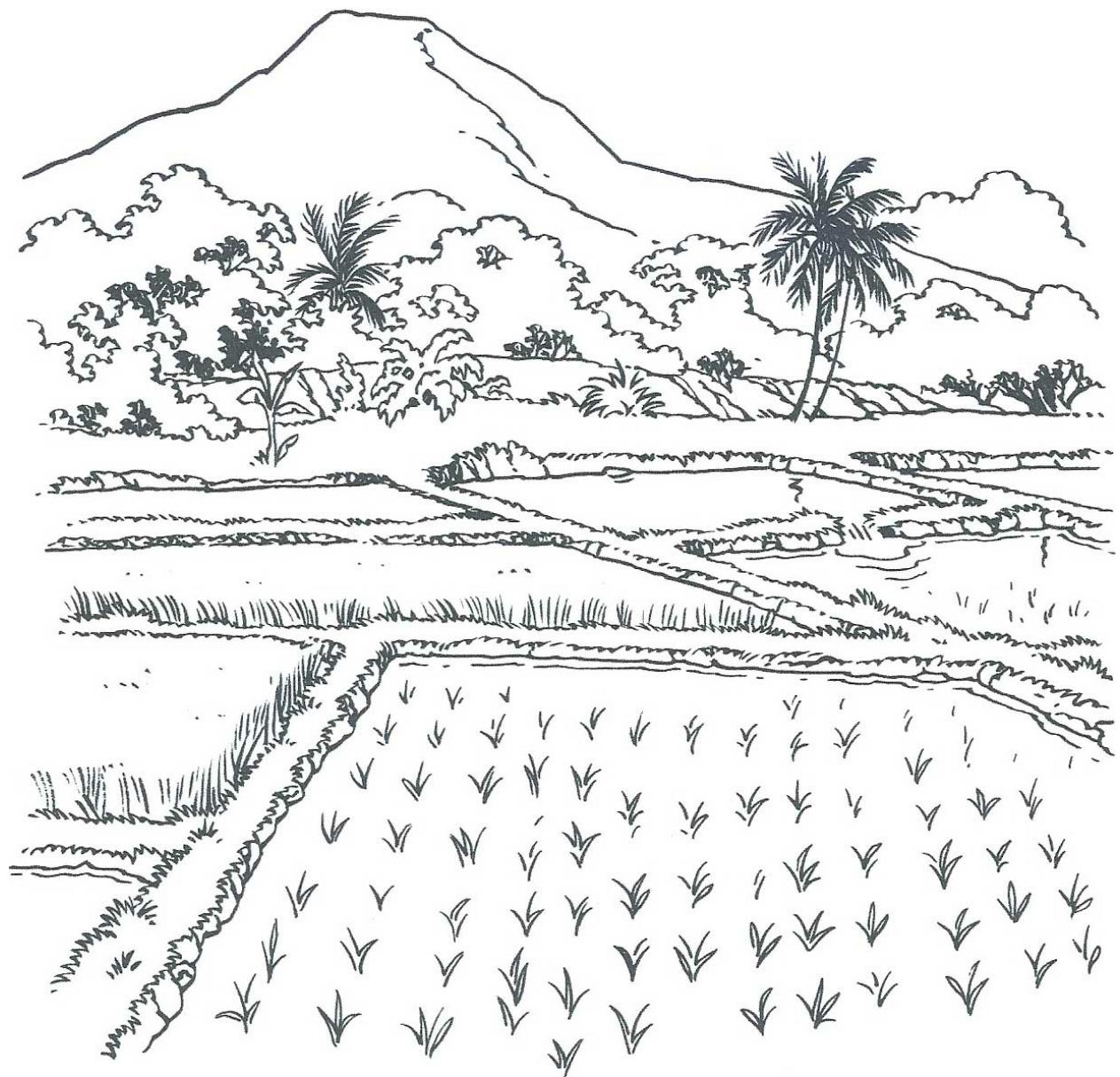
Een paar dagen later was de opwinding voorbij.

'Wat een gedoe!' zei Sonja. 'Nu is de oorlog eindelijk afgelopen en nu mogen we er niet uit!'

Hier en daar waren stukken van het *gedek* afgetrokken, daarachter zat natuurlijk nog prikkeldraad, zodat je er weinig mee opschoot. Maar je kon nu wel naar het landschap kijken.

'Wat prachtig,' zei tante Aal. Ze keek naar de blauwige berg in de verte en naar de sawahs die bijna direct tot aan het kamp liepen. Sawahs kende Hans nog wel van vroeger, rijstvelden waar op ingewikkelde manieren water doorheen geleid werd. Als het veld goed nat was zag je de vrouwen jonge rijstplantjes steken in de natte modder. Nu waren ze daar ook mee bezig. Als je naar ze keek, hoe ze voorovergebogen met snelle gebaren die plaatjes in de grond staken voelde je gewoon de modder tussen hun tenen. Op hun hoofd droegen ze tegen de zon een rieten punthoed. Vanuit de verte hoorde je ze met elkaar praten. Over hun mannen die liever op het platje lagen te slapen dan hun handen uit de mouwen te steken. Over hun zoons, die alweer zo snel groot werden. Over hun dochters, hoe ze die ooit aan de man moesten brengen.

Omdat sawahs op verschillende tijdstippen werden beplant verschilden ze van kleur, je zag een lappendeken van allerlei tinten groen tegen de berghelling aan liggen.

Uit de verte klonk gesnater. Het kwam dichterbij en ze zagen een rij ganzen aan komen lopen over het dijkje tussen de sawahs. Ze liepen keurig achter elkaar, gevolgd door een jongen van een jaar of tien, de ganzenhoeder. 'Ajo, boeng!' (vooruit, jongen) moedigde Sonja hem aan, maar hij keek niet op of om.

'Apa kabar?' (Hoe gaat het?) riep ze nog een keer. Nu stopte hij, draaide zich naar hen toe en met een nadrukkelijk gebaar haalde hij zijn hand langs zijn keel. Het gebaar was overduidelijk: ik snij je de keel af.

Daarna liep hij weer verder achter zijn ganzen aan, weg van het kamp. 'Ach Jezus,' zei tante Aal uit de grond van haar hart.

'Wat is er mam?' vroeg Sonja.

'Ja, tante. Waarom doet hij dat?' vroeg Hans.

'De Indonesiërs hebben hun eigen republiek gesticht,' zei tante Aal, 'ze willen dat alle Hollanders zo snel mogelijk vertrekken.'

'Hoezo?' vroeg Sonja. 'Zijn we dan niet goed voor ze? Warti en Oddah huilden toen we het kamp in moesten.' Dat waren hun bedienden van voor de oorlog, wist Hans en hij moest zelf even denken aan *kokki* Mina die toch ook van hem en zijn vader en moeder hield?

'Jawel,' zei tante Aal, 'maar er zijn natuurlijk ook Indonesiërs die vinden dat wij hun land bezet houden en dat we weg moeten. Net zoals de Duitsers nu gelukkig weer uit Holland verdreven zijn.'

Hans was er niet blij mee. Hij begreep natuurlijk dat blanke jongens en meisjes zoals hijzelf heel anders waren dan de rest van de bevolking. Maar de Hollanders waren al zo lang de baas in Indië, sommige families woonden er al meer dan tweehonderd jaar! Waarom moest je dan weg?

En de Indische mensen dan, zoals zijn vriendje Ronnie Eekhout en ook tante Aal en Sonja? Die waren geboren uit een Hollander en een Indonesische vrouw. En dat ging toch prima?

Zou dat dan niet de oplossing zijn, dat elke Indonesiëër met een Hollander trouwde en een Indisch gezin maakte dat thuis hoorde in Indië?

'Als ik nou met een Indonesische vrouw trouw en we krijgen kinderen, mag ik dan niet blijven?' vroeg hij.

Tante Aal glimlachte.

'Het zal zo'n vaart niet lopen,' zei ze. 'Natuurlijk hebben de Indonesiërs recht

op hun eigen land. Maar ze zouden wel gek zijn als ze de Hollanders er op staande voet uit gooien. Wie beheert dan de plantages? Wie laat de treinen rijden? Wie bouwt de steden? Dat kunnen ze allemaal zelf nog niet.' Hans knikte, hij was gerustgesteld.

Hoofdstuk 13 Waarin de Gurkha's komen en de kogels in het rond vliegen

Er was al een paar keer een vreemd fluitend geluid te horen geweest, alsof er een vogel gillend over het kamp heen vloog.

'Hoor je? De Gurkha's komen,' hoorde Hans Pet van Lawick tegen Sonja zeggen.

'Wat zijn Gurkha's?' vroeg ze.

'Dat zijn Indiase soldaten,' zei Pet. Hij heette eigenlijk heel deftig Hugo maar iedereen noemde hem Pet, omdat hij in het eerste jaar van het kamp altijd een petje droeg. Daaronder was hij kaal geschoren, omdat zijn moeder bang was dat hij luizen op zou lopen. Hij was nog steeds kaal, maar de pet was allang verdwenen.

'Daar hebben ze soep van gekookt,' hadden Harry en Tjeerd een keer gezegd en Hans dacht dat het wel eens waar kon zijn. Je kon overal soep van koken, dus waarom niet van een vieze vette pet?

Pet was een halve kop groter dan Sonja en zo mager als een potlood. Hij had altijd het hoogste woord als Sonja in de buurt was. Zo probeerde hij indruk op haar te maken en Hans zag dat Sonja hem wel leuk vond. Toen hij een keer om haar te plagen 'Sonja gaat met Pet' in het zand schreef, gooide ze hem meteen omver en veegde het zand snel schoon. Nou, dan was het wel duidelijk. Maar Hans was blij met Pet, want hij kon tegen Harry en Tjeerd op en die durfden nu Sonja en Hans nooit meer lastig te vallen. En Pet wist een hoop, dat was ook prettig.

'Gurkha's zijn Indiaanse soldaten?' vroeg Hans. 'Hoe komen die hier?'

'Niet Indiaanse. Indianen wonen in Amerika. Nee, Indiase soldaten, uit India. Dat is een land hier in de buurt, een kolonie van Engeland. De Gurkha's komen uit de bergen van India, eigenlijk uit de staat Nepal, en zij bijten hun tegenstanders de strot af!'

Er liep een rilling over Hans' rug. Jakkes, iemand de keel afbijten. Wat deed je dan met al dat bloed dat in je mond liep? Hij zag dat Sonja ook even rilde. 'Ik hoor,' zei Pet plechtig, 'ik hoor dat de Gurkha's over ons kamp heen schieten naar Fort Willem. Daar zitten de Indonesiërs, de rebellen. En die schieten terug met wapens die ze van de Jap gekregen hebben. Hoor, daar gaat er weer een.'

Ze hoorden het gillende geluid dat met grote snelheid over het kamp heen vloog.

'Wat is dat?' vroeg Hans.

'Een mortier,' zei Pet. 'Een tankgranaat. Ze schieten met hun tanks het Fort aan gort. Maak je niet ongerust, die mortiergranaten vliegen hoog boven ons. Maar de Indonesiërs die mortieren terugschieten zijn niet zo precies. Dan kan er wel eens een in het kamp vallen.'

Haastig kwam tante Aal aanlopen van een andere barak waar ze op bezoek was geweest.

'Ze schieten met mortiergranaten,' riep ze, 'ik hoor het van de kampleiding. Als er geschoten wordt moeten we meteen schuilen onder de bedden. Naar je moeder, Pet!'

'Ja mevrouw.' Pet zwaaidt naar Sonja en vertrok.

Ze lieten een *bultzak* op het middelste bed liggen en gebruikten de twee andere om de hoeken af te dekken waar de granaten vandaan kwamen. Zo lagen ze beschermd. In de hele barak lagen mensen onder hun bed angstig te luisteren naar het fluitende geluid van de overvliegende granaten. Hans wist niet hoe hij zich een mortiergranaat moest voorstellen, het leek hem zo iets als een enorm grote metalen kogel waar dan ergens nog een fluit aan moest zitten om dit doodende geluid te kunnen maken.

Al die eerste dag sloeg er een granaat in hun barak. Het gaf een donderend lawaai toen stukken van het dak naar beneden vielen. Muisstil lagen ze onder het bed, de matrassen beschermend om hen heen, tante Aal bovenop hen beiden, zodat ze ook met haar lichaam de kinderen nog kon beschermen.

'Help, help dan toch', hoorde hij ineens de stem van mevrouw Bieltjes, een vrouw die geen kinderen had en tien bedden verder woonde. Tante Aal kroop van hen af en stak haar hoofd buiten de *bultzakken*.

En toen zag Hans voor het eerst in zijn leven een plas bloed. Het was net alsof er een blik rode verf was omgevallen, het bloed kroop over de tegels naar waar zij lagen, tien bedden verder. Het was net of er luchtbubbeltjes in het bloed zaten. Tante Aal, die al half onder het bed vandaan was gekropen, kroop weer terug toen ze hoorden hoe mevrouw Bieltjes al door haar buren werd geholpen. 'Hier met dat laken', riep iemand, en: 'Strak aandraaien!'

Twee buurvrouwen hielpen mevrouw Bieltjes overeind en ondersteunden haar toen ze met haar de barak uit liepen, vermoedelijk op weg naar het ziekenzaaltje. Toen ze langskwamen zag Hans haar bleke gezicht, vertrokken van pijn. Het om haar middel geslagen laken was al rood van het bloed.

'Dom mens,' zei tante Aal hoofdschuddend, 'ze is op haar bed blijven liggen om een brief aan haar man te schrijven. En nu haalt ze het misschien niet. En ze brengt haar buren ook nog in gevaar.'

Sinds ze gehoord hadden dat de oorlog voorbij was, begonnen moeders die nog wat papier hadden aan een brief voor hun man. Nog even, dan was je weer vrij en kon je dat aan je man laten weten. En mevrouw Bieltjes wilde dat zo graag dat ze haar veiligheid vergat.

'Verrek, kijk eens wat ik hier vind,' zei tante Aal ineens verbaasd. Ze hield een scherp stukje ijzer omhoog. 'Dit is een scherf van die mortiergranaat. Helemaal door de *bultzak* heen gegaan. Maar toen had hij geen vaart meer. Daar zijn we goed van af gekomen!'

Ze gaf Sonja een zoen, zo dankbaar was ze dat de scherf haar niet geraakt had. En ook Hans moest eraan geloven. Tante Aal gaf natte zoenen en Hans veegde snel haar spuug van zijn wang. Hij hield veel van tante Aal, maar dat gezoen was niks voor hem.

Gelukkig kwam mevrouw Bieltjes een paar dagen later weer terug, de buikwond had haar wel veel bloedverlies gekost, maar niet haar leven.

Toen er een paar dagen lang maar af en toe een mortier hoog over het kamp heen vloog, kroop bijna iedereen vanonder zijn bed vandaan. Je kon toch moeilijk altijd onder je bed blijven schuilen.

Een paar dagen later liepen Hans en Sonja naar de wc-hokjes toen er over hun hoofden heen weer eens zo'n fluitend geluid te horen was. Dichterbij dan ze gewend waren. Vlak boven hun hoofd, eigenlijk. Geschrokken stonden ze stil en hoorden even later een ontploffing in het kamp, een paar barakken verderop.

Het was alsof in de verre omgeving iedereen zijn adem inhield. Dan klonk gegil en hulpgeroep uit de richting van de speelboom, honderd meter verder. 'Kom, we gaan helpen,' zei Sonja en ze renden naar de plek waar het geluid vandaan kwam.

Maar twintig meter voordat ze bij de boom zouden zijn hield een barakoudste ze tegen. 'Ga terug!' riep ze. 'Terug naar je moeder!'

'Maar we willen helpen,' riep Sonja. Meer mensen kwamen aanhollen, maar de barakoudste hield ze allemaal tegen. 'De dokter is er al bij,' riep ze, 'je loopt alleen maar in de weg.'

Langs haar heen kijkend zagen ze bij de speelboom inderdaad dokter Lodder met enkele verpleegsters gebogen over een paar lichamen staan, vier lichamen. De dokter was een week geleden uit het mannenkamp teruggekomen en had al heel wat zieken kunnen helpen met de medicijnen die de Japanners hadden achter gehouden en die nu in hun voorraadkast ontdekt waren. Kon hij de gewonde kinderen redden? Ze zagen uit de verte

hoe hij zijn doktertas opende en er dikke stukken verband uit haalde die hij op een van de lichamen drukte.

Sonja zei hardop wat Hans dacht: 'Als Pet er maar niet bij is!' Pet was bijna altijd bij de speelboom, waar hij aangaf wie er aan de beurt was om aan het stuur van de auto te zitten. Terwijl ze tuurden of ze Pet misschien herkenden hoorden ze achter zich de stem van tante Aal.

'O goddank,' riep ze, en kwaad erachteraan: 'Waarom komen jullie niet meteen terug naar de barak om te laten zien dat je nog leeft? Je weet toch dat ik doodsangsten uitsta!' Ze gaf Sonja een klets om haar oren en als Hans haar hand niet ontweken had zou hij ook een klap gekregen hebben. Maar ze begrepen wel dat tante Aal het zo kwaad niet bedoelde. En ze had gelijk, ze hadden beter terug kunnen hollen naar hun eigen barak dan naar de speelboom.

'Veel doden?' vroeg tante Aal aan de barakoudste die iedereen tegenhield. Ze praatte zo zachtjes terug tegen tante Aal dat Hans en Sonja niet konden horen wat ze zei.

'Pet ook?', hoorde Hans tante Aal vragen.

Hans zag de barakoudste het hoofd schudden: nee, Pet niet.

'Gelukkig,' hoorde hij Sonja zeggen.

Ze liepen met tante Aal terug.

'Harry en Tjeerd,' zei ze, 'en twee kleinere kinderen. Zwaar gewond alle vier.' Later hoorden ze dat Harry en Tjeerd allebei direct gedood waren toen de granaat insloeg. De twee kleintjes hadden nog een halfuur geleefd. Het kamp treurde mee met de moeders. Dat je dood ging door ziekte en honger, dat kwam wel vaker voor. Maar doodgaan door een granaat, dat was nieuw. En ook zo plotseling, het ene moment leefde je nog, en een seconde later was je er niet meer.

Toen Pet later die dag langskwam in barak 4 holde Sonja op hem af, trok zijn hoofd naar beneden en gaf hem een zoen op zijn wang. Hij lachte verlegen.

'Zo Pet,' zei tante Aal en gaf hem een hand, wat ze anders nooit deed, 'jij hebt geluk gehad.'

'Ja,' zei hij, 'mijn moeder had me nodig, anders was ik vast en zeker bij de speelboom geweest!'

Van de auto was weinig meer over en de stam van de speelboom was zo beschadigd dat het een wonder was dat hij nog overeind stond. De volgende dag gooide een Japanse soldaat een touw in de takken en daarna begon hij met twee andere soldaten aan dat touw te trekken. De boom bewoog wel en je

kon een krakend geluid horen, maar hij viel niet om.

De Japanners keken om zich heen. Nu ze de oorlog verloren hadden durfden ze niemand meer te commanderen en ze waren te trots om om hulp te vragen. Toen stapte Pet op hen af. Hij pakte het touw, en wenkte naar anderen die stonden te kijken. Natuurlijk stonden Hans en Sonja erbij, als er ergens iets te zien was waren ze altijd van de partij.

Met zijn tienen, de drie Japanners, Pet, Hans, Sonja, twee moeders en nog twee kinderen kregen ze de boom om. Krakend viel hij op de grond.

'Eindelijk weer genoeg hout voor het vuur in de keuken!' zei een van de twee moeders.

Dat was het einde van de speelboom. Niemand had ook meer zin om te spelen op de plek waar vier kinderen waren doodgegaan.

Hoofdstuk 14 Waarin Hans twee eieren in oma Van Soest ziet verdwijnen

Nu grote delen van het *gedek* verwijderd waren (en in de kampkeuken opgestookt) kon er goed handel gedreven worden. De Indonesiërs hadden vooral kleren nodig, want omdat alle fabrieken in de oorlog dicht waren was er helemaal geen kleding gemaakt. De kampbewoners hadden toen zij het kamp in gingen zoveel mogelijk kleren meegenomen en dachten nu: wij gaan toch binnenkort weer naar huis, laten we onze reserve kleren verkopen. Maar dan voor eten, want honger was er nog steeds. En hoe afgedragen de kleren ook waren, de Indonesiërs gaven er graag een paar eieren voor.

Ook echt goud kon je gebruiken om eten te kopen. Jammer genoeg had tante Aal haar gouden trouwring vorig jaar al verpatst en waren de kinderkleren steeds verknipt om de groter wordende Hans en Sonja te kleden. Ze moesten het dus doen met wat de kamppot schafte en dat was nog steeds magere kost, al werd het beter nu ze ook de rantsoenen van de Japanners konden gebruiken. Sinds zij de oorlog verloren hadden deden de Japanse militairen braaf wat de Engelse overwinnaars bevolen hadden: bescherm het kamp tegen aanvallen van de Indonesiërs. Ze stonden met hun geweren op wacht, klaar om te schieten als een Indonesische bende zou proberen het kamp binnen te komen. Gelukkig was dat nog niet gebeurd, al waren de Indonesische mortiergranaten die over het kamp vlogen ook al behoorlijk gevvaarlijk. Als de Japanners geen wachtdienst hadden, wandelden ze niet meer zoals vroeger deftig over de Grote Weg, maar bleven binnen in hun eigen huizen. Niemand hoefde meer voor ze te buigen en als het etenstijd was stonden ze net als de kampbewoners met hun bordje in de rij.

Op een middag langs de galerij wandelend zag Hans oma Van Soest terwijl ze een hardgekookt ei naar binnen werkte. Hij bleef staan om te kijken. Ze zat in de rotan leunstoel die ze met veel zielige praat al in het begin van de kamptijd had losgekregen van de echte eigenares. Hans keek jaloers toe hoe ze omzichtig het ei pelde, en op een afstand van zeker tien meter rook hij de ontsnappende geur van het ei, een vleugje lucht uit de eethemel. Ze hapte haar eerste hap en Hans proefde in gedachten mee.

Het was lang geleden dat hij een gekookt ei had gezien, laat staan gegeten, maar de geur en de smaak kwamen moeiteloos uit zijn geheugen naar boven. Tjonge jonge, wat was dat lekker!

Toen oma Van Soest met een ferme hap de rest van het ei in een keer in haar mond stak ontsnapte hem een zucht van teleurstelling. Zelf had hij liever

kleine hapjes genomen.

Het geluid dat hij maakte alarmeerde oma, ze zat ineens recht overeind in haar stoel en keek zoekend rond. Toen ze hem zag zakte ze gerustgesteld weer terug in haar rusthouding.

'Dat is zeker wel erg lekker?' vroeg hij en kwam een paar stappen dichterbij.

'Mensenkinderen, je weet niet wat je proeft,' antwoordde oma glimlachend, 'dat doet een oud mens goed.'

Hans zag in haar schoot een tweede ei liggen en het water liep hem in de mond. Zou hij durven vragen of hij een hapje mocht? Sonja zou dat allang gedaan hebben, maar hij was te verlegen voor zoiets. Misschien dat ze hem iets aanbood als hij bleef rondhangen?

Hij ging op zijn hurken naast haar zitten. *Djongkokken* heette dat, hurken met je voeten plat op de grond en je armen over je knieën gevouwen. Een lekker ontspannen houding, urenlang kon je het volhouden.

Oma pakte haar tweede ei op en probeerde dat tegen de leuning van de stoel stuk te slaan. Dat ging niet makkelijk, rotanhout buigt door en een ei moet je op iets hards tikken om de schil te breken.

'Zal ik 'm voor u stukslaan?' vroeg hij en begon overeind te komen.

'Nee hoor,' antwoordde ze snel en kortaf, 'dat kan ik zelf nog wel.'

En ze tikte het ei zo hard tegen de rand van de stoel dat hij in haar hand stuksloeg. Dit ei was niet helemaal hardgekookt en in haar hand hield ze nu een mengsel van snotterig eiwit en eigeel.

'Verderrie,' zei oma, 'jaag me dan niet zo op.' Voorzichtig at ze het ei uit haar hand, met schil en al. Hans hoorde de schaal knarsen tussen haar tanden.

'Een beetje kalk kan geen kwaad op mijn leeftijd,' zei oma en Hans keek toe hoe ze de smurrie naar binnen werkte en uiteindelijk haar vingers erbij aflikte.

'Haal jij eens wat water voor me,' zei ze ten slotte en reikte hem een mok aan. Hoe vaak had hij niet in de afgelopen jaren die tocht voor haar gemaakt, met de mok naar de kraan, honderd meter verderop. En dan weer terug zonder iets te morsen. En nooit had ze zelfs maar dankjewel gezegd, meer dan een knikje kon er niet af.

Hij pakte de mok van haar aan en zette hem op de grond naast haar. Toen liep hij weg.

'Rotjong,' riep ze hem na, 'ik vertel het je tante.'

Maar Hans liep door. Tante Aal zou hem zijn gedrag niet kwalijk nemen als hij vertelde van de twee eieren, wist hij zeker.

Hoofdstuk 15 Waarin de bevrijding eindelijk komt en ze een ijsje krijgen

Het was november 1945 geworden, drie maanden nadat Japan de strijd verloren had en de vrede was getekend. Al die tijd mochten ze het kamp niet uit en een week geleden hadden Indonesiërs geprobeerd het kamp al gillend en schietend binnen te komen. Honderden Indonesiërs. Maar de Japanners schoten terug en dat stopte ze gelukkig. En eindelijk kwamen de Gurkha's! Op 3 december reden twintig vrachtwagens het kamp binnen. Op elke wagen vier Gurkha's, twee die naar voren keken en twee die naar achteren keken. Ze hadden het geweer in de aanslag toen ze aan kwamen rijden, maar lieten die zakken toen de auto's stopten. Ze sprongen van de vrachtwagens af, lieten de afsluiting van de laadbak zakken, en wenkten de kampbewoners om de vrachtauto te beklimmen. Er was geloot wie het eerst weg mocht en de barakken 3 en 4 hadden gewonnen. De moeders en kinderen stonden al klaar, ook tante Aal met Sonja en Hans.

De Gurkha's waren klein maar gespierd en hun schouderembleem liet twee gekruiste kapmessens zien. Een echt kapmes zag je in hun riem steken. Terwijl de vrouwen en kinderen op de vrachtauto klommen zag Hans een van hen zijn mes trekken om ermee te spelen.

Bliksemsnelle kapbewegingen maakte hij in de lucht en Hans zag wat een dodelijk wapen het was. In een beweging kon je er een hals mee afsnijden. Jakkes!

Met tante Aal en Sonja kwam hij in de laatste vrachtauto terecht. Ze zaten met wel zo'n dertig vrouwen en kinderen op de harde houten banken die in de lengte van de vrachtauto waren geplaatst. De Gurkha's trokken een canvas dak over de auto heen en maakten ook de zijkanten dicht met een zeildoek. Zo kon je van buitenaf niet zien of de vrachtauto vol of leeg was. Zonder dat iemand het hem uitlegde begreep Hans dat dat voor de veiligheid was. Want buiten het kamp zaten de Indonesiërs met geweren te wachten om op blanken te schieten als die langskwamen.

'We gaan naar Semarang,' had tante Aal verteld, 'daar is het veilig. Het is zo'n veertig kilometer. We zijn er in een uur.' Toen iedereen zat klommen de vier Gurkha's naar hun plek, je hoorde het gebrom van de motoren van de twintig vrachtauto's en langzaam kwam de stoet in beweging.

Toen ze de poort uit reden, uitgezwaaid door achterblijvers, slaakte tante Aal een zucht van opluchting.

'Jongens, jongens, het is eindelijk voorbij,' zei ze en drukte Sonja en Hans tegen zich aan.

De vrachtwagen was wel geheel afgedekt, maar de Gurkha's die op de hoeken van de banken zaten staken hun geweer door een kijkgat en Hans kon door dat gat zien dat de bomen langs de weg in brand stonden. Wat als er een omviel en op hun vrachtwagen terecht kwam?

Of ervoor? Dan kon je niet verder.

Geregeld stopte het konvooi een minuut of wat. Soms hoorden ze een paar schoten en werd er van de ene vrachtauto naar de andere geroepen wat er aan de hand was.

'Spreekt hier iemand Engels?' vroeg een van de moeders.

'Ik een beetje,' zei tante Aal.

'Vraag dan die Gurkha wat er aan de hand is.'

Hans hoorde tante Aal iets vragen en de Gurkha iets tegen haar terugzeggen. 'Hij weet het ook niet,' vertaalde tante Aal, 'maar hij zegt: Het is oké. Dat betekent het is in orde.'

Toch keek ze bezorgd.

'Misschien kunnen we maar het beste op de bodem van de auto gaan zitten,' stelde ze voor. 'Als er dan op ons geschoten wordt schieten ze over ons heen of tegen de zijkant aan.'

Ze legden allemaal hun bezittingen op de banken en gingen ervoor zitten. De ruimte was krap, en het duurde een tijd voor ze ontdekten hoe ze de vloer het best konden gebruiken, allemaal wijdbeens achter elkaar zittend, met het gezicht naar de achterkant van de vrachtauto.

'Niet kietelen,' riep iemand maar het gebeurde toch, dat kon je aan het lachen horen. Maar dat lachen hielp, de angst verdween erdoor. Af en toe hoorden ze schoten en tikten kogels tegen de metalen zijkant van de auto. Een paar keer kwam er een kogel door het canvas. Maar niemand werd geraakt.

De rit duurde veel langer dan een uur. Het was al laat in de middag, een uur of drie, toen ze aankwamen in Semarang. Een voor een sprongen ze uit de vrachtwagen en stonden met hun spulletjes onder de arm om zich heen te kijken.

'Weer barakken,' hoorde Hans een vrouw teleurgesteld zeggen.

Ze waren opnieuw in een kamp terecht gekomen, een stuk of wat barakken op rode grond. Geen boom, geen gras, alles leeg en kaal gehouden om slangen en ander ongedierte geen kans te geven zich er te verschuilen.

Er klonk een schrille fluittoon. Een Engelse militair met snor en in korte broek had op een scheidsrechtersfluit geblazen. Er viel stilte en hij riep iets in het Engels.

Een van de vrouwen stelde zich naast hem op en ging wat hij zei vertalen.

'De tweede barak is voor ons,' riep ze. 'Bij de ingang ligt een stapel *tikars*, je weet wel, een slaapmat. Pak een *tikar* en zoek een plek. Wie het eerst komt het eerst maalt.'

Ze zette het zelf op een lopen met haar twee dochters, verbaasd achtergekeken door de militair en snel gevuld door de groep moeders en kinderen.

'Jullie pakken de *tikars*, ik vind een plek,' riep tante Aal al hollend tegen Hans en Sonja.

Ze had het goed gezien, want bij de stapel *tikars* ontstond al snel een grote

chaos van moeders en kinderen die elkaar de slaapmatten uit de handen rukten. Toen ze eindelijk drie matten te pakken hadden gingen ze op zoek naar tante Aal.

De barak bestond uit een lange open ruimte waarin iedereen zijn matje naast het andere legde. Maar tante Aal was niet te vinden. Ten slotte, helemaal aan het eind, vonden ze haar.

Tante Aal had een kamertje veroverd! Het was eigenlijk een berghok, niet meer dan een paar meter breed. Hun drie *tikars* pasten precies naast elkaar en dan hadden ze bij de deur nog wat ruimte over. Het was niet veel, maar het was een kamer voor hen alleen. Een luxe. Dat het kamertje geen raam had, viel hen pas na een paar uur op, zo blij waren ze ermee.

Toen hun magen begonnen te rommelen stuurde tante Aal Hans eropuit om te kijken of er iets te eten te krijgen was. Maar nu merkte hij dat zo'n aparte kamer ook nadelen had. Ze hadden niet gehoord dat het etenstijd was en de voedseluitreiking gemist. De grote etenspannen waren leeg. Met zijn zieligste gezicht bedelde hij nog wat rijstkorstjes bij elkaar, die een Engelse kok voor hem van de bodem van de pan schraapte en op een metalen bordje deed. Daar moesten ze het mee doen, maar ze hadden wel erger meegemaakt.

Toch konden ze die nacht elkaars magen horen rommelen. En het kamertje werd erg benauwd.

Vastberaden ging tante Aal de volgende dag op pad en kwam terug met een grote hamer.

Ze sloeg ermee tegen de muur. Er vielen witte stukken van af en daarachter kwamen bakstenen tevoorschijn. 'Nu jij,' zei tante Aal na een tijdje hijgend en gaf de hamer aan Hans.

Hij sloeg en sloeg en steeds meer kwam de muur los. Maar pas toen Sonja het van hem overnam sloeg ze de eerste steen los en naar buiten.

Een glimp zonlicht kwam naar binnen. Ze wrikten om beurten nog een paar stenen los en ze hadden ineens een raam. Een zacht windje blies zichzelf naar binnen.

Tevreden zaten ze op hun *tikars* en keken naar buiten. In de verte stond een groepje militairen op appèl. Telkens hoorden ze de officier een naam roepen en dan antwoordde iemand 'Aai.'

Ook om dit kamp zat prikkeldraad, merkten ze al snel, maar er waren geen Japanners te bekennen en het hek aan de voorkant was open, al stonden er wel twee Engelse soldaten op wacht.

Het hele kamp was van de Engelsen en hun Gurkha's. Buiten stond bij elke

barak een tank, die er dreigend uitzag. Gelukkig keek er altijd een vriendelijk mannenhoofd uit de koepel.

Als Hans en Sonja langsliepen en hun hand opstaken, zwaaiden ze altijd terug.

'Houw doe joe doe' hadden ze al snel geleerd te roepen en als gevraagd werd 'wats joer neem', moesten ze hun naam roepen. Soms gooide een soldaat een reep chocola naar beneden, dat was een traktatie.

Verder dan de straat aan de voorkant van het kamp mochten ze niet van tante Aal, want alhoewel de opstandige Indonesiërs officieel uit Semarang waren verdreven, konden ze zich natuurlijk best in de buurt verstopt houden.

Gelukkig haatte lang niet iedereen de Hollanders. Dat kon je zien aan de tientallen *baboes* die zich elke dag bij de poort verzamelden en de naam van hun bazin van voor de oorlog riepen.

'Pandépenter,' riep een oud vrouwtje dagenlang met schelle stem. Indonesiërs hebben moeite met het zeggen van een f of een v en maken daar dan een p van. Ze bleef het roepen, 'Pandépenter,' totdat de kampoudste haar vertelde dat er geen mevrouw Van Deventer in het kamp zat. 'Dari mana?' (waar komt u vandaan?) vroeg mevrouw Anema, want die was natuurlijk ook hier de kampoudste. 'Dari Djokja,' antwoordde ze en ze kon geholpen worden met de naam van een opvangkamp aan de andere kant van Semarang, waar mensen uit Djokja terechtgekomen waren.

'Kijk eens, ik heb van de Engelse soldaten een mok gekregen en oma Van Soest gaf me daar een heleboel geld voor,' vertelde tante Aal op de derde dag. 'Daar kunnen we wel wat voor kopen, buiten het kamp.' Ze had een dik pak geld in haar hand.

'Ik neem jullie mee naar de ijscoman,' zei ze en even later liepen ze de poort uit. Ze gingen natuurlijk niet ver, ze bleven in het zicht van de wacht. Aan de overkant van de straat stond een *warung*, een straatwinkeltje, waar ijs werd verkocht.

En daar stapte tante Aal op af. Hans en Sonja zouden hun eerste ijsje krijgen van na de bevrijding. Hans herinnerde zich nog van voor de oorlog hoe heerlijk ijs kon zijn, vooral dat witte ijs. Vanille-ijs in zo'n rond glazen bakje, dat had hij op zijn zesde verjaardag gekregen. Hij zag de lachende gezichten van paps en mams nog voor zich en de tranen welden op. Maar hij vermande zich en keek toe hoe tante Aal aan het afdingen was met de ijscoman. Maar ze had geen succes.

'Hij wil geen Japans geld, jongens,' zei ze ten slotte en keek met spijt naar het

dikke pak papiergeeld dat ze de verkoper had voorgehouden. 'Ik had hem beter de mok kunnen aanbieden, verdikkeme. Heeft oma Van Soest me toch weer beet gehad.'

'Waarom wil hij geen geld, mam?' vroeg Sonja.

'Het is Japans geld, kind. Het enige geld dat nu in omloop is. Maar nu de Japanners verslagen zijn is het kennelijk niets meer waard. Hij ruilt zijn ijs nu tegen voedsel of kleding, niet tegen geld.'

Hans knikte ernstig, het leek logisch.

Ze groetten de ijscoman beleefd en maakten aanstalten om terug te gaan naar het kamp toen hij hen terugriep en een ijsje uitstak naar tante Aal.

Hij had medelijden met ze, begrepen ze.

Tante Aal aarzelde even, ze was eigenlijk te trots om zo'n gift aan te nemen. Maar Sonja stak snel haar hand uit, riep '*terima kassi banjak*' (heel veel dank) en even later wandelden ze tevreden terug, telkens het ijstje aan elkaar doorgevend

Het was een *es lili*, een waterijsje aan een stokje, mierzoet. Het was heerlijk!

Hoofdstuk 16 Waarin verdriet en vreugde elkaar afwisselen

Er was voor het eerst post gekomen in het kamp en Tante Aal huilde. Er was bericht gekomen dat haar man Henk dood was. Al in het begin van de oorlog was hij omgekomen op zee. Hans had oom Henk nooit ontmoet maar op het fotootje dat tante Aal bij zich droeg en dat Sonja ook geregeld wilde zien, stond een stevig vierkant hoofd met glad achterovergekamde haar en met een vlijmscherpe scheiding aan de linkerkant. Zijn haar leek op de foto blond, maar het was rood, zei Sonja er altijd bij. Net zoals het hare. Het hoofd lachte breed met lachrimpeltjes in de ooghoeken, oom Henk was een vrolijk mens. Zo vertelde tante Aal ook over hem tegen Sonja en Hans. Hij was een zeeman, altijd onderweg met zijn schip, maar als hij thuis was dan vrolijkte hij de hele buurt op.

Hans stelde zich oom Henk voor als een grote stevige man met een daverende lach, die Sonja en misschien ook wel tante Aal kon optillen alsof ze niks wogen. En in de rondte met ze draaien natuurlijk.

Zijn eigen vader was anders, bedachtzaam en altijd met zijn neus in de krant. Boekhouder was hij, geen spannend vak. Hij was ook niet groot, een kleine magere man met een bril. Maar hij kon vertellen als geen ander en Hans dacht nog geregeld aan de verhalen die zijn vader hem vertelde, 's avonds als hij in bed lag.

Over zijn opa die in Utrecht woonde en behanger was. Opa was kleurenblind, maar merkte dat pas toen hij al bijna vijftig was. In al die jaren had hij mensen kleuren behang aangeraden die ze eigenlijk niet wilden maar toch namen omdat opa zo overtuigend was.

'In heel Utrecht zijn huiskamers behangen in de meest vreselijke kleuren,' vertelde zijn vader lachend. 'En toen hij eenmaal ontdekte dat hij kleurenblind was is opa al die mensen afgegaan om zich te verontschuldigen. Maar iedereen was tevreden want in hun omgeving had niemand zo'n bijzondere kleur in huis.'

Paps vertelde ook veel verhalen over de geschiedenis van Indië. Hoe op Java een dappere Hollandse ambtenaar gevocht had tegen de plaatselijke Javaanse regent die de bevolking uitbuitte en hun koeien afpakte als hij voor zijn grote familie een feestmaaltijd organiseerde. Het was slecht afgelopen met die ambtenaar, hij moest Indië verlaten en mocht nooit meer terug komen. Maar hij had een boek over zijn strijd geschreven dat nog steeds door veel mensen gelezen werd, al was het nu meer dan tachtig jaar oud. Vader

had ook de naam van die schrijver genoemd, zoiets als Multitulio.

Ook verhalen van een Franse schrijver die Sjuul Vern heette, kon papa vertellen. Over een wereld in het hart van de aarde, bijvoorbeeld. Hans legde zijn oor wel eens tegen de grond en hoorde dan dat het klopte, dat er leven was onder de grond. Van mensen die altijd in lamplicht woonden en geen idee hadden dat er boven hen een zon was.

Ach, hij hoopte zo dat zijn vader terug zou komen uit de oorlog. Elke dag ging hij kijken bij de poort, waar een lijst hing met de namen van mensen van wie er post was binnengekomen.

Maar de naam van zijn vader stond er nooit bij.

'Geen bericht is goed bericht, zeggen ze wel eens,' zei oma Van Soest, die op hem steunend meegelopen was naar de poort. Zij hoopte op een brief van haar zoon, maar die was er ook niet.

'Dus wel bericht is slecht bericht?' vroeg Hans.

Oma Van Soest lachte. 'Laten we het niet hopen,' zei ze.

Het leven in het nieuwe kamp werd een sleur.

Tante Aal lag hele dagen op haar *tikar*, te verdrietig om op te staan. Sonja had ook gehuild, maar haar vader was zo vaak weggeweest dat ze zich weinig meer van hem herinnerde. Ze wilde dat tante Aal vertelde over hem en dat deed ze graag. Sonja bleef meestal in de buurt van haar moeder, zorgde voor thee en haalde het eten.

Hans was aan zichzelf overgelaten. De kinderen van de omwonende families waren allemaal kleiner dan hij en hij bracht zijn tijd door met het vangen van kleine visjes in de sloot even buiten de poort. Als je een jampotje in het water hield dan zwom daar vroeg of laat een visje in en als je dan het potje snel boven water tilde zat het er meestal nog. Kleine grijze visjes waren het meestal, met heel kleine staaroogjes. Een keer ving hij een felgroen kikkertje dat zich doodstil hield en plotseling met zijn zwempootjes een sprong uit het potje maakte.

Met een zacht ploepje verdween het in de sloot.

'Wegblijven daar,' riep op een dag een moeder tegen hem, 'die sloot is vies. Je kunt er ziek van worden.'

Dat wilde Hans niet en daarna ging hij zich dus maar gewoon vervelen. Net zoals in het Jappenkamp. Hij tekende een huis in het zand en schreef zijn naam eronder. Hij oefende hardop de tafels van 16, 17 en 18, zoals hij het heel vroeger op school geleerd had, voordat de Jappen kwamen. Eenmaal zestien is zestien, tweemaal zestien is tweeëndertig.

Ineens hoorde hij het geluid van kokhalzen. Niet zo hard als mensen dat doen, maar zachtjes.

Het kwam van een straathond die even verderop stond en zijn keel strekte. Het geluid klonk alsof hij een graat in zijn keel had die hij niet kwijt kon. Hans keek toe. Ineens verscheen een worstje uit de hondenbek, een bleek worstje, het zat nog in z'n vel.

Het kokhalzen ging verder, een tweede worstje verscheen, daarna een derde en een vierde. Ze hingen aan elkaar, vormden samen een worstketting. Na het vierde worstje viel de worstketting op de grond. Dat was het, meer kwam er niet.

De hond rook even aan de worstjes en wendde zich af. Zacht kwispelend met zijn staart ging hij op een klein drafje weg.

Waren de worstjes bedorven? Even dacht Hans erover ze op te pakken en eraan te ruiken. Maar toen hij dichterbij kwam en het slijm zag dat om de worstjes zat, had hij daar geen trek meer in. Met een stok duwde hij de worstketting aan de kant, zodat de mieren aan de slag konden gaan. Grote rode mieren had je hier, je zag ze op de rode aarde nauwelijks. Morgen zou hij kijken hoe ver ze gevorderd waren met het afkauwen en wegvoeren van de stukjes vlees naar hun mierennest. Het kon razendsnel gaan, had hij eerder die week gemerkt toen hij een dood vogeltje aan de kant van de weg zag liggen, uit het nest gevallen van de boom waar het naast lag. Binnen een dag hadden de rode mieren het beest afgekloven. Je zag alleen nog de botjes en een snavel.

Het verhaal van de hond zou hij onthouden en aan tante Aal vertellen als ze over het verdriet heen was. Hoe lang zou dat duren?

Zelf dacht hij nog vaak aan zijn moeder, maar de pijn was veel minder geworden. Wel werd hij steeds banger dat hij zou vergeten hoe ze eruitzag en hoe ze klonk.

Dan haalde hij het portret voor de dag dat hij in zijn rommeldoos had, naast de stukjes touw en de elastiekjes die hij erin bewaarde.

En als hij een tijdlang naar het portret gekeken had kwam ze terug, mams, en hoorde hij haar zachte stem zingen zoals ze dat elke avond met hem deed.

*Maantje tuurt maantje gluurt,
Al door de vensterruiten*

Nu mams dood was zong hij het 's avonds wel eens in zijn hart, zonder geluid

te maken. En hij keek daarbij naar de maan. Maar er was iets veranderd. Vroeger had hij het gevoel dat zijn vader op dat moment ook naar de maan zat te kijken, maar dat gevoel was verdwenen. Misschien was paps ook dood, iedereen kreeg brieven, maar voor hem of zijn moeder kwam niets binnen.

'We kunnen terug naar Soerabaja,' zei tante Aal. Ze was na twee weken van rouw uit bed opgestaan en had de touwtjes weer in handen genomen. Af en toe verzonk ze nog wel in gedachten en reageerde niet op wat Sonja of Hans dan vroegen of zeiden. Maar los van die momenten begon ze toch wel weer te lijken op de oude tante Aal, altijd bezig, altijd optimistisch.

Soerabaja. Hans herinnerde zich de stad. Hij was er geboren en voor de oorlog had hij bijna twee klassen lagere school gedaan op de Theresiaschool, de nonnenschool.

Ook tante Aal en Sonja kwamen uit Soerabaja, uit het marinegedeelte van die stad, de huizen bij de haven.

'Hoe gaan we erheen?' vroeg Sonja. 'Is het te lopen?'

'Welnee, het is op Oost-Java en we zitten hier in Midden-Java,' zei tante Aal, 'het is zo'n driehonderd kilometer rijden. Maar er gaat morgen een konvooi heen en we kunnen mee. Dan zijn we in ieder geval weer op onze oude plek. En je moeder heeft met je vader afgesproken dat ze allebei zouden proberen terug te keren naar hun oude huis. In de Slametstraat toch, Hans?'

'Slametstraat 10,' zei hij. Dat hij dat nummer nog wist!

Een konvooi bestond uit een groep vrachtauto's die vlak achter elkaar reden en waar soldaten op zaten om ze te beveiligen. Dit konvooi vervoerde vooral voedsel en kogels voor de Engelse troepen in Soerabaja. Tante Aal en de twee kinderen waren de enige passagiers. Op elke vrachtauto stonden wel acht Gurkha's met geweren.

Het werd een lange, lange tocht, want telkens als het konvooi beschoten werd stopten alle wagens en sprongen de Gurkha's ervan af om de schutter te vinden. Even later hoorde je dan een paar knallen en keerden ze terug.

'Het kost veel tijd, maar zo houden ze het traject veilig,' legde kapitein Radstake uit. Hij was een Nederlandse militair die met de Engelsen was meegekomen om voorbereidend werk te doen voor als de Hollandse soldaten zouden terugkeren uit hun gevangenschap. Hij had gezorgd dat ze

meekonden met het konvooi en zou ook meegaan naar het oude huis van Hans.

Toen ze eindelijk Soerabaja binnenreden leek de stad uitgestorven. Geen auto's op straat en ook maar weinig mensen. Stil en rustig leek het, maar Hans herkende ineens waar ze waren: bij het Pasar Malamplein. Dat heette zo omdat er één keer per jaar 's avonds een grote markt werd gehouden met goochelaars en vuurwerk en andere leuke dingen. *Pasar* betekende markt en *malam* avond. Dus was *pasar malam* een avondmarkt. De Indonesische taal was heel makkelijk, eigenlijk.

Hans wist: ze woonden vroeger vlakbij het Pasar Malamplein. Hij trok tante Aal aan haar arm.

'Hier woonden we vroeger!' zei hij. 'In de Slametstraat.'

Tante Aal klopte op de achterkant van de cabine. Kapitein Radstake deed het zijraampje open keek naar buiten.

'Kunnen we er hier uit?' vroeg tante Aal. 'We herkennen de plek!'

'Dat is goed,' zei kapitein Radstake, 'het ziet er rustig uit. Maar ik kan nu niet met u mee, want we moeten eerst de lading naar het kamp van de Engelsen brengen.'

'We vinden het zelf wel. Maar lijkt het u veilig?' vroeg tante Aal.

'O ja, de Engelsen hebben Soerabaja geheel onder controle, hoorde ik.'

'Dan wagen we het er op.'

Ze stapten uit en Hans leidde ze naar de straat waar hij vroeger had gewoond, met zijn vader en moeder.

De Slametstraat was een smalle straat met vrij kleine huizen op een rijtje. Ook de voortuintjes waren klein. Hier woonden vooral Indische mensen die als ambtenaar werkten of op kantoor. Hans' vader had als boekhouder een klein salaris en kon een groot huis niet betalen. Het was ook gezelliger hier tussen de Indische families dan bij de Hollanders die in de deftige straten woonden. Hans hoopte dat hij zijn schoolvriend Ronnie Eekhout zou terugzien, die woonde een stukje verderop. Tenminste, vroeger woonde hij daar.

Maar nu was er niemand te zien in de Slametstraat. Huizen stonden leeg, deuren waren weg, je kon zo overal binnenlopen. Geen kip te zien! Ze liepen het huis op nummer 10 binnen, waar Hans vroeger had gewoond.

Alles was weg, de meubels, de bedden, de foto's die aan de muur hingen, de pannen, de lepels, de vorken. Er was helemaal niets meer in het huis! En niet alleen de voordeur, alle deuren waren eruit gesloopt.

'Om te stoken, denk ik,' zei tante Aal. 'In het kamp stookten we ook alles op wat kon branden. Voor in de keuken.'

Ze liep naar de achtertuin van het huis. Daar leidde een klein betegeld pad naar het keukentje waar vroeger *kokki* Mina kookte. Tante Aal telde de tegels en ging op haar hurken zitten.

'Je vader en moeder hebben afgesproken op deze plek een bericht voor elkaar achter te laten,' zei ze. Ze wrikte een van de tegels los. Eronder lag een koekblik. Tante Aal pakte het en deed het deksel open.

Er lag een klein boekje in. Een boekje met foto's, zagen ze toen tante het opende. 'Voor jou, Hans,' zei tante Aal en gaf hem het boekje. 'Dit zijn familiefoto's die je ouders hier begraven hebben voor na de oorlog. Als je vader hierlangs was gekomen had hij het meegenomen en er een briefje voor in de plaats gelegd om te vertellen waar we hem konden vinden. Maar hij is hier nog niet geweest, dat weten we nu zeker!'

Ze haalde een briefje uit de zak van haar jurk en legde die in het blik. Daarna deed ze de tegel er weer op.

'Een brief van je moeder aan je vader,' zei ze tegen Hans, 'ze schreef hem toen ze wist dat ze heel ziek was. Ik heb erbij geschreven dat jij nu bij mij en Sonja bent. Als hij hier langskomt, weet hij waar hij je zoeken moet.'

Hans knikte, het drong allemaal nog niet goed tot hem door. Hij klemde het fotoboekje vast en

ze liepen door naar het huis van Ronnie. Ook dat was leeg. Al lopend en kijkend werden ze vanzelf een beetje bang van de stilte en de leegte in de Slametstraat.

Waar waren alle mensen?

Stenen huizen zoals deze waren altijd voor de blanken en de Indische mensen. Natuurlijk, er waren rijke Indonesiërs en Chinezen. Die woonden tussen hen in. Maar de meeste Indonesiërs waren arm en leefden in de *kampongs*. In rieten huisjes van meestal maar een kamer, met dunne gangetjes ertussen. Hans was wel eens met *kokki* Mina meegelopen naar haar huis,

Kampong Peneleh, Gang 5 nummer 12. Het was er stikvol mensen die vlak bij elkaar woonden. Wel gezellig, maar ook een modderboel als het had geregend. Zou ze daar nog wonen? Zou het een idee zijn om naar het huis van *kokki* Mina te gaan?

'Laten we dat maar niet doen,' zei tante Aal. 'Dat lijkt me toch iets te gevaarlijk.'

Aarzelend liepen ze terug naar het grote plein van de Pasar Malam. Daar zagen ze eindelijk iemand lopen, een Indonesiër die grote haast had. Tante Aal sprak hem aan. Hij leek er niet erg happig op om met haar te praten, maar ze wisselden toch enkele woorden. '*Terima kassi, pak*,' hoorden ze haar de man bedanken.

Toen tante Aal zich omdraaide zagen Sonja en Hans dat ze ongerust was. 'Die man zegt: dit is gevaarlijk gebied,' zei tante Aal, 'Soerabaja zit vol gewapende *pemoeda's*, dat zijn jonge Indonesiërs die ons weg willen hebben. Alle blanken en Indische mensen zitten nu in De Wijk, daar worden ze bewaakt door Engelse militairen. Wij moeten daar ook maar als de donder heen. Verdikkeme, dat kapitein Radstake dat niet wist!'

'Waar is dat kamp?' vroeg Sonja.

'De ingang is op de hoek van de Reinierszboulevard en de Coenboulevard. Ik weet het wel ongeveer,' zei tante Aal.

'Ik weet het precies!' zei Hans, 'We moeten deze kant op. Maar het is wel een heel eind.'

'Vroeger zouden we een *betja* nemen,' zei tante Aal, 'maar die rijden niet meer, denk ik. Ik zou ook niet weten hoe ik 'm moest betalen.'

Een *betja*, dat riep goede herinneringen op. Dat was een fietstaxi, met een bankje voorin en de fietser erachter. De betjaman reed je overal heen waar je naartoe wilde.

'Ik heb een reep chocola om de *betja* te betalen,' zei Sonja en Hans keek haar jaloers aan. Zelf kon hij zo'n reep nooit bewaren, hij at 'm altijd meteen op. Maar Sonja had van haar moeder geleerd: wie wat bewaart heeft wat.

'Een reep chocola?' herhaalde tante Aal. 'Laten we maar kijken hoever we daarmee komen.'

Ze liepen de HBS-straat af, gingen rechtsaf de Ondomohenweg op en daarna linksaf de Palmenlaan in. Dat was een brede weg, waar vroeger veel auto's en fietsers en *betja's* reden, soms zelfs een dogkar, een paard-en-wagen. Maar nu was het stil.

Alle huizen leken verlaten, maar toch voelden ze zich van alle kanten bekeken.

Ineens kwam vanuit een zijstraat een groepje mannen de Palmenlaan op hollen met in hun rechterhand een speer. Ze zongen er ook iets bij.

Snel trok tante Aal hen achter een struik, zodat de kleine bende hen niet in het oog zou krijgen.

'Dat zijn *pemoeda's*,' legde ze uit, 'jonge mannen die het land willen

overnemen. Ze laten hun haar groeien totdat alle Hollanders weg zijn. Ze hebben al heel wat blanken en Indische mensen doodgemaakt, hoorde ik in Semarang. Maar ik dacht dat de Engelsen de rust hadden hersteld.

Godsamme, wat een gedoe. Hoe komen we hier uit?"

Hans zag dat het hollende groepje de andere kant uit ging, direct gevaar liepen ze niet.

Ineens stopte een *betja* naast hen. '*Masoek*,' (stap in) commandeerde de berijder, 'ik breng jullie.'

Snel stapten ze in en hij sloot de voorkant van de *betja* af, zodat ze niet zichtbaar waren. Waarheen zou hij hen brengen? Ze hoorden de betjaman licht hijgen terwijl hij op de pedalen stond om zoveel mogelijk vaart te maken. Ze hoorden dat ze door een drukker gedeelte van Soerabaja reden. Er klonken stemmen, fietsbellen rinkelden en soms hoorden ze het geronk van een auto. *Betja*'s reden alleen met de voorkant en bovenkant gesloten als het regende en ze zouden nu dus wel opvallen.

'*Orang mati*,' (een dode) hoorde ze de betjaman onderweg roepen als hij aangesproken werd over wat hij daar wel in zijn wagen verstopt had, '*Koebooran*' (kerkhof). Een dode die hij wegbracht naar het kerkhof, dat was goed bedacht.

Ze begonnen al wat geruster adem te halen toen ze een luid '*Berhenti*' (stop) hoorden. De *betja* remde, het gaf een knerpend geluid. Ze waren aangehouden door een groepje *pemoeda*'s, begrepen ze. De betjaman vertelde dat hij een dode blanke vrouw naar het Engelse kamp moest brengen, zodat ze begraven kon worden.

Het was een vreemd verhaal en ze geloofden het maar half.

'*Mau lihat*,' (ik wil kijken) hoorden ze de leider van het groepje zeggen en met angst en beven wachtten ze het moment af dat hij de voorkant van de *betja* zou wegrukken en hen zou zien. Zouden ze dan nog weg kunnen hollen? Of zouden ze dan een speer in hun rug gegooid krijgen? Maar de berijder riep: '*Awas, sakit djankit*.' Dat betekende: pas op, het is een besmettelijke ziekte.

Ze hoorden de *pemoeda*'s met elkaar praten, maar verstanden niet wat ze zeiden. Ze hielden hun adem in. Toen reed de *betja* verder, de leugen had gewerkt.

En eindelijk kwamen ze aan. De *betja* stopte, de berijder maakte de voorkant los en zei: '*Lekas, lekas.*'. Hij wees naar een bewaakte poort, waar een Gurkha stond met zijn geweer in de aanslag.

'Terima kassi banjak,' (Veel dank) riep tante Aal hem toe en Sonja gaf hem snel haar reep chocola. *'Kembali!'* (geen dank!) zei hij en keek verbaasd naar de reep. Ze renden naar de poort, waar de Gurkha hen doorliet zonder iets te vragen.

In het wachthuisje bij de poort was kapitein Radstake aan het praten met een Engelse militair. Hij keek opgelucht toen hij tante Aal zag binnenkomen. 'Jullie hebben het gered!' riep hij uit. 'Ik was net bezig John te vragen of ik met een jeep en wat Gurkha's naar het Pasar Malamplein kon rijden, om jullie hierheen te brengen.'

'Dan was je mooi te laat geweest,' zei tante Aal en vertelde hem het verhaal. 'Ja, Soerabaja is in de laatste dagen heel gevaarlijk geworden,' zei de kapitein ten slotte. 'Gelukkig maar dat er ook nog goede Indonesiërs zijn. Hier zijn jullie veilig.'

'Laten we het hopen,' zei tante Aal, 'tot nu toe is het schrik op schrik.'

Hoofdstuk 17 Waarin Hans en Sonja er een vriendin bij krijgen en ze de zee op gaan

Kamp De Wijk bestond uit gewone huizen, het was eigenlijk geen kamp, maar een blok woonhuizen.

Wel was er een prikkeldraadomheining omheen, maar dat was alleen om te zorgen dat de *pemoeda's* niet het kamp in konden. Langs het prikkeldraad liepen Gurkhasoldaten met hun geweren in de aanslag, zodat zij meteen konden schieten als een *pemoeda* probeerde over de omheining te klimmen. Alle huizen waren natuurlijk al bezet, maar tante Aal kwam een paar kennissen tegen en die wisten nog een mooi plekje voor ze: een groot oud huis waar al drie families in woonden, maar waar nog een grote kamer over was. Ook hadden ze samen met een andere familie een wc en een badkamer met een echte *mandibak*. Die had je in elk Indisch huis. Het was een grote gemetselde en betegelde bak die geheel gevuld was met water. De kraan die boven de bak hing stond een klein beetje open, zodat het water altijd werd aangevuld en in beweging was. Op de rand van de bak stond de *gajoeng*, een klein rond bakje met een steel. Je pakte die steel, vulde uit de *mandibak* een bakje vol en goot dat dan over jezelf heen. Het water was altijd lauw, maar net iets kouder dan je lichaam. Het voelde heel erg verkoelend aan, je kon er eigenlijk geen genoeg van krijgen. *Gajoeng na gajoeng* goot je over jezelf heen. Heerlijk!

Al een minuut nadat ze aangekomen waren stond Hans in de badkamer en gooide met de *gajoeng* heel erg koel water over zich heen. Uit het afvoerputje zag hij een kakkerlak kruipen, ook dat hoorde bij een *mandikamer*. Hij schrok niet, want hij wist: kakkerlakken waren gewoon grote torren, ze deden geen kwaad, ze scharrelden alleen rond. Wat ze aten wist Hans niet, maar het moest iets vies zijn. Want kakkerlakken zag je alleen bij afvoerputjes of bij vuilnis.

Hij herinnerde zich ineens wat hij vroeger deed met kakkerlakken. Daar was zeepschuim voor nodig. Gelukkig lag op de rand van de *mandibak* een zeepbakje met een rode zeep erin. Toen hij eraan rook wist hij ineens hoe die zeep heette: *Lifebuoy*. Die hadden ze vroeger ook in de *mandikamer* in de Slametstraat. Het had zo'n lekkere scherpe carbolgeur. Even moest hij denken aan paps en mam, maar hij wilde geen verdriet. Gauw iets gaan doen hielp dan meestal. De kakkerlak verjagen was zoet.

Hij smeerde wat van de zeep in zijn natte haar, woelede zijn hand erdoorheen

totdat zijn hele hoofd vol zeepschuim zat. Hij pakte met zijn rechterhand een dot schuim en gooide dat naar de kakkerlak.

Mis! De kakkerlak was te vlug. Maar de tweede dot was raak en Hans zag dat de kakkerlak snel weer in het afvoerputje wegkroop.

'Opgeruimd staat netjes,' riep Hans hem achterna. 'Viespeuk!'

Er werd op de deur van de *mandikamer* geklopt.

'Schiet je een beetje op, Hans!' hoorde hij tante Aal roepen. 'Er willen méér mensen mandiën!'

Snel spoelde hij zijn haar en sloeg een handdoek om zich heen voordat hij naar buiten ging.

Daar stond tante Aal klaar voor haar mandibeurt.

'Moet je je niet afdrogen?' vroeg ze.

'Nee, ik vind het juist lekker zo. Het droogt vanzelf!' zei Hans.

'Hmm, je ruikt lekker.'

'Lifebuoyzeep!'

'Je meent het! Ik ga het meteen gebruiken.'

Snel verdween tante Aal in de *mandikamer*.

Toen Hans nieuwe kleren had aangetrokken liep hij naar de galerij van het huis.

Daar waren Sonja en een ander meisje aan het bikkelen. Bikkelen was een meiden spel en daar deed je als jongen dus minachtend over. Maar hij keek er graag naar, het was een moeilijk spel waarbij de meisjes telkens een klein rubberballetje op de grond lieten kaatsen en voordat ze het weer opvingen moesten ze heel snel de bikkels verplaatsen of omdraaien of in hun hand verzamelen. Dat alles ging in een bepaalde volgorde en het werd steeds moeilijker. Als je niet op tijd de bal opving of de bikkels niet goed verplaatste was je af en mocht de ander.

Sonja kon het goed, maar dat andere meisje nog veel beter. De bikkels en het balletje waren van haar, ze had dus meer kunnen oefenen dan Sonja.

'Hoe heet jij en in welk kamp heb jij gezeten?' vroeg Hans toen het spel afgelopen was en ze samen een glasje stroop dronken. Ja, ze hadden hier limonadestroop, het was bijna niet te geloven.

'Ik heet Maja,' zei het meisje, 'en ik heb niet in het kamp gezeten. Wij woonden hier gewoon.'

'Ze is een buitenkamper,' zei Sonja. 'Hadden jullie veel honger?'

'Vaak wel. Mijn moeder verkocht onze stoelen en tafels voor eten. We aten dus op de grond, dat was best leuk. En ze breide sokken voor de Japanners.'

En ze verkocht koekjes op straat.'

'Kon je daar dan van afblijven? Van die koekjes?' vroeg Hans. Het water liep hem in de mond. Zouden ze hier in het kamp misschien ook koekjes hebben? Die had hij al zo lang niet geproefd!

'Mijn moeder ruilde ze tegen rijst of eieren. Ze zei: dat is gezonder,' antwoordde Maja, 'mijn moeder is verpleegster.'

'Wat een pech,' zei Hans. Eieren en rijst waren lekker, maar koekjes toch een stuk lekkerder!

'Toen de Japanners verloren hadden en de Engelsen kwamen,' vertelde Maja verder, 'kreeg mijn moeder een baan in de Rode Kruiskliniek en daar was veel eten. Ik heb zelfs melk gehad, jakkes!'

Maja droeg een brilletje met ronde glazen, die haar ogen groter maakten dan ze waren. Ze was iets kleiner dan Hans en had halflang pikzwart haar. Haar huid was lichtbruin.

'Woon je ook in dit huis, met je moeder?' vroeg Hans.

'Niet met mijn moeder,' zei Maja.

'Maja's moeder is in de gevangenis,' vertelde Sonja, 'opgepakt door de *pemoeda*'s. En haar vader is al voor de oorlog doodgegaan. Auto-ongeluk.' Hans keek naar Maja. Haar mondhoeken trilden, ze was verdrietig.

'Bij wie ben je dan nu?' vroeg hij.

'Bij mijn tante. Ze zorgt goed voor me. Maar ik ben bang dat ik mijn moeder nooit meer zal zien.'

'Dat komt wel goed,' zei Sonja bemoederend. Ze klonk als tante Aal wanneer die de stemming erin wilde houden.

'Denk je?' vroeg Maja.

'Natuurlijk,' viel Hans bij, 'de Gurkha's zullen zorgen dat ze weer vrijkomt.'

Als vanzelf werd Maja hun nieuwe vriendje, het duo werd een trio.

Een jonge Gurkha had hen geadopteerd. Hij kwam elke dag na zijn dienst langs en bracht de ene keer wat fruit mee, de andere keer een stuk vlees dat Hans van verre al kon ruiken, zo oud en bedorven was het. Maar tante Aal nam het glimlachend in ontvangst en stoofde het urenlang op een oliestelletje. Toen rook het een stuk beter en dankzij de ketjap die tante Aal had kunnen bemachtigen smaakte het als *babi ketjap*. Echt honger hadden ze in dit kamp niet meer, maar de porties waren wel klein.

'Kijk eens hoe dik ze zelf zijn,' werd gemopperd in de rij, als ze stonden te wachten met hun etensbakjes. En het was waar, de Engelse koks die de maaltijden kookten waren behoorlijk vet.

'Dat is van de oude restjes,' probeerde altijd iemand de boosheid te sussen. Het was weinig wat je kreeg, maar in vergelijking met het kamp was het een weelde.

Toch kwam het eten van de Gurkha van pas. Hij had een heel ingewikkelde naam maar stelde zelf voor dat ze hem Johnny noemden. Hij had in het kamp rond gevraagd wie er schaakte en tante Aal bleek het heel goed te kunnen. Elke avond speelden ze een partij en alhoewel Johnny meestal won, kon tante Aal hem ook wel eens verslaan. Dan werd prompt een tweede partij gespeeld die Johnny dan won. Daarmee was zijn eer gered. Verliezen deden Gurkha's niet graag, daarom waren het ook zulke goede soldaten.

Johnny was getrouwd en had twee dochters, hij liet vaak hun foto's zien. Ze woonden in Nepal, waar hij zelf ook vandaan kwam. Hij had ze al vier jaar niet gezien. Ze waren nu even oud als Sonja en Maja, had hij uitgerekend en als ze bikkelden keek hij met vertedering naar de twee meiden.

'Johnny zegt dat het slecht gaat in de stad,' hoorde Hans tante Aal vertellen aan een buurvrouw.

'De *pemoeda*'s vermoorden iedere loslopende blanke of indo. De Engelsen proberen ons nu zo snel mogelijk naar Singapore te brengen.'

'O, gelukkig,' zei de buurvrouw, 'ik slaap niet meer van het lawaai.'

Elke avond klonk van buiten het kamp het geroep '*boenoeh orang belanda*' (dood de blanke), en daarbij werd hard op pannendeksels geslagen en tegen lantaarnpalen. Het lawaai viel nog wel mee, maar dat daar honderden *pemoeda*'s klaarstonden om je te doden, daar werd iedereen in het kamp toch wel bang van.

De dagen verstrekken langzaam, veel was er niet te doen. Sonja, Hans en Maja trokken met z'n drieën door het kamp en brachten veel tijd door bij een riviertje dat dwars door de wijk liep. Het was eigenlijk meer een sloot dan een riviertje, maar er stroomde helder water doorheen en als je goed en lang keek dan kon je in dat water visjes zien. Kleine visjes die tegen de stroom in zwommen en zich soms even mee lieten slepen door het water om dan weer stroomopwaarts te zwemmen. Toen Sonja een leeg blikje gevonden had dat iemand weggegooaid had (heel gevaarlijk want als je op blote voeten liep, zoals alle kinderen hier, kon je je makkelijk snijden aan zo'n blik), probeerden ze zo'n visje te vangen. Om beurten stonden ze met het blikje in

het water. Het was Hans die het uiteindelijk lukte. Triomfantelijk brachten ze het blikje naar huis, waar Hans het op het muurtje zetten dat de veranda omringde. 'Wat moet zo'n beestje eten?' vroeg Sonja aan tante Aal.
'Geen idee,' zei ze, 'probeer een paar kruimels brood.'

Dat deden ze en het visje begon eraan te rukken en te trekken en ze konden zien dat iets van dat brood in het lijf van het visje belandde. Zo doorzichtig was het dat je dat kon zien.

Trots op hun vangst gingen ze op zoek naar blikjes of potjes om nog wat meer visjes te vangen.

Maar het zat niet mee, niemand had een blik of potje over. Toen ze na een uur terugkwamen was het eerste wat Hans deed: kijken hoe het visje het maakte. Al meteen zag hij dat het mis was, met het buikje naar boven dreef het visje bewegingsloos in het water. Dood. Een gevoel van treurigheid overviel hem, wat was er fout gegaan?

Er kwam een nare geur uit het blikje, het dode visje begon al te stinken.

'Het water is vermoedelijk te warm geworden,' zei tante Aal, 'stromend water is altijd wat koeler dan wanneer je zo'n beestje in een blikje houdt. Ik zou het maar niet meer doen.'

Met een ferme worp gooide ze het visje de tuin in, waar het belandde tussen de balsemienbloemetjes.

Het kamp was veel voller geweest, hoorden ze toen kapitein Radstake een keer langskwam om te kijken hoe het met ze ging.

'Elke week brengen we een paar duizend van jullie naar de haven. Dan ligt er een schip klaar en dat brengt je in een dag of twee, drie naar Singapore. En daar is het echt vrede! Dan kunnen jullie eindelijk weer eens rustig slapen.'

'Ik hoorde dat de rit naar de haven wel gevaarlijk is?' vroeg tante Aal.

Ze zagen dat kapitein Radstake even aarzelde.

'Ja, het gaat wel eens fout,' gaf hij toe.

'Gaan jullie even buiten spelen,' zei tante Aal tegen Hans en Sonja.

'Moet dat nou?' vroeg Hans.

'Ja, dat moet even.'

Ze gingen met tegenzin de kamer uit. Vaders en moeders, maar ook ooms en tantes, wilden nooit dat kinderen wisten wat er aan de hand was. Eenmaal buiten slopen Sonja en Hans naar het raam dat openstond. Als ze goed

luisterden konden ze toch horen wat kapitein Radstake en tante Aal tegen elkaar zeiden.

'Ik hoorde dat er een transport met vrouwen en kinderen onderweg naar de haven is aangevallen door *pemoeda's*. En dat ze allemaal vermoord zijn.'

'Nou, niet allemaal,' zei kapitein Radstake, 'wel veel. Het was vreselijk. Een grote menigte hield de wagens tegen. Wel zo'n duizend man. De Gurkha's hebben gevonden wat ze konden, maar ze zijn allemaal gedood. En ook veel moeders en kinderen die in de wagens zaten. Maar er waren ook goede Indonesiërs en die hebben nog wat vrouwen en kinderen kunnen verbergen in de huizen vlakbij. Een stuk of honderd van de driehonderd. Ja, dat was het Goebengtransport, vreselijk, vreselijk. Maar het is nu toch wel wat kalmer, hoor. We zetten meer Gurkha's in en rijden met volle vaart.'

'En klopt het dat de *pemoeda's* wapens hebben gekregen van de Japanners?' hoorden ze tante Aal vragen. Even later deed ze het raam dicht en konden ze het antwoord van kapitein Radstake niet meer horen.

Voordat ze het wisten was het hun beurt om op transport te gaan naar de haven. Daar lag een Engels schip klaar om hen naar Singapore te brengen. Er stond een rij vrachtwagens klaar in kamp De Wijk.

De haven van Soerabaja was ver, dat wist Hans nog wel van vroeger. Je moest door de hele stad heen en dan nog een heel eind voordat je bij het marine-etablissement kwam.

Hun vrachtauto was meer dan vol, twintig vrouwen en kinderen zaten op de vloer. De metalen zijkanten van de wagen boden bescherming, zolang ze maar gebukt zaten.

Tante Aal nam Sonja en Hans voor zich en sloeg haar armen om hen heen, zodat als er geschoten werd, zij de grootste kans liep om geraakt te worden. 'Maar dan raak jij toch gewond?' zei Sonja verschrikt, 'en wat moeten wij dan?'

'Op zo'n lelijkerd als ik schieten ze niet,' zei tante Aal lachend. Ze accepteerden het, maar waren wel blij dat Johnny een van de zes Gurkha's was die in hun wagen stapte, het geweer aan de schouder. Hij ging zitten bij Maja en haar tante.

Een uur duurde de tocht en onderweg werden ze geregelde beschoten. Je hoorde dan de harde tik tegen de zijkant van de vrachtauto. Of er zat ineens

een gat in het canvas van de zijkanten.

Sommige meisjes huilden van schrik en Hans rook ineens dat iemand een plas had gedaan. Ook uit angst vermoedelijk. Zelf voelde hij zich niet heel erg bang, dankzij tante Aals armen om hem heen. Johnny keek scherp naar buiten, en loste af en toe een schot.

Ineens hoorden ze uit de verte een diep en groot geluid, alsof honderd trompetten tegelijk geblazen werden. 'Een scheepshoorn,' zei tante Aal, 'we zijn in de buurt.'

Blij richtten ze zich op. Johnny zag het en wenkte naar hen: blijf met je hoofd omlaag.

Een kort moment keek hij niet naar buiten en dat werd hem fataal.

Een schot klonk en hij greep naar zijn borst en zakte langzaam in elkaar.

Maja en haar tante maakten zoveel mogelijk plaats voor hem. Hij lag op zijn rug met opgetrokken knieën. Tante Aal kroop over Hans en Maja naar hem toe.

'O mijn god, Johnny,' zei ze. Ze boog zich naar hem voorover en scheurde zijn hemd open.

Ze zagen een wond die stevig bloedde, terwijl zijn borst op en neer hijgde. Hij probeerde iets te zeggen, maar er kwam bloed uit zijn mond.

'Zijn longen zijn geraakt,' zei Maja's tante. Ze gebruikte het stukgescheurde hemd om de wond af te sluiten.

Een Gurkha die de achterin de vrachtauto stond floot heel hard op zijn vingers en de auto ging langzamer rijden. De Gurkha opende het zeil, sprong uit de auto, rende naar een boom en schoot naar de takken bovenin. Een man kwam uit de boom vallen en de Gurkha pakte zijn mes en sneed hem de keel door. Hans kon het zien door de opening van het zeil. Hij zag het uit de verte, maar hij wist dat hij het de rest van zijn leven niet meer zou vergeten.

De Gurkha die de sluipschutter had gedood sprong weer in de vrachtwagen en snel reden ze verder.

'Hou vol, Johnny,' riep Sonja en ze greep zijn hand, die hij stevig drukte.

Een paar minuten later waren ze in de haven en op de roep dat ze de vrachtauto moesten verlaten wees iedereen naar Johnny: hij eerst.

Twee Gurkha's droegen hem weg en pas toen lieten ze zich uit de vrachtauto zakken. Hans herinnerde zich de haven van vroeger. Geregeld verhuisden mensen naar een ander eiland van Indonesië of ze gingen met verlof naar Holland. En dat ging dan met de boot. Als zo'n schip vertrok kwamen alle vrienden en familie naar de haven om afscheid te nemen van de passagiers.

Afduwen noemden ze dat. Eerst klom iedereen het schip op, om samen nog wat te praten. En dan klonk de scheepshoorn drie keer, een heel hard geluid waar je van schrok. Dat betekende: we gaan zo dadelijk varen en wie niet meewil moet nu van het schip af. Dan gingen de afscheidnemers van boord en pakte hun zakdoeken om vanaf de kade te wuiven als het schip vertrok. Eerst leek het alsof er niets gebeurde. Dan zag je ineens dat het schip een paar centimeter van de kade af ging, dan meters en ten slotte voer het weg. En dan gingen de afduwers naar huis.

Toen was de haven altijd heel druk, maar nu was het stil en leeg, behalve zichzelf en de Gurkha-bewakers was er niemand te zien. Een eindje verderop stonden de vrachtwagens die eerder aangekomen waren. Ze waren al leeg. Aan de kade lag een klein schip, niet veel meer dan een grote sloep.

'Moeten we daarmee naar Singapore?' vroeg Sonja ongerust.

'Nee hoor, die brengt ons naar het schip,' zei tante Aal. 'Kijk, dat ligt in zee. Ik denk dat de haven te ondiep is geworden voor zulke grote schepen. In de afgelopen vier jaar zal er wel niets aan gedaan zijn.' Hans keek en zag inderdaad in de verte een groot schip liggen.

Ze sloten aan bij de rij wachtende vrouwen en kinderen.

Tante Aal had aan de Gurkha's gevraagd of ze wisten hoe het met Johnny gesteld was, maar ze haalden hun schouders op. Bedrukt stapten ze op de sloep. Het schip waarmee ze naar Singapore zouden varen werd zienderogen groter en bleek kolossaal te zijn toen ze dichtbij waren. Ze moesten een ladder op en werden boven opgevangen door Engelse officieren in korte broek. In de buik van het schip waren slaapzalen ingericht. Zo'n zaal werd een ruim genoemd.

In ruim 4 kregen ze een slaapplaats toebedeeld. De hele zaal stond vol stapelbedden die vastgeklonken waren aan de vloer, anders gingen ze natuurlijk schuiven bij storm. Tussen elk stapelbed was een meter ruimte, dat was in elk geval al een stuk royaler dan ze in het kamp gewend waren.

Door de luidspreker werden berichten omgeroepen, eerst alleen in het Engels, maar plotseling in het Nederlands. 'Moet ik hierin praten?' hoorden ze een vrouwengemstem zeggen. 'Oké dan. Dames en kinderen, ik ben Marion Vanderstap uit kamp Banjoebiroe en ik ben benoemd tot scheepsoudste. Ze hebben mij gevraagd u uit te leggen wat er gaat gebeuren. U heeft nu gelegenheid te baden en schone kleren aan te trekken. Daarna wordt in ploegen gegeten op het dek. Dat zal over twee uur beginnen. Ik kondig telkens aan welk ruim aan de beurt is om te eten. Tot dan.'

Ook in ruim 4 was al iemand benoemd tot oudste en die gaf aan wie er aan de beurt was om zich te wassen. Aan het eind van de zaal was een wasruimte, waar uit grote kranen dikke stralen water kwamen.

Eerst gingen de jongens, daarna de meisjes en ten slotte de moeders.

Hans stond onder een kraan zich af te poedelen toen hij een slokje van het water nam en het meteen weer uitspuugde. Het was zout. Dáárom gaven de kranen zoveel water, het kwam uit de zee en spoelde meteen weer terug de zee in. Maar zout of niet, schoon werd je er wel van.

Opgefrist gingen ze daarna naar het dek, waar lange tafels klaarstonden en een soort pap werd opgediend met zacht gebakken vlees en een donkerbruine saus. Hans had nog nooit zo iets gegeten. 'Puree is dit,' zei tante Aal, 'met hachee. Echte Hollandse kost. Engelse kost, bedoel ik.'

Hans proefde voorzichtig. Heerlijk was het, en het gleed zó je maag in. Hasjee, dat moest hij onthouden.

Zonder dat ze het merkten was het schip vertrokken. Ze hoorden de hele tijd een zacht gestamp. 'Dat is de machine van het schip,' legde tante Aal uit, 'die zorgt ervoor dat de schroef van het schip draait. En daardoor komen we vooruit.'

Ze veegde met haar onderarm over haar bezwete voorhoofd.

'Wanneer gaan we slapen?' vroeg Hans.

'Zodra we het bevel krijgen, natuurlijk,' zei Sonja. 'Alles gaat hier op commando. Opstaan, wassen, eten, slapen. Niet, mam?'

'Nou, ik hoop dat we zelf ook nog iets te zeggen hebben,' zei tante Aal.

Toen iedereen gegeten had gingen de meesten meteen slapen op hun stapelbed in het ruim. Maar tante Aal nam Hans en Sonja weer mee naar het dek. Daar woei een heerlijke warme wind. Het was donker geworden, maar als ze over de reling hingen en naar beneden keken, zagen ze de golven tegen de wand van het schip slaan. 'Je moet naar de voorkant kijken,' zei tante Aal. Daar zagen ze wit schuim op de plek waar de voorkant van het schip door het water sneed. Lang bleven ze hangen over de reling. Er ging iets vredigs uit van het stampen van de motor van het schip en het geluid van de golven. Het geluid herhaalde zich voortdurend maar klonk ook telkens anders.

Veel moeders en kinderen waren net zoals zij naar het dek gegaan, om te genieten van de wind en de vrijheid. Sommigen hadden de dunne matrassen meegenomen die op de bedden lagen en maakten zich klaar om de nacht op het dek door te brengen.

Er kwam een Engelse officier langs die een praatje maakte met een van de

dames die haar matras op het dek had neergelegd.

'Het is een hoge piet,' zei Sonja, 'kijk maar naar de strepen op zijn mouw.' Ze wachtten geduldig af wat het resultaat van het gesprek zou zijn. Zou de officier die vrouw weer terug naar het ruim sturen met haar matras? Nee, hij salueerde en liep verder, terwijl de vrouw haar matras neerlegde in een hoek van het dek.

Tante Aal liep op haar af. 'Vond hij het goed dat u hier gaat slapen?' vroeg ze. 'Jawel, maar niet te dicht bij de reling, want daar komt wel eens water overheen. En soms een vliegende vis. En het kan wel eens regenen, zei hij ook nog. Maar deze nacht verwacht hij dat niet. Kijk maar naar de sterren.' Hans begreep maar de helft van wat ze zei. Vliegende vissen? Dat noemde je vogels. Misschien had die vrouw het Engels van de officier niet goed verstaan. Vliegende vissen!

En hoe kon je nou aan de sterren zien of het zou gaan regenen?

'Dat betekent dat er geen wolken zijn, sukkel,' zei Sonja toen hij haar vertelde wat voor onzin de vrouw had uitgekraamd. Maar ook zij vond de vliegende vissen wel erg raar.

Lacherig gingen ze naar beneden om samen met tante Aal hun matrassen op te halen.

Toen ze eenmaal op het dek lagen vielen ze bijna direct in slaap.

De volgende ochtend werden ze wakker gemaakt door vriendelijke Engelse matrozen die de tafels voor het ontbijt wilden klaar zetten. Grote gamellen met dampende pap droegen ze het dek op en ditmaal ging het niet per ruim, maar kon iedereen die trek had ontbijten wanneer hij wilde.

Al snel stond er een lange rij ongeduldig te wachten tot degenen die aan het ontbijten waren hun bord leeg hadden en opstonden. Dat bord werd dan door een ander gepakt, afgewassen onder een grote kraan die continu zout water spoot en voorgehouden aan de matroos die de pap opschepte.

'Havermoutpap,' zei tante Aal, 'dat is lang geleden dat ik dat geproefd heb. Gezonder kan je het niet krijgen, Hans, Sonja. Goed voor jullie botten.'

Hans had moeite zijn bord leeg te krijgen. De pap was wel lekker maar achterin zijn keel kneep iets samen, waardoor hij moest slikken en slikken om de pap weg te krijgen. Zo zat hij nog moeizaam te kauwen toen iedereen klaar was en de matrozen de tafels afboenden om ze weer te kunnen opklappen en wegzetten.

De matroos die met zijn tafel bezig was gaf Hans een vriendschappelijke aai over zijn hoofd, en gebaarde dat hij door moest eten.

In de verte zat nog een traag etend kind, zag Hans en toen hij wat beter keek herkende hij haar. Het was Maja. Hij zwaaidt en ze zwaaidt terug. En toen ze allebei eindelijk hun bord leeg hadden, gingen ze samen op zoek naar Sonja die met tante Aal wat verderop over de reling hing.

'Dag Maja,' zei tante Aal, 'waar ben jij terechtgekomen?'

'Maja slaapt in ruim 5, met haar tante,' zei Hans. 'Haar moeder is nog steeds weg.'

Maja's glimlach verdween. 'Ja, mijn moeder is er niet,' zei ze. 'Ik mis haar zo.' Ze hield zich groot, maar wreef toch even met haar hand over haar ogen.

'Heb je je bikkels bij je?' vroeg Sonja.

'Ja, natuurlijk, in mijn koffertje,' zei Maja.

'Gaan we die halen,' riep Sonja en samen holden ze weg.

'Wat zielig voor dat kind,' zei tante Aal tegen Hans. 'Je moet het maar niet meer over haar moeder hebben.'

Hoofdstuk 18 Waarin Maja een groot cadeau krijgt en ze de Tegelberg op gaan

Ze kwamen 's nachts in de haven van Singapore aan en merkten dat pas 's ochtends toen ze wakker werden. In bussen werden de moeders en kinderen opgehaald en naar het volgende kamp gebracht.

Kamp Wilhelmina heette het en het leek eigenlijk wel op kamp De Wijk. Ook hier bestond het uit gewone huizen, maar gelukkig was er geen hek omheen. Eindelijk begonnen ze het gevoel te krijgen dat ze vrij waren, dat ze konden gaan en staan waar ze wilden. Maja's tante had zelf een andere plek gevonden, maar vond goed dat Maja een slaapplaats had bij haar vriendin Sonja. Ze kregen met zijn vieren een grote kamer toegewezen en toen ze er een week woonden gebeurde er een wonder.

Op een middag, ze lagen op de bedden voor hun middagslaapje, klopte iemand aan, opende de deur op een kier en vroeg: Woont hier Maja Indorf? 'Mam!' riep Maja en holde op de deur af. Daar stond haar tante met een vrouw die Hans niet kende.

Maja's moeder was klein en tenger en had Chinese ogen. Ze omhelsde Maja en met z'n tweeën huilden ze van vreugde. Sonja, Hans en tante Aal keken toe.

'Halen jullie eens wat thee voor Maja's moeder,' zei tante Aal. 'En voor ons ook maar.'

Hans en Sonja haalden zes mokken thee uit de keuken en toen ze terugkwamen en iedereen een mok gaven keken ze elkaar aan.

'Welkom mevrouw Indorf,' zei tante Aal, 'we maakten ons ongerust over u. Ik hoorde gisteren al dat er een grote ontsnapping uit de Werfstraatgevangenis in Soerabaja was geweest. Zat u daar gevangen? Vertel! Vertel!'

Maja's moeder was niet echt een vertelster, konden ze zien, maar ze deed haar best.

'Ik liep van mijn werk in de Rode Kruiskliniek naar huis en werd opgepakt door *pemoeda*'s omdat ik geen rood wit speldje droeg. Rood wit, dat is de Indonesische vlag, weet u wel. Dat speldje was die dag verplicht geworden, maar ik wist van niks. Dus moest ik de vrachtwagen op tussen allerlei Indische mensen die ook opgepakt waren. Bij de ingang van de Werfstraatgevangenis werden we uitgeladen en daar stond een menigte klaar om ons uit te schelden en ons te schoppen en te slaan met stokken en *klewangs*.

Gelukkig ben ik klein en liep ik in het midden. En de mannen beschermden

natuurlijk de vrouwen. Dus ik kwam er goed van af, maar de meeste mannen kregen zware klappen en hadden bebloede hoofden. In de gevangenis werden de mannen gescheiden van de vrouwen. We waren met 22 vrouwen en twee kinderen in drie cellen van vier bij vier meter en dan hadden we het royaal. De mannen werden met z'n twintigen in een cel gepropt en konden niet eens liggen om te slapen. Het eten dat ze ons gaven was bedorven en we kregen maar een kommetje water per dag. Ach, het was ellendig. Maar goed, we zijn bevrijd. Op een nacht was het stil en toen hoorden we een paar heel harde schoten. De Indonesische bewakers renden de binnenplaats op maar liepen in de val. Want er waren een paar Gurkha's de gevangenis binnengekomen. En die Gurkha's...' Ze rilde even. 'Laat ik het daar niet over hebben. Ik ben dankbaar dat ze ons bevrijd hebben. Een tank met Gurkha's en een Nederlandse officier had een gat geschoten in de muur van de gevangenis. En we zijn met z'n allen door dat gat naar buiten gevlogen.'

'Jullie waren met vierentwintighonderd gevangenen!' zei tante Aal, 'dat hoorde ik tenminste. En die Nederlandse officier heette Jack Boer. Een held! Met maar tien Gurkha's en een tank zo'n actie doen!'

'De Gurkha's hebben wel alle *pemoeda's* gedood. Ook degenen die zich overgaven. Dat was niet nodig geweest, denk ik. Maar ja, ze waren wel heel gemeen tegen ons geweest. Zo'n groep jonge jongens, die stoken elkaar op en dan doen ze dingen die ze op zichzelf nooit zouden doen.'

Maja's moeder sprak heel precies haar woorden uit, merkte Hans en hij vroeg het later aan Maja.

'Ja, ze is door haar vader speciaal naar een tante gestuurd om goed Nederlands te leren,' zei Maja. 'Haar vader is Chinees en haar moeder half Chinees half Indonesisch. Dus thuis spraken ze geen Hollands. Maar die tante, die was op een Hollandse school geweest en sprak het dus wel. Bijna haar hele jeugd is ze daar gebleven, een strenge tante was het. Daarom spreekt mijn moeder ook nooit luid tegen mij, ze wil niet dat ik net zo opgevoed word als zijzelf. Ze is heel lief.'

Hans vond Maja ook lief. Ze was iets kleiner dan hijzelf en net zoals haar moeder heel tenger. Ze droeg vaak een strik in het haar en had een zachte maar zuivere stem.

Heel ernstig kon ze kijken, vooral als ze ingespannen bezig was, maar als ze lachte klaarde haar hele gezicht op. Haar ogen waren niet Chinees, zoals die van haar moeder, maar groot en donker. En als ze haar bril op had werden ze nog groter.

Het mooist aan haar vond Hans het kleine pinkje aan haar linkerhand. Al haar vingers waren normaal maar dat ene pinkje was veel kleiner dan de pink aan haar andere hand. Het was net alsof haar vingers een heel klein broertje hadden.

Als Maja bezig was met bikkelen deed dat pinkje lustig mee, net zoals kleine broertjes proberen mee te doen. Hans keek graag naar Maja, maar hij zorgde dat Sonja het niet merkte. Hij keek wel uit. Daarom liep hij af en toe Maja ook expres omver, een keer zelfs zo hard dat ze moest huilen.

Hij was graag teruggelopen om haar te troosten, maar dat zou heel raar staan, wist hij. Jongens hoorden de meiden af en toe omver te lopen. Maar later gaf hij haar een stuk chocola dat hij van een Engelse soldaat had gekregen en aan haar snelle blik en de glimlach die ze hem gaf kon hij zien dat ze hem vergeven had.

Zo gingen de dagen voorbij, tot plotseling het bericht kwam: we gaan op de boot naar Holland!

Van het ene moment op het andere moesten ze hun spulletjes pakken en op de vrachtwagens stappen die naar de haven reden. Maja, haar moeder en haar tante stonden niet op de lijst, maar toen tante Aal de Engelse officier aansprak die alles regelde, konden ze de plaats innemen van een gezin waarvan de moeder nog te ziek was om aan boord te kunnen gaan.

Ze zorgden dat ze allemaal dicht bij elkaar bleven, zodat ze op het schip ook in elkaars buurt hun slaapplaats zouden krijgen.

Toen ze bij de kade kwamen vielen hun monden open.

Dit schip was zo lang als een straat en ze moesten lang in de rij staan voordat ze de trap op konden die naar het schip leidde.

'Er kunnen wel tweeduizend mensen op!' hoorden ze een vrouw achter hen zeggen.

Tante Aal draaide zich op.

'Hoe heet het?' vroeg ze.

'De *Tegelberg*,' zei de vrouw, 'het is een Hollands schip. Als we er op zijn, dan zijn we eigenlijk al op een stukje Nederland.'

Terwijl ze stonden te wachten kwam een groep van zo'n veertig Japanse militairen onder leiding van een Japanse officier aanmarcheren en na een kort commando begonnen ze op een aparte trap levensmiddelen naar boven te dragen. Grote balen met rijst, grote blikken met groente, kratten met levende varkens en kippen. Alles sjouwden de kleine soldaten naar boven. Hun groene uniformen werden al snel donker van het zweet.

'Hun verdiende loon,' hoorde Hans iemand zeggen en er werd instemmend geknikt.

Toen ze eindelijk aan boord waren, kwamen ze langs een paar in het wit geklede mannen en vrouwen. Een van hen zei tegen Hans: 'Doe je mond eens open.'

Hij gehoorzaamde vanzelf en ze keek in zijn mond. Daarna moest hij zijn handen laten zien. Uit zijn ooghoeken zag hij dat anderen tante Aal, Sonja, en Maja en haar moeder op dezelfde manier bekeken. Daarna mochten ze verder.

'Wat was dat nou?' hoorde hij tante Aal aan Maja's moeder vragen. 'Jij bent verpleegster.'

'Als ik niet beter wist, zou ik zeggen dat ze ons nakijken op mond- en klauwzeer!' zei die. Ze lachte, het was voor het eerst dat Hans haar hoorde lachen.

Op het dek stond iedereen te wachten om een plaats toegewezen te krijgen. Honderden vrouwen en kinderen en ook wat mannen stonden er, maar voetje voor voetje kwamen ze toch verder. Tot ze bij een jonge officier kwamen die hun papieren bekeek en zei: 'Naar ruim D.' Hij wees op de pijlen naar de verschillende ruimen. Ze maakten haast, want als ze iets hadden geleerd in de afgelopen jaren was het dat je overal snel bij moest zijn. Anders waren de beste plaatsen weg en was het lekkerste eten al opgegeten.

Ze hadden pech want in ruim D waren al zeker honderd vrouwen en kinderen bezig met dekens een hangmat of een van de stapelbedden te bezetten.

Haastig namen ze elk een deken van de stapel die bij de ingang lag en Sonja, die het hardst kon lopen, vond helemaal achterin drie nog niet bezette kooien. Snel gooiden ze hun dekens erop, en ze zagen even verder nog twee open plaatsen. Maar daartussen had een grote jongen voor zichzelf en zijn moeder twee bedden boven elkaar geclaimd. Zijn moeder lag op de onderste met haar ogen dicht en hij stond ernaast en keek brutaal om zich heen. Hij had witblond haar en blauwe ogen.

'Ach, doe ons een lol en schuiven jullie een stukje op,' zei tante Aal.

'Nee,' zei hij, 'dit is onze plek.'

'Maar het maakt voor jullie niets uit,' pleitte tante Aal, 'even een stukje verderop, dan kunnen wij bij elkaar liggen.'

De jongen stond op. Hij was een hoofd groter dan Hans, hij zou best veertien of vijftien jaar kunnen zijn. Hij was nog heel mager van de kamptijd, maar zijn gebalde vuisten waren groot.

'Maja en ik gaan wel verderop,' zei Maja's moeder. Ze wilde geen ruzie zoeken.

'Wat flauw van jou,' riep Sonja naar de jongen, 'laat mijn vriendin en mij toch bij elkaar slapen.'

Haar stem klonk schril en van het geluid werd de moeder wakker. Ze richtte zich op en vroeg: 'Is er iets aan de hand?' Tante Aal legde het haar uit.

'Natuurlijk schuiven we even op,' zei ze en stond op. Ze was nog kleiner dan Maja's moeder, maar ze was wel de baas over haar zoon.

'Sjaak!' zei ze en gehoorzaam legde hij hun twee dekens verderop. Sjaaks moeder kwam bij hen staan en zei: 'Hij is zo geworden in het mannenkamp. Daar moest voor alles gevochten worden. De arme jongen weet niet beter.'

'Ja, die jongens hebben het moeilijk gehad,' knikte tante Aal.

'Vanaf zijn elfde moest hij weg, hij is nu veertien. Hij zegt er weinig over.' Hans wist waar ze het over hadden. Ook in Ambangan moesten oudere jongens naar het mannenkamp. Alle gezonde mannen waren naar werkkampen gebracht, waar ze moesten werken aan spoorwegen of in de Japanse mijnen. Zo bleven in de mannenkampen alleen de oude en zieke mannen. En de oudere jongens die uit het vrouwen-en-kinderenkamp gehaald waren.

'Ze moesten de oudjes verschonen en verzorgen,' zei Sjaaks moeder, 'en die lieten alles lopen als ze dysentrie hadden. Of cholera. En als ze dood waren moesten die kinderen kuilen graven en ze erin gooien. Weet je wat het ergste is?'

'Nee,' knikte tante Aal.

'Toen Sjaak terugkwam, na de bevrijding, had hij in het koffertje dat ik hem mee had gegeven nog steeds dezelfde schone kleren. Al die jaren had hij in dezelfde kleren gelopen. Hij had geen idee dat je die wassen kon!'

Een traan liep over haar wang en tante Aal sloeg een arm om haar heen. In de verte stond Sjaak boos naar hen te kijken. Hij vond het maar niets dat zijn moeder zo vriendschappelijk met deze vreemden sprak. Sjaak deed Hans denken aan een grote boze grommende hond. Hij had nog net niet zijn tanden ontbloot, maar veel scheelde het niet.

Sonja, Maja en hij zouden moeten zorgen dat ze Sjaak nooit in de weg liepen. Er zaten kennelijk luidsprekers in het ruim want er tetterde ineens een trompet en een luide stem riep: 'Sloepenrol, sloepenrol! Ruim A wordt verzocht zich nu aan dek te begeven bij de sloepen 1 tot en met 6. Graag meteen!'

Ruim D was pas een uur later aan de beurt en al die tijd zaten ze beneden te wachten, op hun deken.

'Hadden we maar speelkaarten,' zei tante Aal tegen Maja's moeder, 'dan konden we gaan hartenjagen. Of zoiets.'

Maja's moeder knikte. Hans had voor de kamptijd wel eens gezien dat grote mensen rond een tafel zaten te kaarten. Die kaarten zagen er kleurig uit, sommige met een koning erop getekend, of een koningin. Andere gewoon met een cijfer, drie of vijf of tien, en dan bijvoorbeeld hetzelfde aantal getekende harten. Harten tien betekende dus dat je tien getekende harten op je kaart had staan. Maar wat je er verder mee kon doen? Hij had geen idee.

Toen ruim D aan de beurt was en ze op het dek stonden kregen ze allemaal een reddingsvest aangereikt. Voor het geval het schip onderweg zou zinken, dan kon je met dit vest in zee blijven drijven. Een matroos die op een kist stond, liet zien hoe je het ding vast moest maken. Het zag er heel eenvoudig uit, banden over de schouders en een band rond je middel, maar het bleek toch moeilijker dan iedereen dacht. De kapitein, een stevige man met een grote pet op, kwam langs om iedereen te helpen met de gespen.

'Ietsje vaster,' zei hij tegen Hans en trok de riemen zo aan dat hij naar adem hapte.

Ze kregen de sloepen aangewezen waar ze in geval van nood naartoe moesten. Van dichtbij gezien waren het grote boten en dat moest ook wel, want er zouden dertig man op moeten kunnen.

'Onthou je het, bootnummer 13 hebben wij,' drukte tante Aal Hans en Sonja op het hart.

'Het ongeluksgetal,' zei Sonja verschrikt.

'Als we die sloep in moeten is het ongeluk al geweest,' zei Maja's moeder glimlachend. 'En dan is deze sloep je redding!'

'Zo is het,' zei tante Aal. Hans zag dat Sjaak was voorgedrongen en zijn moeder had meegetrokken naar boot 11.

'Die zullen we gelukkig dan niet in de boot hebben,' zei hij en knikte met zijn hoofd in de richting van het tweetal.

Toen iedereen aan de beurt was geweest voor de sloopenrol werd het dek vrijgegeven. En daar was het al snel heel vol met mensen die met elkaar praatten of over de reling hingen. Er stond ook een stapel dekstoelen die haastig uitgeklapt werden en direct bezet waren. De gelukkigen zakten erin weg met een uitdrukking van blijdschap op hun gezicht. Sonja was een van hen. 'Gaan jullie maar verder kijken,' riep ze, 'kunnen we straks ruilen.'

De zware toeter van de *Tegelberg* ging driemaal en Hans en Maja, die ook aan de reling van het schip stonden, zagen de veertig Japanners met hun officier de trap afdalen. Ze waren klaar met het sjouwen en bleven in Singapore.

De trappen werden omhooggetrokken en vier dikke touwen losgemaakt die het schip aan de kade vasthielten. Een paar achterblijvers zwaaiden en het schip vertrok. Het duurde niet lang of ze waren op volle zee. In de verte zag je nog het land van Singapore, maar om het schip heen waren alleen blauwe golven.

Hans en Maja gingen het schip verkennen.

Een paar kinderen stonden op het achterdek met een zelfgemaakte vlieger. De zeewind woei zo hard dat ze geen enkele moeite hoefden te doen om hem op te laten. En eenmaal in de lucht bleef hij vast als een huis op dezelfde plek staan. Niks aan, eigenlijk, vond Hans al snel en ook al bleven de kinderen enthousiast 'Kijk' roepen naar iedereen die langskwam, hij kon zien dat het ze ook een beetje tegenviel. In Indië werden vliegergevechten gehouden. Hij was zelf voor de kamptijd nog te klein geweest om mee te doen, maar had toegekeken hoe oudere jongens het deden. Je vroeg aan je moeder een paar oude lampen en die stampte je klein totdat het glas een soort poeder werd.

Dat poeder vermengde je dan met lijm en daar haalde je je vliegdraad doorheen. Die draad hing je op tussen twee bomen totdat de lijm droog was en dan had je glasdraad. Met dat glasdraad liet je je vlieger op en dan zocht je een tegenstander die ook zijn vlieger in de lucht had. Die vliegers kon je laten duiken en dan weer optrekken en weer laten duiken. Als je kans zag je vlieger over de draad van je tegenstander te laten duiken dan sneed jouw glasdraad het zijne door. Je kon het direct zien als dat gebeurd was, dan zwakte die vlieger stuurloos door de lucht en begon te dalen. Dan ging iedereen in de buurt hollen, want degene die de verslagen vlieger pakte mocht hem houden. Dat waren de regels.

Maar vaak kwam zo'n vlieger ook in een boom terecht. Dan was hij van niemand en hing hij daar tot de regen en de wind hem helemaal stukgemaakt had.

Ja, dat vechtvliegeren was iets heel anders dan deze vlieger, die stijf en strak op dezelfde plek in de lucht bleef. Hoe eenvoudig het was liet een jongen zien die een stuk karton een beetje rond had gebogen en aan beide uiteinden een touw had vastgemaakt. Ook dit vloog direct de lucht in en bleef op een plek hangen.

'Dit is een parodie op het vliegeren,' zei Hans tegen Maja die naast hem was komen staan en meekeek. Hij had het woord nog van zijn vader geleerd, lang geleden, en het altijd onthouden.

'Weet je wat een parodie is?' vroeg hij. Ze schudde het hoofd.

'Iets is een parodie als het iets anders belachelijk maakt,' legde hij uit. 'Door te overdrijven,' voegde hij eraan toe.

'Ach, dus jij bent een parodie,' zei ze.

Hij keek haar aan. Maakte ze een grapje? Haar grote donkere ogen keken hem ernstig aan, maar de manier waarop ze haar lippen op elkaar perste gaf hem het gevoel dat ze toch de gek met hem stak.

'Alleen als ik overdrijf,' zei hij. 'Kom, laten we verder kijken.'

Maar er was eigenlijk niet veel te zien. Hier en daar een grote waterkraan, waar een vloed aan zout water uit kwam toen een matroos hem opendraaide en het dek begon te schrobben. En hier en daar heel grote ronde kokers die oude lucht wegzogen uit de ruimen en aan het dek weer uitbliezen. Ze schrokken van de benauwde geur die eruit kwam. Tot ze langs een luchtkoker kwamen waar een vage warme koekjesgeur uit kwam.

'Til me even op,' zei Maja. Hans klemde zijn armen om haar buik en tilde haar op. Ze snoof verrukt de geur op. 'Laat maar weer zakken,' zei ze en hij liet haar naar beneden.

'Och wat heerlijk,' zei ze, 'zal ik jou nu eens optillen?'

'Nee, ik spring wel,' zei Hans. Geen haar op zijn hoofd die eraan dacht om zich door een meisje te laten optillen. Hij sprong zo hoog hij kon en snoof tegelijk de lucht op. Maja had gelijk, het was heerlijk. Koekjes zoals hij ze nooit gegeten had werden hier gemaakt. De geur beloofde een heerlijke smaak. 'We moeten proberen uit te vinden waar de bakkerij is,' zei hij.

Ze gingen de ijzeren trappen af naar beneden, waar ergens de koekjesbakker moest zijn. Maar telkens raakten ze in de war omdat de trappen in een spiraal naar beneden liepen en als je dan onderaan kwam moest je steeds nadenken wat nu weer links en rechts was. Maja was er beter in dan Hans en met enige tegenzin liet hij het ten slotte maar aan haar over. Drie trappen lager vonden ze de bakkerij, de hete lucht stroomde hen tegemoet. De deur stond open en ze zagen vier matrozen bezig.

Ze droegen een koksmuts en hadden een geruite schort om hun middel. Een van hen was aan het commanderen. 'Jan, vergeet de boter niet, sukkel!' riep hij en keek toen in hun richting. Hij was kaal en dik en het zweet pareerde op zijn voorhoofd.

'Weg jullie!' wenkte hij met zijn hand. Hans draaide zich al om, maar hij hoorde Maja zeggen: 'Wat kunt u goed koekjes bakken, meneer. We roken het helemaal boven op het dek. Wat voor koekjes zijn het?'

Ze had haar liefste stem opgezet en keek met grote ogen naar de bakker. Die aarzelde, maar kreeg toch een trotse blik in de ogen.

'Speculaaskoekjes,' zei hij, 'voor bij de thee straks.'

'Spe-cu-laas,' herhaalde Maja, 'dat kennen we in Indië niet.'

'Nee, dat is echt Hollands. Al komen de speculaaskruiden wel uit de Oost.'

'Heb je het nooit geproefd?'

Nee, schudde Maja.

De bakker liep naar een enorme trommel die openstond, en pakte er een handvol koekjes uit.

Hij liet er een zien aan Maja en Hans, die nieuwsgierig dichterbij kwam.

'Kijk,' zei hij, 'je kan ze in allerlei vormmpjes gieten. Dit is een Hollands molentje!'

Ze zagen een bruin koekje waarop in reliëf een molen was te zien.

'Neem er maar een. En jij ook,' zei hij tegen Hans. Ze staken het koekje in de mond en het was net zo lekker als het rook.

'Heerlijk,' zei Maja. 'Dank u wel, meneer. Ik zal mijn moeder vertellen dat we iets heel lekkers bij de thee krijgen.'

'Neem alvast maar wat mee voor haar,' zei de bakker en gaf Maja alle koekje mee die hij in zijn hand had. Het was een grote hand, er konden wel tien koekjes in.

Maja droeg ze met beide handen maar gaf de helft aan Hans toen ze de trappen naar boven weer op moesten klimmen. Hans ging voorop.

Ze kwamen niemand tegen tot ze op de bovenste trap waren. Daar stond Sjaak, de gemene buurjongen. Vermoedelijk had ook hij de koekjesgeur geroken en was op zoek naar de bakkerij.

'Je moet tol betalen om hierlangs te kunnen komen,' zei hij.

Hans besefte dat hij en Maja weinig kans hadden. Sjaak was groter en sterker dan hij, en nu hij boven aan de trap stond kon hij ook gaan schoppen en daar was weinig tegen te doen.

'Hoeveel tol?' vroeg hij.

'Alles wat jullie in je handen hebben,' zei Sjaak, 'dan laat ik je door.'

'We hebben dit voor onze moeders meegekregen van de bakker,' hoorde Hans Maja achter hem zeggen, 'als je de koekjes van ons afpakt, maak je de bakker kwaad. En hij is groot en sterk.'

Sjaak dacht even na.

'Maakt mij niet uit,' zei hij ten slotte. 'Geef hier dat spul. Ik heb honger.'

Ze werden gered door een matroos die achter hem verscheen en die de trap af wilde.

'Omhoog gaat voor,' zei hij tegen Sjaak en trok hem naar achteren, 'laat die kinderen eerst omhoog komen.' Hans en Maja gingen zo snel mogelijk de trap op en toen ze hun eerste stap op het dek zetten hoorde ze de matroos zeggen: 'En nu jij eerst naar beneden, en dan ik.'

Omkijkend zag Hans hoe de matroos Sjaak vooruit duwde, de trap af. Zou hij weten dat Sjaak kwaad wilde?

Ze wachtten het niet af en holden zo hard ze konden terug naar de stoel van Sonja. Met zijn drieën konden ze de jongen wel aan. Sonja had intussen geruild met tante Aal. Ze zat naast haar op het dek, aan de andere kant Maja's moeder. Met z'n allen genoten ze van de heerlijke speculaaskoekjes.

Hoofdstuk 19 Waarin Hans een zeemansuniform krijgt en ze een heel treurig verhaal horen

Dagenlang zagen ze alleen zee, maar toen verscheen in de verte land. En voor ze wisten wat er gebeurde, lag het schip in een haven.

'Dit is de kade van Adabia,' zei de stem van de kapitein door de luidsprekers. 'Hier kunt u uitstappen en een ritje met de trein maken. Aan het eind van de rit staat u een verrassing te wachten. Het Rode Kruis heeft een hulppost in het plaatsje Ataka. U krijgt lekkere dingen. Er zijn kleren. Er is speelgoed. En na afloop komt u weer hier terug en varen we verder. Veel plezier!'

Er ging een gejuich op. Ze waren wel toe aan een uitstapje, na zoveel dagen aan boord, waar je voortdurend over andermans benen struikelde.

'Wat voelt dat raar,' zei Sonja toen ze op de kade liepen, 'net alsof de aarde beweegt.'

'Dat komt omdat de beweging van het schip in je benen zit,' zei tante Aal, 'dat weet ik toevallig van andere reizen. Als je op de wal komt verwachten je benen nog steeds de beweging van het schip. Maar dat is snel afgelopen.' En inderdaad, toen ze bij het wachtende treintje kwamen voelde de grond alweer stevig en bewegingloos aan.

'Ik durf eigenlijk niet in die trein,' zei een vrouw achter hen, 'weet je nog die treinreis van Bandoeng naar Djokja, Ans? Op weg naar het kamp? Zaten we twintig uur in gesloten wagons gepropt, zonder water en zonder wc. Het stonk! En voortdurend werden er stenen tegen de trein gegooid!'

'Ik heb het de kapitein gevraagd, Miep,' antwoordde de aangesprokene, 'het duurt maar een kwartiertje, dan zijn we in Ataka. Toe nou, probeer het maar.' Tante Aal draaide zich naar de vrouwen om.

'Er zit in elke wagon wel een raampje, zie ik,' zei ze, 'voor de frisse lucht. En als je de ruimte wilt, kan je ook op het balkon gaan staan in de open lucht. Kijk maar.'

Ze klommen in de wagons en tante Aal had gelijk, er was ruimte genoeg en er kwam licht naar binnen. De rit duurde een kwartier en toen ze uitstapten zagen ze een groot bord waarop stond WELKOM. In de verte waren enkele open loodsen te zien.

In de eersteloods kon je een bord pakken en dat volleden met allerlei soorten gebak.

Maar de kinderen werden meteen doorgewezen naar een tweede loods die vol stond met allerlei speeltoestellen. Schommels, glijbanen, klimtouwen,

driewielers, je kon het zo gek niet bedenken of ze hadden het daar.

En gelukkig stonden overal mannen in een uniform met een rood kruis die Sjaak een beetje konden tegenhouden, want hij rende als een wildeman rond en riep tegen iedereen wat hij zag: 'Kijk, een schommel! Kijk een glijbaan!' Hij sprong op een schommel en er weer af en duwde kinderen van de glijbaan om zelf zo snel mogelijk aan de beurt te komen.

'Is er iets mis met die jongen?' hoorde Hans een van de Rode Kruismannen aan een ander vragen.

'Neem hem maar mee naar het snoepgedeelte,' antwoordde die en even later zag Hans dat Sjaak aan zijn arm werd weggesleept, in de richting van de eerste loods met al het gebak.

Later, toen de volwassenen op weg waren naar Loods 3, waar je kleren kon krijgen, werden ook de andere kinderen naar het gebak gebracht. Daar zat Sjaak op een kruk, zijn hele gezicht vol poedersuiker.

Toen ze al het gebak hadden opgegeten kwamen de moeders terug, met een plunjezak vol nieuwe kleren.

'Wat een bof,' zei tante Aal tegen Maja's moeder, 'ik heb een prachtige jas en een jurk in mijn maat gevonden. Hadden ze voor jou iets?'

'Alleen in de kindermaten,' zei Maja's moeder. 'Met kinderkleurtjes. Nou ja, beter iets dan niets. Die Hollanders zijn allemaal zo groot.'

'Je had iets groters kunnen nemen en dan vermaken,' zei tante Aal.

Maja's moeder sloeg de hand voor het gezicht. 'Wat stom,' zei ze.

'En ik heb ook kleren voor jullie,' zei tante Aal tegen Sonja en Hans, 'een mooi marinejasje en een lange broek voor jou, Hans. En een trui met plooirok voor jou, Sonja.'

Ze liepen terug naar het treintje dat alweer geduldig op ze stond te wachten.

'Goede reis,' las Hans op de achterkant van het doek waar Welkom op stond. Wat handig was dat, een doek met op de ene kant 'Welkom' en op de andere kant 'Goede Reis'. Dat moest hij onthouden.

Een uur later, weer terug op het schip, lieten ze elkaar zien wat de tocht naar Ataka had opgeleverd.

Sonja had een witte rok aan met daarboven een roze trui. 'En nieuw ondergoed,' zei ze trots.

Maja had een rood jurkje met pofmouwtjes aan. En een paar glimmende zwarte schoentjes eronder. Het stond haar goed, vond Hans, maar hij zou zo iets natuurlijk nooit tegen een meisje zeggen.

Hans had voor het eerst van zijn leven een lange broek aan, grijs van kleur.

De pijpen waren wat te lang maar tante Aal had ze naar binnen omgeslagen en als hij niet te hard liep, bleven ze wel op hun plaats. En boven die broek droeg hij een witte bloes en een donkerblauw jasje met koperen knopen en 3 witte strepen aan het eind van de mouwen. Het paste wel goed, maar hij voelde zich er niet prettig in. Was het niet veel te opzichtig? In het kamp had hij geleerd dat je altijd moest proberen niet op te vallen. Want dan kreeg de Jap je in de gaten en als je iets verkeerds deed, vergat te buigen of zo, dan kreeg je moeder ervan langs. In de versleten afgedragen kleren van het kamp voelde hij zich dan ook het best, niet in deze kleren die ook nog zo nieuw roken.

'Je lijkt wel een stuurman op de grote vaart,' zei Sonja.

'Hoeveel stuurmannen op de grote vaart ken jij dan?' zei Hans terug.

'Eentje,' zei Sonja, 'dat ben jij.'

Op het dek wandelend met tante Aal kwam hij de kapitein tegen. Die liep rond in zijn witte uniform vol tressen en strepen en met een grote witte pet op zijn hoofd.

'Wel, wel,' zei de kapitein, 'ik krijg concurrentie. Wat een prachtig uniform heb jij. Ik ben er gewoon jaloers op.'

'Ik heb drie strepen,' zei Hans. Hij had geen flauw idee wat je tegen zo'n grote meneer moest zeggen en dit rolde vanzelf uit zijn mond.

'Ik zie het. Nou, als je braaf bent dan komt er nog wel een streep bij,' zei de kapitein.

Hij salueerde naar tante Aal en liep verder.

Hans besloot dit jasje niet meer aan te doen totdat het echt nodig was. In Holland, als het koud was en hij niets anders had. Maar voorlopig kon hij zonder jasje. Dit was véél te opschepperig. Alsof hij een belangrijke zeeman was. Nou, dat was hij niet en wilde hij ook niet zijn.

'Straks varen we door het Suezkanaal,' zei tante Aal, toen de boot zich losgemaakt had van de kade van Adabia.

'Het Suezkanaal, wat is dat?' wilde Sonja weten.

'O, dat weet ik wel,' zei Maja. 'Dat heb ik op les gehad.'

In het kamp mocht geen onderwijs gegeven worden, maar Maja en haar moeder waren buiten het kamp gebleven en enkele onderwijzers gaven bij de kinderen thuis les in schrijven en rekenen en ook wel aardrijkskunde.

'Vroeger moesten schepen die op weg waren naar Indië om Afrika heen varen. Maar omdat het zo'n grote omweg was, is op een gegeven moment

besloten een kanaal te graven op een plek waar de schepen dan rechtstreeks naar de Indische Oceaan konden varen. Dat heet het Suezkanaal.'

Het klonk alsof ze het uit haar hoofd geleerd had.

'Heel goed, Maja,' zei haar moeder.

'Ja, dat weten wij ook wel,' zei Hans, 'maar hoe lang duurt die tocht?'

'O, wel een hele dag zegt de kapitein,' zei tante Aal.

Het schip lag stil. In de verte zagen ze een stad.

'Dat is Suez,' wist Maja, 'de stad aan het begin van het Suezkanaal.'

Een bootje kwam aantreffen en de loopplank werd neergelaten. Even later kwam een kleine bruine man naar boven, gekleed in een khaki uniform met grote knopen. Op zijn hoofd een witte pet. Hij had een klein snorretje en een klein baardje en glimlachte een rij witte tanden bloot toen hij de kapitein de hand schudde. Ze liepen samen naar de stuurhut, de hoogste plek van het schip en even later werd het anker met veel geratel opgetrokken en ging het schip langzaam varen.

Het Suezkanaal was behoorlijk saai, vonden Hans en de twee meisjes al snel. Aan de ene kant een zandvlakte en aan de andere kant ook. Egypte, waar het Suezkanaal doorheen liep, bestond voor een groot deel uit woestijn. Soms zagen ze over de weg naast het kanaal een paar kamelen lopen, bepakt en bezakt, met hun berijders op hun rug of ernaast lopend.

'Dat zijn kamelenkonvooien,' zei Maja, 'kamelen hebben twee bulten waarin ze veel water kunnen bewaren. Daarom kunnen ze door de woestijn heen lopen in die warmte.'

Hans vond haar wel erg wijsneuzig. Maar aan de andere kant, ze wist wel veel nuttige dingen.

Het was hier inderdaad bloedheet, nog een stuk warmer dan in Indië, maar ook een ander soort warmte. Een droge warmte, die pijn deed aan je huid.

De boot werd al snel hun speelplaats. Ze kenden de weg naar het 'motorhuis', waar een paar matrozen in korte broek de motor bewaakten en af en toe van een scheut olie voorzagen. Machinist Harmen Voorburg was daar de baas en hij legde hen graag uit hoe de motoren de drie schroeven aan het draaien brachten en hoe hard de *Tegelberg* kon varen. Wel zeventien mijl per uur.

'Wat is een mijl?' vroeg Hans.

'Op zee praten we niet over kilometers,' zei de machinist, 'maar over

zeemijlen. Een mijl is 1852 meter. Dus zeventien mijl per uur is meer dan dertig kilometer per uur. Zo hard kan jij niet lopen, baasje,' zei hij tegen Hans.

'En zeker niet over het water...' zei Sonja.

Even was het stil, toen barstte de machinist in een groot gelach uit.

'Jij bent me er eentje,' zei hij, en opende een la van zijn werktafel. Hij haalde er drie repen chocola uit, voor elk van hen een. 'En nu als de wiedeweerga naar boven,' zei hij glimlachend, 'passagiers mogen hier eigenlijk niet komen.'

Een ander avontuur vond aan dek plaats. Terwijl ze een spelletje aan het sjoelbakken waren hoorden ze ineens vanaf het dek een vrouw gillen. Ze zat in een dekstoel en wees op een hevig spartelende vis. Een matroos die op het gegil afkwam pakte met enige moeite de vis en gooide die over de reling.

Maar even later sprong er weer een vis op het dek, en nog een en nog een.

'Het regent vissen,' zei Hans verbaasd tegen Sonja en Maja.

Ze keken omhoog, maar daar kwam geen vis vandaan.

'Het zijn vliegende vissen!' riep de matroos tegen de paar dozijn mensen die op het gegil afgekomen waren. 'Ze bijten niet!'

Hij liep naar de reling, gevolgd door ons drietal. En terwijl ze over de zee uitkeken, stokte hun adem.

Tientallen zilverkleurige vissen schoten over het water heen, met hun staart nog hangend in de zee. En plotseling hingen ze dan in de lucht, hun vinnen uitgespreid als vleugels. Als ze in de buurt van de boot kwamen stoten de meesten tegen de zijwand en vielen dan weer het water in. Maar er waren er ook die zo hoog kwamen dat ze op het dek vielen.

Uiteindelijk lagen er wel tien naar adem te happen.

'Zielig!' riep Maja en holde op een van de vissen af. Maar telkens als ze hem wilde pakken, glibberde hij uit haar handen weg.

'Laat mij maar.' De matroos had een visnet aan een stok gepakt en als hij het net over een vis gooide spartelde die zich vast en kon hij hem over de reling hevelen en in het water laten vallen.

'Eten we ze niet op?' vroeg tante Aal.

'Nee,' zei de matroos, 'het schijnt meer graat dan vlees te zijn. En ze bederven waar je bij staat.'

'Oef,' zei tante Aal met een vies gezicht.

'Die vissen gaan vliegen als ze ergens bang voor zijn,' zei de matroos, 'ze vluchten de lucht in. Ik zou niet raar opkijken als we straks dolfijnen gaan

zien die achter ze aan zitten. Dolfijnen eten vis.'

Ze bleven over de reling staan kijken en ja hoor, in de verte kon je als je goed keek, af en toe een donkergris lichaam net boven de golven uitkomen. Pas toen ze een grote vis een salto boven het water zagen maken wisten ze het zeker: een dolfijn. Ze kwamen snel dichterbij het schip en zwommen ernaast. Het waren er wel een stuk of tien. Ze hielden het schip met gemak bij, zwommen soms vooruit, lieten zich dan weer afzakken, maakten een salto, speelden krijgertje met elkaar.

'Ze vragen zich natuurlijk af wat wij voor een grote vis zijn,' zei Maja, 'want ze weten natuurlijk niet dat er schepen bestaan.'

'Ze denken dat wij een soort walvis zijn,' zei Sonja.

'Een walvis met mensen op z'n rug,' zei Hans.

Ze bleven aan de reling staan tot het bijna donker was en de etensbel luidde. Na het eten gingen ze nog eens kijken, maar het was zo donker dat de dolfijnen niet meer te zien waren.

Je zag alleen nog de brede witte streep die het schip achter zich liet in de golven.

Toen ze naar hun slaapplaats liepen kwamen ze langs een sloep.

'Hé, het dekzeil is losgemaakt,' zei Hans, 'we kunnen er wel in, denk ik. Help me even een handje.'

Sonja wist wat hij bedoelde. Ze haakte haar twee handen in elkaar, zodat Hans er met een voet op kon staan. Dan kwam hij hoger.

Maar voor het zover was hoorde Hans een geluid komen vanuit de sloep.

'Ssst,' zei hij en legde zijn vinger op de mond. Hij wees naar de sloep en hield zijn hand aan zijn oor. Met zijn drieën luisterden ze. Weer was het geluid te horen. Het klonk als een snik. En nog een.

'Daar heeft iemand verdriet,' zei Maja.

'Nou, laten we dan maar verdergaan,' zei Hans en Sonja knikte.

'Maar je laat toch iemand die verdriet heeft niet in de steek?' zei Maja. 'Help mij even.'

Maja was de kleinste en lichtste van hun drieën en toen zij haar voet op Sonja's in elkaar gestoken handen zette, kon Sonja haar zelfs een hupje mee geven. Maja verdween over de rand.

'Nou jij,' zei Hans tegen Sonja en vouwde zijn handen. Zelf kon hij zich optrekken aan de rand en viel zo de boot binnен. Het was er donker.

'Opgesodemeterd,' hoorden ze een stem zeggen. Ze herkenden het geluid, dat was Sjaak.

'Maar je huilde,' klonk Maja's stem, 'heb je verdriet?'

Het bleef stil. 'Je kan het ons wel vertellen,' zei Maja, 'we zullen het niet verder vertellen.'

Het bleef nog steeds stil.

'Anders vertellen we overal dat je een huilebalk bent,' hoorde Hans Sonja zeggen.

Dat trof doel.

'Als je dat doet geef ik je een enorme lel.' Het klonk bijna als de Sjaak die ze kenden.

'Vertel ons dan wat er aan de hand is,' herhaalde Maja.

Toen hoorden ze een ingehouden snik en Sjaak begon.

'Ik ben in het mannenkamp geweest en soms moet ik daar nog aan denken. Al die oude zieke mannen, ze deden zo rot tegen ons. Van de Jap moesten we ze wassen en te eten geven en ze lieten alles lopen en stonken zo vreselijk. En ze scholden ons uit als we niet snel genoeg de po leegden. Dysenterie hadden ze, ze liepen gewoon leeg. Er zat bloed in hun poep. Ik had een maatje, Pieter, en met hem samen redde ik het wel. De hele kamptijd hebben we overleefd, geslagen door de Jap, uitgescholden door de oude mannetjes.'

'Ja,' zei Sonja, 'maar gelukkig is dat nu achter de rug. Niet, Sjaak?'

Maar nu hij ermee begonnen was moest Sjaak zijn hele verhaal kwijt.

'En toen kwam de bevrijding. Ik had een koffertje met kleren meegekregen van mijn moeder, maar die heb ik nooit aangehad. Zonde om je reservespullen te gebruiken. De oorlog kon nog zó lang duren. Toch? Toen kwam de bevrijding en Pieter en ik besloten dat we de kleren maar moesten verkopen voor eten. Er was een *kampong* in de buurt en daar kon je kleren ruilen voor eieren en rijst. Maar het was wel gevaarlijk, hadden we gehoord: er waren ook *pemoeda's* in de *kampong*. Met *bamboe roentjings*. Hij ging op pad en ik bleef bij de poort wachten tot hij terugkwam.'

Er viel een stilte, maar ze wachtten nu geduldig tot Sjaak verder vertelde.

'En ineens hoor ik geroep van ver en zie ik Pieter aan komen rennen, met mijn koffertje met kleren nog in de hand. En achter hem aan een horde *pemoeda's* met *bamboe roentjings*. Pieter kon heel hard lopen, daarom was hij ook gegaan en niet ik, maar je kon zien dat het koffertje hem hinderde. Toen hij dichterbij kwam nam de Japanse wacht zijn geweer en schoot over de *pemoeda's* heen om ze af te schrikken. Maar ze bleven komen. Ik riep zo hard ik kon "laat die koffer vallen", maar Pieter hoorde me niet of hij was te eigenwijs. Hij werd langzaam ingehaald, maar hij dacht dat hij de poort nog

zou halen. En toen hij vlakbij was schoot de Japanse wacht de *pemoeda* neer die het dichtst bij hem was. Hij raakte hem in zijn been, want je zag dat hij ging hinken. En al hinkend gooide hij zijn *bamboe roentjing* zo hard en zo ver mogelijk weg. In de richting van Pieter. En die kreeg hem in zijn rug. Hij struikelde naar binnen en de Japanse wacht gooide meteen de poort dicht.' Weer zweeg Sjaak. Ze konden hem niet zien, maar hoorden dat hij zijn neus ophaalde. Toen vervolgde Sjaak zijn verhaal.

'Pieter viel voor mijn neus op de grond, op zijn buik, en de Jap trok de bamboe uit zijn rug. Pieter keek omhoog naar mij en ik zag dat er bloed uit zijn mond kwam. "Niet gelukt", zei hij, en toen viel zijn hoofd voorover.' Sjaak zweeg weer.

'En was hij erg gewond?' vroeg Maja. Er klonk weer een snik en ze konden Sjaak nauwelijks verstaan toen hij huilend zei: 'Geeft niks,' riep ik tegen hem, maar hij lag zo stil dat ik hem omdraaide. En toen keken zijn ogen mij aan. Maar hij was dood. Hij was dood.'

Hij snikte onbedaarlijk.

'Gaan jullie twee maar weg, ik blijf bij hem,' zei Maja. Je kon merken dat ze de dochter van een verpleegster was, zo vastbesloten klonk ze.

Gehoorzaam kropen ze weer uit de sloep en wachtten op een bankje een eindje verderop tot Maja tevoorschijn zou komen. Het duurde zo lang dat ze net van plan waren maar naar bed te gaan toen ze Maja uit de sloep zagen kruipen. Daarna volgde Sjaak.

Toen ze dichterbij kwamen zagen Hans en Sonja dat Sjaak er weer gewoon uitzag. Zijn haar zat in de war maar verder was hij de norse jongen die ze kenden.

'Als jullie het ooit verder vertellen, schop ik je dood,' zei hij. En ze zagen dat hij het meende.

'Je mag best verdrietig zijn om een vriend die dood gegaan is,' zei Maja.

'Maar we vertellen het niemand. Hans? Sonja?'

'Alleen als we je sloep mogen gebruiken,' zei Sonja.

'Oké,' zei Sjaak. 'Sloepen genoeg!' Nu leek het meer op een echte ruil.

Sjaak liep weg met de snelle pas die hij gewend was en het drietal maakte de sloep weer dicht. Maar ze zorgden ervoor dat de knopen makkelijk te openen waren. En elke middag, als de volwassenen sliepen, kropen ze onder het dekzeil van de sloep. Daar was geen wind en Maja en Sonja konden op de vloer van de boot bikkelen, terwijl Hans toekeek. Het werd anders toen het schip langs de Golf van Biskaje kwam. Daar, bij Portugal, stormde het altijd,

had de kapitein al van tevoren laten omroepen en het was waar. De wind loeide rondom het schip, dat kreunde en van links naar rechts wiegde en weer van rechts naar links.

'Niet het dek opgaan,' was omgeroepen en iedereen hield zich daaraan. Maar als je bovenaan de trap stond die naar het dek leidde kon je door een patrijspoort het bovendek zien en daar schoven de dekstoelen heen en weer alsof ze samen een dans uitvoerden. Hans raakte er niet op uitgekeken.

'Man overboord,' klonk ineens door de luidspreker, 'iedereen binnen blijven.' De scheepsmotor bonkte ineens veel harder dan normaal, en Hans begreep dat het schip probeerde achteruit te varen.

Hij zag door het raam dat een aantal matrozen het dek op kwam en zich vastbonden aan de reling. Van daaruit gooiden ze een paar reddingsboeien de zee in. Ze waren aan een touw bevestigd dus als degene die in zee lag zo'n reddingsboei kon pakken, dan konden ze hem omhoog hijsen.

En dat gebeurde ook. Het duurde lang voordat het schip teruggevaren was, maar Hans zag dat drie matrozen samen aan een touw trokken en na een paar minuten kwam het hoofd van Sjaak boven de reling uit. Even leek het alsof hij flauw zou vallen, maar toen sloeg hij toch zijn ogen op en glimlachte flauwtjes.

'Hij sprong gewoon overboord,' zei tante Aal later tegen Maja's moeder, 'iemand in de stuurhut zag het en stopte meteen de motor. Die jongen is niet goed bij zijn hoofd. Ik beklaag zijn moeder.'

De rest van de reis zagen ze Sjaak niet meer. Hij lag in de ziekenboeg en werd scherp in de gaten gehouden, vertelde zijn moeder, die nog steeds bij hun in de buurt haar slaapplaats had. 'Sjaak is zó in de war! Hij vliegt iedereen aan! En het was zo'n lieve, stille jongen vroeger. Ze geven hem nu pillen, waardoor hij heel slaperig is. Ze hopen dat hij dan geneest.'

Pas toen ze Holland bereikt hadden en bij IJmuiden het Noordzeekanaal op voeren, op weg naar Amsterdam, verscheen Sjaak aan dek, met een matroos naast zich.

Hij zwaaidde naar Hans, Sonja en Maja en ze zwaaiden terug. Hij leek wat minder boos en kwaadaardig dan hij in het begin van de reis was geweest. Ze hoopten dat het goed met hem zou gaan. Maar ze vonden het niet erg dat hij de laatste weken uit beeld was verdwenen. Zo was het toch nog een mooie reis geworden.

Hoofdstuk 20 Waarin ze kennis maken met Bibberland

De tocht door het Noordzeekanaal van IJmuiden naar Amsterdam duurde een paar uur en al die tijd stond de reling van de *Tegelberg* vol met passagiers die hun ogen uitkeken. Was dit Holland? Veel was er niet te zien. Weilanden, hier en daar een huis, in de verte een fabriek die grote witte wolken uitstootte. 'De Hoogovens,' zei iemand. Het regende zachtjes, met heel kleine druppeltjes.

Langs het kanaal was een weg, waar fietsers op reden. Ze hadden allemaal een lange regenjas aan en een hoed op en reden zo hard mogelijk om snel weg te zijn uit de regen. Het zag er niet erg vrolijk uit, en de zon was niet te zien achter het grijze wolkendek.

'Het regent mot,' zei Maja, die naast Hans en Sonja aan de reling stond.

'Wat is dat, mot?' vroeg Hans. Op zijn armen regende het kleine waterdruppeltjes. Waarom zou je dat mot noemen?

'Nee, je zegt het verkeerd, Maja,' zei haar moeder die achter haar stond. 'Het motregent zeggen ze hier als het heel zacht regent.'

'Als het motregent, dan regent het toch mot?' zei Maja. Ze had gelijk, vond Hans, en Maja's moeder vond dat kennelijk ook, want ze zweeg.

'Een mot is een heel klein vlindertje dat van wol houdt. Hier in Holland bergen ze hun wollen kleding met een stukje kamfer op, want daar houden de motten niet van. En zo voorkomen ze dat er gaten in hun truien komen,' zei tante Aal. Het klonk alsof ze een lesje opzagde.

Het duizelde Hans. Motten en kamfer, allemaal nieuwe dingen. En waarom zou je kleine waterdruppeltjes motten noemen? Er was veel te leren, hier in Nederland. Eindelijk kwamen ze in een groot open water terecht waar allerlei boten door elkaar voeren.

'Dit is het IJ!' zei tante Aal, die zich goed had voorbereid. 'Hier is de haven van Amsterdam.'

Hans zag een boot waar op de zijkant geschilderd stond: 'Gooit niet uw vuil in de grachten.' Grachten, ook al een nieuw woord. Wat zou het betekenen? De vuilnisboot was volgegooid met modderig spul. Een paar fietsen staken eruit.

Maar voor Hans zich daarin kon verdiepen lag de *Tegelberg* vast aan de kade en werd omgeroepen dat de passagiers zich klaar moesten maken voor debarkatie.

'Debarkatie dat betekent: we moeten de boot af,' zei tante Aal.

Ze keken elkaar aan, de drie kinderen en de twee moeders. Zouden ze hier in

Holland bij elkaar kunnen blijven? Of zouden ze op verschillende plekken terechtkomen? Repatrianten werden ze genoemd en dat betekende: zij die naar hun vaderland terugkeren. Niet dat Holland echt hun vaderland was, maar nu Indië zich had bevrijd, moesten ze het wel als hun vaderland zien. En als je voet aan wal zette, zorgde de regering dat je een plek had om te wonen. Dat kon overal in Nederland zijn, daar had je zelf niets over te zeggen.

'Laten we voor alle zekerheid maar vast afscheid nemen,' zei Maja's moeder, 'dan kan het alleen maar meevallen. En laten we afspreken dat we contact houden.'

'We houden contact,' zeiden ze tegen elkaar terwijl ze elkaar omhelsden. Maar ze wisten allemaal dat het niet meer was dan een belofte. In Indië woonde niemand lang op dezelfde plek omdat ze voor werk vaak overgeplaatst werden of met verlof naar Nederland gingen. Je nam dus voortdurend afscheid van elkaar. 'We houden contact,' riepen de mensen dan als ze wegreden of wegvoerden en ze zwaaiden en de thuisblijvers zwaaiden terug. Maar nooit kwam er wat van. Je raakte het adres kwijt, of je vergat hoe ze ook alweer heetten. En er kwamen al snel nieuwe vrienden of nieuwe buren voor in de plaats.

Maar hier, in het vreemde vaderland, zou de belofte misschien toch waargemaakt worden. Toen Hans Maja een hand gaf beloofde hij het haar en ze knikte alsof ze het geloofde.

Ze gingen de trappen van het schip af naar hun slaapruim, en pakten de koffertjes in met hun spullen. Veel was het niet, zeker niet nu ze hun Hollandse kleren hadden aangetrokken. Hans had de donkerblauwe zeemansjas aangetrokken die hij op Ataka gekregen had. Maar toen hij de strepen zag zeurde hij net zolang tot Sonja ze er met een klein schaartje afknipte. Nu leek het gewoon een blauw jasje, al kon je nog wel zien waar de strepen hadden gezeten.

Tante Aal had Hans verteld dat hij in Holland geen familie meer had, behalve zijn opa, de kleurenblinde behanger. Maar die was oud en zat in een bejaardenhuis. Dus zou zij vragen of ze Hans kon adopteren als zijn vader niet terugkwam uit de oorlog en of ze tot die tijd zijn voogd kon zijn. De kapitein van het schip had een telegram naar Nederland gestuurd en bericht gekregen dat dat wel zou lukken.

'Dus hoor je nu echt bij Sonja en mij,' zei tante Aal en met z'n drieën hadden ze een klein rondedansje gemaakt. Hans bleef natuurlijk hopen dat zijn vader

toch nog zou terugkomen. Maar als dat niet zo was bleef hij het allerliefst bij tante Aal en Sonja.

De kans dat ze in Holland op dezelfde plek terecht zouden komen als Maja en haar moeder was heel klein, want de regering van Nederland wilde alle mensen die nu uit Indië kwamen zo dun mogelijk over heel Nederland uitsmeren. Met hun koffers in de hand liepen ze achter elkaar naar het bovendek van de *Tegelberg*, tante Aal voorop, dan Maja's moeder en dan de twee meisjes en Hans. Boven stonden ze in een lange rij totdat ze aan de beurt waren om de loopplank af te gaan. En toen kwamen ze in een groteloods, met lange tafels waarachter mannen zaten met stapels papieren voor zich. Ze werden alfabetisch verdeeld over de tafels, de mensen met een achternaam die begon met een A mochten naar de eerste tafel, de mensen met een B-achternaam naar de tweede tafel, enzovoorts. Bij de B van Bakker, zoals tante Aal heette, was het druk. Ze zagen Maja en haar moeder bij de I van Indorf staan, daar was de rij heel kort. Ze waren al gauw aan de beurt en werden door weer andere mannen meegenomen naar de bussen die je verderop kon zien staan. Maja wuifde nog achterom en ze zwaaiden terug. Een uur later zaten ze zelf ook in een bus. Bij de uitgang van deloods hadden ze elk een groene ronde vrucht meegekregen. 'Dat is nou een appel,' zei de vrouw die ze uit een grote mand haalde, 'eet maar lekker op.' Ze roken eraan, appel rook lekker vond Hans.

'We gaan naar Hilversum,' zei tante Aal, 'naar een contractpension. Dat zijn kleine hotels of pensions die kamers hebben voor repatrianten. De regering betaalt ze 4 gulden per persoon per dag voor huisvesting en eten. Dat moeten wij later wel terugbetalen hoor, het is geen liefdadigheid. Wel zo goed, anders zouden we ook nog dankbaar moeten zijn. En dáár heb ik zo'n hekel aan, dankbaar zijn.' Ze praatte eigenlijk meer tegen zichzelf dan tegen Sonja en Hans. Die hadden eerst hun appel opgegeten, ze vonden het een lekkere vrucht. Alleen dat binnenste gedeelte met de pitjes was nogal hard, daar moesten ze echt op kauwen. Niemand had hun verteld dat zoiets een klokhus heette en dat je dat weg moest gooien, dat leerden ze later pas.

Ze zaten nu in de bus naast elkaar aan de raamkant en keken naar Holland. Wat zag dit er anders uit dan Indië! Nergens een berg te zien, alleen platte weilanden en hier en daar een boerderij.

'Kijk eens, koeien!' riep Sonja en Hans zag ze. Koeien kenden ze alleen van plaatjes uit kinderboeken. In Indië waren bijna geen melkkoeien, het was daar zo warm dat de melk direct zou bederven. En voor het vlees hadden ze daar

sapi's, wel een soort koe, maar toch anders. Een *sapi* had een bult op zijn rug en er hing een grote lap onder zijn nek.

Af en toe reed de bus door een dorp en zagen ze de Hollandse huizen. Wel drie of vier verdiepingen boven elkaar, soms. En vaak van rode baksteen gemaakt. In Indië hadden de meeste huizen geen verdieping en waren ze altijd wit geschilderd om de warmte van de zon tegen te houden.

In zo'n dorp stopte de bus meestal en dan werden een paar repatrianten uitgeladen. Als ze buiten stonden ging een klep van de autobus open en konden ze hun koffers pakken. Daarna zag je ze naar de deur van het hotel lopen, langzaam, alsof ze ertegenop zagen om kennis te maken met hun nieuwe plek. Soms bleven ze staan en zwaaiden totdat de bus ging rijden. Toen de bus bijna leeg was reden ze Hilversum binnen en stopten na enige tijd in een brede straat.

'Familie Bakker,' riep de chauffeur, 'eindstation.' Hij hielp hen de koffers uit de laadbak van de bus te halen en zei: 'U boft. Wat een mooie villa!'

Ze zagen een groot huis dat er bijna net zo uitzag als de huizen in Indië. Breed en met een voorgalerij. Het huis was ook wit geschilderd, zoals ze dat in Indië gewend waren. Het had wel twee verdiepingen. Ze belden aan en een vrouw met een wit schort voor deed open. 'Welkom in huize Hilliger!' zei ze. 'Ik ben Sjaan, de dienstbode.'

Hoofdstuk 21 Waarin ze knikkerles geven en Hollands moeten eten

Mevrouw Hilliger verwelkomde hen aan de voet van de trap en liep met hen naar boven. Ze had een lange jurk aan met veel kleuren, een avondjapon om in uit te gaan leek het wel. Ze praatte op een luide zangerige toon en sprak de woorden heel precies uit: 'Zo, nu kunnen jullie bijkomen van de ongemakken van de reis. Dat werd wel eens tijd, nietwaar? Wat een narigheid hebben jullie achter de rug!'

Bovengekomen liet ze zien wat het nieuwe onderkomen van tante Aal, Sonja en Hans zou zijn. Een grote kamer, met in de ene hoek twee bedden en voor het raam een tafel met drie stoelen.

Een schemerlamp hing boven het midden van de tafel en mevrouw Hilliger klikte het licht aan. 'Gezellig, niet?' zei ze.

'Ach, het is heel wat meer dan we in het kamp hadden,' antwoordde tante Aal. 'Ja, jullie zaten daar wel krap, hoorde ik,' zei mevrouw Hilliger, 'maar je had in elk geval zon. Als ik nog terugdenk aan de Hongerwinter hier. Mijn god, wat een ellende. Nee, dan zaten jullie in het paradijs. Verhoudingsgewijs dan.'

'Nou...,' begon Sonja, maar tante Aal fronste naar haar en ze liet het erbij. 'Voor de jongen heb ik een kamertje apart,' zei mevrouw Hilliger. Ze zetten hun koffertjes neer en liepen achter haar aan over de gang en weer een trap op naar zolder.

'Het is eigenlijk een berghok,' zei ze onderweg, 'maar we hebben er wel iets leuks van kunnen maken, denk ik.'

Ze opende de deur naar een kleine kamer die vrijwel geheel gevuld werd door een bed. Een kaal peertje hing erboven. 'Hier moet ik nog een lampenkap voor vinden,' zei mevrouw Hilliger, 'maar goed, licht is licht. En kijk eens wat Sjaan, mijn hulp, hier gemaakt heeft?'

Naast het bed was nog een halve meter ruimte over en aan de muur hing een plank die aan scharnieren was bevestigd zodat hij omhoog getrokken kon worden. Mevrouw Hilliger liet zien hoe je daar dan een stok onder kon zetten zodat de plank als een kleine werktafel kon dienen. Je kon op het bed zitten en dan op de plank een boek of een schrift leggen om te lezen of schrijven. 'Voor als je je huiswerk moet maken,' zei ze en glimlachte naar hem. 'Maar natuurlijk kan het ook beneden aan tafel.'

'Ja, er zijn drie stoelen, zag ik,' zei tante Aal.

'Jammer dat er geen raam is,' zei Sonja, 'je zit hier altijd in het lamplicht.'

'Daar wilde ik het wel even over hebben,' zei mevrouw Hilliger, 'elektriciteit kost geld en ik stel het dan ook op prijs als de lampen pas aan gaan als het donker is. Zoals nu. Sjaan, de hulp, zet elke dag een uur na zonsondergang de centrale elektriciteitsknop om en dan kan het licht aan. Voor die tijd niet. En alsjeblieft licht uit zodra je de kamer verlaat. Kunnen we dat afspreken?'

'Dat lijkt me redelijk,' zei tante Aal.

'Dan heb ik nu een kopje thee voor jullie, beneden,' zei mevrouw Hilliger. Even later zaten ze in de salon op de begane grond.

Sjaan schonk de kopjes in. Ze was een stevig gebouwde vrouw met rood haar dat in een knoet achter haar hoofd was vastgemaakt. Een paar slierten haar hingen langs haar hoofd. Haar gezicht zat vol sproeten en toen ze Hans even aankeek zag hij dat een oog half gesloten was. Dat gaf haar gezicht iets onbetrouwbaars, alsof ze elk moment iets gemeens kon doen. Toen ze voorbij hem kwam rook Hans haar transpiratiegeur.

'Suiker is nog op de bon,' zei mevrouw Hilliger, 'dus als jullie het niet erg vinden, een schepje.'

Ze deden het braaf, maar Hans zag dat mevrouw Hilliger zelf twee schepjes nam.

Ze hadden op de *Tegelberg* al gehoord dat er in Nederland na de oorlog veel gebrek aan allerlei dingen was: er was bijvoorbeeld te weinig suiker, te weinig boter, te weinig koffie. Om dat gelijk te verdelen kreeg iedereen bonnen waarmee je dat kon kopen. Had je geen bonnen meer, dan moest je het zonder die dingen doen. Iedereen was dus heel zuinig op zijn bonnen.

'Heerlijk die thee,' zei tante Aal, 'maar wat ik nog vragen wou, waar is de *mandikamer*?'

'*Mandikamer*?' herhaalde mevrouw Hilliger.

'Ach, ik bedoel de badkamer,' zei tante Aal.

'Die is hier beneden,' zei mevrouw Hilliger, 'die kunt u elke zaterdagmiddag gebruiken. Laten we zeggen van twee tot drie 's middags, dan ben ik toch altijd aan het repeteren met mijn koor. Ik dirigeer namelijk koren.'

'We baden alleen op zaterdag?' vroeg tante Aal.

'Ja, ik weet niet wat jullie in Indië gewend waren, maar hier zijn we zuinig op warm water.'

'Ik begrijp het,' zei tante Aal, 'in Indië wasten we ons twee keer per dag. In het kamp kon dat niet en dat rook je meteen. Na de bevrijding deden we het natuurlijk meteen weer 's ochtends en 's middags, heerlijk, heerlijk. Maar je transpireerde daar natuurlijk meer. Hoe doet u het dagelijks wassen hier?'

'Aan de wasbak, natuurlijk. U heeft er op uw kamer een.'

'We redden ons wel,' zei tante Aal, 'we zullen hier meestal toch te verkouden zijn om onszelf te ruiken.' Hans en Sonja lachten en mevrouw Hilliger lachte voor de gezelligheid mee..

Elke ochtend maakten ze nu met een nat washandje hun gezicht, nek en oksels schoon. Het water dat uit de kraan van de wastafel stroomde was koud, bitter koud.

Het leven in pension Hilliger wende maar moeizaam. Tante Aal veegde elke dag de kamer schoon en had dan verder niets te doen. Ze zat voor het raam en spelde de krant, op zoek naar advertenties voor werk. Ze was kleuteronderwijzeres geweest en nu de oorlog voorbij was kregen de Hollanders ineens weer veel kinderen. Een geboortegolf noemde de regering het. Over een paar jaar zouden die kinderen naar de kleuterschool moeten en dan zou er werk genoeg zijn voor tante Aal. Maar nu waren die kinderen pas geboren en in Hilversum waren geen kleuterleidsters nodig. De regering betaalde de kosten van het pension en tante Aal kreeg ook zakgeld. Maar dat moest allemaal later terugbetaald worden, wist ze, en hoe eerder ze werk vond hoe kleiner die schuld zou zijn.

Voor Hans en Sonja begon een nieuw avontuur: ze moesten naar school. In de Godelindeschool moesten ze aan het hoofd van de school laten zien wat ze konden. Ze gingen er op een dag aan het eind van de middag met tante Aal heen. Een groot gebouw met heel veel ramen, zagen ze. De lessen van die dag waren al afgelopen en de school was dus stil. Ze gingen de grote deur binnen en werden opgevangen door het schoolhoofd, een lange dunne man met een kaal hoofd en een grote snor. Een strenge man. Glimlachen deed hij niet, ook niet tegen tante Aal, al deed zij haar best om hem en zijn school te prijzen. 'Wat een ruime klaslokalen,' zei ze. En: 'Wat een prachtig speelterrein.'

Maar het schoolhoofd nam de complimenten als vanzelfsprekend in ontvangst. Ach ja, die mensen uit Indië zijn niks gewend, zou hij vermoedelijk denken. In een klaslokaal liet hij Hans in een schoolbank zitten, Sonja naast hem. Ze kregen elk een schrift.

'Schrijf om te beginnen jullie namen op dat schrift,' zei de kale meester.

'Waarmee?' vroeg Hans.

'Met die pen, natuurlijk,' zei de meester.

Voorzichtig pakte Hans de pen op en begon zijn naam te krassen op het etiket van het schrift.

'Met inkt natuurlijk,' de meester klonk ongeduldig. 'Hier,' wees hij aan, 'je doopt de pen in de inkt en dan schrijf je.'

Nu zag Hans het en hij herkende het ineens ook van vroeger, toen hij in Indië op school zat. Lang geleden. In het bovenste deel van de schrijfplank was een gat en daarin hing een glazen potje, gevuld met donkere inkt. Hij doopte de pen erin, en zette hem daarna op het papier, om te gaan schrijven. Uit zijn ooghoeken zag hij dat Sonja braaf elke beweging volgde die hij maakte. De pen kraste en er spetterden ook wat inktdruppeltjes af, maar na een paar letters herinnerde hij zich dat hij wat minder hard moest drukken. Niet zo hard als bij een potlood, net hard genoeg om wat inkt op het papier achter te laten.

'En open nu je schrift en schrijf: aap, noot, mies,' zei de meester.

Gedwee deden ze het.

'Geef maar eens hier,' zei de meester en nam hun schriften in.

Hoofdschuddend liet hij ze aan tante Aal zien.

'Dat ziet er toch niet uit, mevrouw,' zei hij, 'veral inktspetters en van dikke en dunne lijnen hebben ze nog nooit gehoord, zo te zien.'

'Meneer, ze hebben in het kamp alleen kunnen schrijven met een stokje in het zand,' zei tante Aal, 'we hadden daar bijna geen papier en ook geen kroontjespennen. We móchten van de Jap niet eens schrijven.' De meester merkte het vermoedelijk niet, maar Hans en Sonja zagen dat ze heel boos was. Dan gingen haar neusvleugels altijd op en neer. 'En na de bevrijding hadden we alleen potloden om het schrijven te oefenen.'

'Jawel, jawel,' zei de meester, 'maar hier zijn we dat zo gewend. Met de kroontjespen schrijven en de halen omhoog dun en de halen naar beneden dik. Zo heeft u het zelf toch ook geleerd?'

Tante Aal zuchtte, dat kon ze niet ontkennen.

'Het spijt me,' zei de meester, 'de eerste klas kunnen ze overslaan, maar ik kan ze nog niet in de vierde of vijfde klas plaatsen, waar ze vanwege hun leeftijd wel thuis zouden horen. We proberen het in de tweede klas, met wat extra lessen. Het schooljaar is al een paar maanden aan de gang, dus zal dat nog niet meevalLEN. Eind van het jaar kijken we hoe we verder gaan. Akkoord?' Hij keek tante Aal koeltjes aan.

'Het moet maar,' zei deze, 'maar als ze het goed doen hoop ik wel dat u ze zo snel mogelijk in de vierde klas zet.'

De meester knikte. 'Nou, dan zie ik jullie morgen om 9 uur op school,' zei hij tegen Hans en Sonja.

De tweede klas! Daar zaten kinderen van acht in, terwijl Hans en Sonja nu elf waren. Elke ochtend liepen ze een halfuur naar de school, zaten dan op de achterste bank naast elkaar en voelden zich reuzen. Met die kleine kinderen viel geen zinnig woord te wisselen, merkten ze al snel. Die holden in het speelkwartier achter elkaar over het speelterrein en zaten daarna heel moe weer in de schoolbanken om braaf de tafels op te zeggen: drie maal vier is twaalf, vier maal vier is zestien.

Terwijl Sonja naast hem heel overdreven meedeed: vijf maal vier is TWINTIG, weigerde Hans zijn mond open te doen en kreeg geregeld strafwerk. Hij moest dan de tafels als strafwerk uitschrijven: drie maal zes is achttien. Hij deed het, alles liever dan zo belachelijk mee te zingen.

Kwam hij na het strafwerk naar buiten, dan zat Sonja hem daar geduldig op te wachten en gingen ze samen moppend naar huis. Van mevrouw Hilliger mochten de gasten niet langs de voordeur naar binnen, maar moesten ze omlopen naar de keukendeur. Het was bijna winter en als ze thuis kwamen van school was het al donker. In een waas van kookdampen stond daar Sjaan de maaltijd voor de pensiongasten te koken en te klagen over de zuinigheid van haar werkgeefster.

'Wat ze nu weer wil... Drie overgebleven aardappels van gisteren opbakken! En de jus verdunnen!'

Sjaan hield niet van koken, ze kon het ook niet. Natte slierten van haar rode haar hingen over haar wangen terwijl ze met potten en pannen in de weer was en de damp in de keuken steeds dichter werd. De eerste weken aten ze zonder mopperen het kleine keiharde gehaktballetje dat voor elke eter op tafel kwam, aangevuld met een paar aardappelen en doodgekookte wortelen of sperziebonen.

'Sjaan kan niet koken,' zei tante Aal na een paar dagen en bood aan haar te helpen. Heerlijke sudderlappen kwamen op tafel. Maar daar stak mevrouw Hilliger direct een stokje voor: tante Aal gebruikte véél te veel boter bij het bakken. Dat werd te duur en trouwens, wisten wij niet dat boter op de bon was?

'Ja, maar wij leveren onze bonnen toch bij u in?' verweerde tante Aal zich.

'Het spijt me, ik wil u niet meer in de keuken hebben.'

De vriendelijkheid die mevrouw Hilliger in het begin had getoond, was snel verdwenen toen ze eenmaal geïnstalleerd waren. Het bleek dat mevrouw Hilliger van elk geluid schrok en een hekel had aan het horen van voetstappen boven haar hoofd. Stoeien hadden Sonja en Hans allang

afgeleerd, zeker na de frons waarmee mevrouw Hilliger hen aankeek voordat ze tante Aal aansprak: 'Foei, kinderen van die leeftijd die zo aan elkaar zitten. Dat kunt u toch niet toestaan?'

Ze stopten er subiet mee. Maar mevrouw Hilliger had meer te klagen. 'Het spijt me,' zei Sjaan op een dag verontschuldigend tegen tante Aal, 'ik moet u van mevrouw Hilliger zeggen dat er veel te veel toiletpapier wordt gebruikt. Dat is te duur. Er gaat bij jullie wel een rol per week doorheen.' Dit werd tante Aal te kras. 'Zegt u maar tegen mevrouw Hilliger dat we voortaan zelf ons toiletpapier wel kopen.'

Sjaan knikte, opgelucht dat tante Aal het zo makkelijk opvatte. 'Het is een kreng,' zei ze ineens en het was alsof de sluizen openbarstten. Achter elkaar kregen ze te horen hoe hard mevrouw Hilliger haar liet werken voor een habbekrats per maand, en beknibbelde op het eten van haar gasten. En dat ze in de oorlog Duitse officieren in huis had genomen en maar ternauwernood ontkomen was aan vervolging toen de oorlog afgelopen was.

'Een kreng is het. U zegt toch niets tegen haar over wat ik u vertel?' Ze schrok zelf van wat ze allemaal had gezegd over mevrouw Hilliger.

'Welnee,' zei tante Aal en tegen Hans en Sonja: 'en jullie zwijgen ook als het graf, hoor!'

Ze knikten en vonden Sjaan ineens een stuk aardiger. Maar het eten werd er niet beter van.

Een paar keer per week kregen ze bijles van de kale hoofdonderwijzer, Van Genderen heette hij, die hen wilde klaarstomen om de derde klas over te slaan en volgend jaar meteen naar de vierde te gaan. Dan kwamen ze bij kinderen die een jaar jonger waren dan zijzelf, en met zittenblijvers die dezelfde leeftijd hadden.

Op een dag kwam een leerling van de vierde klas met knikkers op school en van het ene moment op het andere was de knikkertijd aangebroken. Sonja en Hans keken met verbazing naar de manier waarop in Nederland geknikkerd werd. Met hun duim schooten de kinderen de knikker uit hun vuist en die rolde dan wel in de richting van de knikker die ze wilden raken, maar erg nauwkeurig was het niet.

'Mag ik eens proberen?' vroeg Sonja aan een meisje uit de vierde klas dat weinig succes had en al bijna al haar knikkers kwijt was.

Ze schoot de knikker zoals ze dat in Indië gewend waren, niet met de duim van een hand, maar met de vingers van allebei de handen.

'Goh, hoe doe je dat?' vroeg het meisje en Sonja deed het haar voor totdat ze

het onder de knie had.

Gerda, zo heette ze, werd in de kortste keren kampioen van het speelterrein en zij en Sonja brachten daarna veel tijd samen door. Hans stond vaak alleen in het speelkwartier en hij zag dat de kleintjes van zijn eigen tweede klas dan gereeld gepest werden door de jongens van de vierde. Als ze langsliepen kregen ze een duw zodat ze vielen. Soms bukte een jongen van de vierde zich om heel snel de veter van de schoenen van een kind van de tweede los te maken. Kinderachtig, vond Hans en toen het een keer vlakbij hem gebeurde gaf hij op zijn beurt de jongen een duw.

'Je moet die kleintjes niet pesten,' zei hij.

De jongen keek hem aan en probeerde in te schatten wat zijn kansen waren. Hans en hij waren even groot, maar Hans was magerder. De jongen balde zijn vuisten en hield die voor zijn gezicht. 'Wat jij?' zei hij. Hans begreep dat het menens werd en balde ook zijn vuisten.

Op school in Indië had hij de oudere jongens wel eens met elkaar zien vechten. Als ze in de klas ruzie kregen riepen ze tegen elkaar: 'Wacht maar, straks om half een.'

Om half een ging de school uit. Alle kinderen verzamelden zich dan op het schoolplein en maakten een kring. In het midden van die kring begonnen de ruziemakers met elkaar te vechten.

Nou ja, vechten, ze dansten om elkaar heen en maakten af en toe stootbewegingen met hun vuisten. Een schijngevecht eigenlijk.

Soms stonden jongens wel een halfuur om elkaar heen te dansen, aangemoedigt door hun vrienden die hen af en toe een duw gaven in de richting van de tegenstander. Dan raakten ze elkaar heel even, maar snel sprongen ze dan weer achteruit om verder te dreig-dansen. Natuurlijk kwam er altijd een onderwijzer op de groep af en die pakte het tweetal bij de oren om ze mee terug naar school te voeren, waar ze dan een uurtje moesten nablijven.

Hans hoopte dat het hier in Nederland ook zo zou gaan, want hij was bang klappen te krijgen. Maar toen hij om zijn tegenstander heen begon te dansen merkte hij dat de spelregels hier toch anders waren. De jongen stapte rechtstreeks op hem af en stompte hem in het gezicht. Hans schrok zo dat hij zijn armen naar voren stak om zich te beschermen. 'Au, wat doe je nou?' riep de jongen en hield zijn handen voor zijn ogen. 'Je steekt je vinger in mijn oog!'

Een andere jongen kwam erbij staan. 'Kijk uit, Tom,' zei hij, 'deze jongen

komt uit Indië. Hij kent vast jiu-jitsu.'

'Wat is hier aan de hand?' De hoofdonderwijzer kwam aanlopen.

'Ik kreeg wat zand in mijn ogen, meester,' zei Tom. Hij wilde niet klikken.

'O, kom maar mee, dan geef ik je een oogspoeling,' zei Van Genderen.

Hij nam Tom mee, die nog even achterom keek en zijn duim naar Hans opstak. Het werd het begin van Hans' eerste vriendschap in Nederland, Tom en hij voetbalden elk speelkwartier samen, net zoals Gerda en Sonja altijd bij elkaar te vinden waren. En wat jiujitsu was las hij later in de strips over Dick Bos, de detective die met die vechtsport zijn tegenstanders versloeg. In de bibliotheek vond hij een boek over jiujitsu, met een plaatje dat precies leek op de klap die hij Tom per ongeluk had gegeven.

Toen ze vrienden waren geworden vertelde hij Tom natuurlijk wel dat hij niets wist van jiujitsu. Maar de andere kinderen op school wisten dat niet. En Hans hoefde dus nooit meer te vechten.

:

Hoofdstuk 22 Waarin tante Aal iemand voor zich laat strijken en Hans en Sonja wolkjes uit hun mond zien komen

Tante Aal had een baan gevonden op het postkantoor en zat elke dag achter een loket de klanten te bedienen. Sonja en Hans liepen er na school vaak even langs om naar haar te zwaaien. Ze maakte lange dagen en was meestal erg moe 's avonds. En dan kwam er ook nog geregeld iemand op bezoek om haar te leren hoe mensen in Nederland leefden. Tante Aal was in Indië geboren en nooit in Nederland geweest. En dan moest je natuurlijk wel erg wennen aan het leven hier in Holland.

Ook voor Hans en Sonja was het een hele overgang. Het raarst vonden ze al die dichte deuren in dit land. In Indië waren alle huizen open, om elk zuchtje wind binnen te laten. Dan had je minder last van de hitte. Je kon dus zó bij iedereen naar binnen lopen. Niet dat je dat deed, je ging voor de deuropening staan en je riep 'Spada!' (Is er iemand?) tot er iemand naar buiten kwam.

Maar ook bij winkels moest je hier in Holland eerst een deur openmaken voordat je binnen kon komen. Dat was niet erg uitnodigend. In het begin dachten ze dat de winkel nog niet open was en bleven voor de dichte deur staan. Totdat er een andere klant kwam die gewoon naar binnen ging.

De regering had besloten dat al de mensen die uit Indië naar Nederland kwamen hulp moesten krijgen van de DMZ, de Dienst Maatschappelijk Zorg. Ze waren intussen gewend mevrouw Scholtema van de DMZ een paar keer per week op bezoek te krijgen. Tante Aal kreeg les in borden wassen, stofzuigen en soms nam mevrouw Scholtema haar mee om te leren winkelen. Natuurlijk alleen in winkels die de DMZ goed vond.

'Kunt u strijken?' hoorden ze mevrouw Scholtema op een avond vragen.

'Schrijven?' vroeg tante Aal. 'Ja, dat leren we wel in Indië, hoor.'

'Nee, strijken. Ik zal het u de volgende keer wel laten zien.'

En inderdaad kwam mevrouw Scholtema een dag later met een strijktafel en een strijkijzer aanzetten. Ze was vrij klein en had een rond lichaam waar Hans elke keer met verbazing naar keek. De donkergrizige jurken die zij droeg zaten altijd strak om haar lijf, alsof de jurk haar lichaam bij elkaar moest houden. 'Hoe kan het dat mevrouw Scholtema nooit uit haar kleren barst?' vroeg hij een keer toen ze weg was.

'Ze draagt een corset,' zei tante Aal, 'dat is een soort band van elastiek, maar dan een heel dikke van wel 40 of 50 centimeter breed. En die zit rondom haar buik, zo strak mogelijk. Dat houdt haar bij elkaar.'

'En, hoe voelen we ons vandaag?' was mevrouw Scholtema's openingszin als ze binnenkwam, en steevast antwoordde tante Aal: 'Net zoals gisteren: te veel.'

'Ha ha,' lachte mevrouw Scholtema dan, 'u bent mij niet te veel hoor.' Om dan uit te barsten in geklaag over de ondankbare Indische mensen in het grote pension aan de Overweg, een kwartier verderop, die erop stonden hun eigen Indische potje te koken en haar Hollandse kooklessen hadden afgewezen. En stinken dat het deed! Die kruiden, dat rook als bedorven garnalen!

'O, dat is *trassie*,' zei tante Aal met een zucht. 'Ach, wat zou ik dat graag nog eens ruiken. Ze zullen het meegenomen hebben uit Indië, want hier is het niet te krijgen.'

'Nou, hopelijk is het binnenkort op. Die pensionhouder staat op het punt om ze op straat te zetten, ik moet praten als Brugman om ze te laten blijven. En zijn ze daar dankbaar voor? Absoluut niet! Nee, dan u. Kom, ik zal u strijken leren.'

En even later was ze in de weer met het wasgoed dat tante Aal haar met een glimlach aandroeg.

Soms mocht tante Aal even, maar zodra die een kreukel vergat nam mevrouw Scholtema het weer van haar over. Haar gezicht werd rood van opwinding en van de warmte die het strijkijzer afgaf en Hans kon de geur van haar transpiratie ruiken. *Trassie* rook beter, vond hij.

Na een uur waren alle kleren gladgestreken en nam mevrouw Scholtema dankbaar de kop thee in ontvangst die tante Aal bij Sjaan had gehaald.

'Ze is een bemoeial, die mevrouw Scholtema, maar geen onaardig mens,' zei tante Aal, toen ze vertrokken was. 'En ben ik even blij dat ze het strijken voor me gedaan heeft! Ik kan het natuurlijk wel, maar ik heb er zo'n hekel aan!'

Ze waren begin september aangekomen, en het begon nu winter te worden. Maar ze hadden er de eerste weken nog weinig van gemerkt. 'Het is warm voor de tijd van het jaar,' zei tante Aal, 'tenminste, dat zegt mevrouw Hilliger. Daarom mag de kachel nog niet aan.'

En toen werd het plotseling kouder en kouder, konden ze merken, en soms regende het dagen achter elkaar. Niet zoals in Indië een harde regenbui en dan na een uur weer zon. Nee, het was zachte regen die eindeloos duurde. Voor verschillende soorten regen hadden ze hier in Holland allerlei

uitdrukkingen: het regent dat het giet, het regent pijpenstelen, stortregen, motregen, druilregen. 'Het regent honden en katten,' had Hans ook wel eens gehoord, al wist hij niet wat het betekende. Het was ook vroeg donker in de wintermaanden. Dat had wel iets gezelligs, de straatlampen gingen aan en de winkels verlichtten hun etalages. Maar soms had je het gevoel dat je de hele dag in het halfdonker doorbracht. Hans miste de harde tropenzon.

De winter bracht ook bijzondere dingen. Op een dag liepen ze naar school toen Sonja ineens bleef stilstaan en hard blies. 'Kijk nou toch eens!' riep ze en Hans keek. Er kwam wasem uit Sonja's mond, zag hij. Het leek wel een wolkje, maar dan doorschijnend.

Hij probeerde naar beneden te kijken om zijn eigen adem te zien, en toen hij blies zag hij, verdikkeme, ook stoom uit zijn eigen mond komen. De hele weg naar school bleven ze blazen en heel even dachten ze erover om op het schoolplein naar andere kinderen te roepen: 'Zie je wat ik kan?'

Tijdig bedachten ze dat die andere kinderen dat allemaal al kenden, natuurlijk, omdat zij in dit land opgegroeid waren. Maar voor hen was het nog nieuw en het gaf die dag een speciaal opwindend tintje. Misschien kwam er deze winter ook sneeuw en ijs en konden ze leren schaatsen. Ze kenden dat wel uit de kinderboeken, maar ze hadden het natuurlijk nog nooit gedaan.

Toen Kerstmis kwam en er inderdaad sneeuw uit de hemel daalde vierden ze het feest met alle kinderen van de school. Ze maakten een grote sneeuwpop en ze gooiden sneeuwballen naar elkaar. In pension Hilliger mochten ze helpen met het optuigen van de kerstboom en Sjaan bracht grotebekers warme chocola. Holland was ineens een sprookjesland geworden.

Hoofdstuk 23 Waarin een vader komt opdagen en hij een spannend verhaal vertelt

Op een koude dag in januari kwam Sjaan melden dat er bezoek voor Hans was.

'Hij zegt dat hij je vader is,' zei ze.

'Het zal Opa Duivendrecht wel zijn,' zei tante Aal, 'die zou nog eens langskomen.'

Tegen Sjaan zei ze: 'Vraag maar of hij boven wil komen.'

Haastig keek ze de kamer rond: was alles wel opgeruimd?

Even later werd op de deur getikt en toen Hans hem opende zag hij een kleine kale man, mager als een lat, gekleed in een veel te ruime broek en jasje. Over zijn wang tot aan zijn slaap liep een lelijk litteken.

Hij keek Hans strak aan, alsof hij zijn ogen niet kon geloven.

'Ja, ja,' hoorde Hans hem zachtjes in zichzelf zeggen en daarna luider: 'Je zult me misschien niet herkennen, maar ik ben je vader, Hans.'

'Bent u paps?' vroeg Hans. De man was een vreemde voor hem, maar de stem kwam hem erg bekend voor. Zou het waar zijn?

Tante Aal kwam erbij en de man schudde haar hand.

'Ik ben Albert Duivendrecht,' zei hij, 'Hans zijn vader. Ik heb zo lang naar jullie gezocht! Mijn hemel. Pardon!'

Hij haalde een rode zakdoek uit zijn zak en veegde de tranen uit zijn ogen.

'Weet u het zeker?' vroeg tante Aal. 'We hebben een album met familiefoto's van Hans. En u lijkt niet op zijn vader. Hans, kan je dat album nog even halen?'

'Dat klopt,' zei de man, 'ik ben opgelapt door chirurgen. Nieuw voorhoofd, nieuwe kaak. En een litteken. Maar ik ben het echt! Ik heb al die maanden in Manilla gelegen, in een ziekenhuis.'

Even later zaten ze in een kring om hem heen terwijl hij vertelde. En al pratend werd hij steeds meer Hans' vader. Die kon goed vertellen.

'Ik heb afscheid van Gré en Hans genomen toen de Japanners Indië binnenvielen. Ik was opgeroepen voor het leger en moest naar Madioen.

Maar toen ik aankwam was de strijd al gestreden en werden we gevangengezet. En voordat we goed en wel wisten wat er gebeurde werden we verscheept naar Birma, voor de aanleg van een spoorweg. Dat was vreselijk, ik vertel daar nog wel eens over. Van de vroege ochtend tot het donker werd moesten we bomen kappen en daar balken van maken, en die

naar de plek sjouwen waar de rails moesten komen. Midden in het oerwoud! Mijn god, mijn god. Wie probeerde te vluchten stierf in de rimboe of werd teruggevonden en dan met bajonetten afgemaakt. Om me heen gingen ze dood als vliegen. Er was tyfus, dysenterie, cholera. Uitgemergeld waren we toen de spoorweg af was. En toen laadden ze ons weer in schepen om naar Japan vervoerd te worden. Onderweg werden die boten door de Engelsen en Amerikanen gebombardeerd, die wisten natuurlijk niet dat daar gevangenen in zaten. Ik had verhalen gehoord over schepen die met man en muis vergingen omdat de gevangenen in het ruim opgesloten zaten. Dus zorgde ik dat ik een plekje aan dek kreeg, dan had ik tenminste nog een kans als het schip getorpedeerd werd. Een schip voor ons haalde het niet, maar de paar gevangenen die het overleefden en in het water zwommen werden niet door ons schip opgevangen. Alleen de Japanners werden omhooggetrokken, de rest lieten ze gewoon verdrinken. Maar goed, we kwamen aan in Nagasaki...' 'Nagasaki?' vroeg tante Aal. 'Dat is waar de atoombom viel?'

Paps, zoals Hans hem in gedachten al noemde, knikte.

'Ja, daar waren mijnen en omdat veel Japanners in het leger zaten waren er mensen nodig om de kolen of het ijzer naar boven te halen. En dat lieten ze ons dus doen, hun gevangenen. Het werk in de mijnen was zwaar en we kregen weinig te eten. Een handje rijst, soms een stukje gezouten vis erbij. En daar moest je dan veertien uur per dag op werken! Daar werd je vader niet dik van, Hans. Ik had een beginnend buikje toen de oorlog begon. Nou, daar zit nu een kuil.'

Hij lachte en ook die lach herkende Hans. Deze meneer was echt zijn vader! 'Maar, ik moet zeggen, de Japanse arbeiders hadden het ook zwaar in de mijnen. Op een dag kon ik het etensblikje van een van de Japanners te pakken krijgen, zonder dat iemand het zag. Ik verstopte het en toen we 's avonds in het kamp waren opende ik het. En weet je wat erin zat?'

Hij keek even de kring rond en Hans herinnerde zich dat. Ook vroeger kon hij spannend vertellen, al las hij dan meestal voor uit een boek. Paps was een lezer en een voorlezer. En als het echt spannend werd keek hij op en pauzeerde even om de spanning op te voeren. Nu ook.

'En, wat zat erin?' vroeg Hans.

'Precies hetzelfde als wat wij gevangenen kregen,' zei hij, 'wat rijst en een stukje vis. Meer niet. Toen begon ik de Jappen wel wat minder te haten. En zeker toen de bom viel. Mijn God.'

Sjaan kwam binnen met verse koppen thee voor iedereen, maar toen Hans'

vader verder vertelde bleef ze staan om mee te luisteren.

'Die bom viel in het midden van de ochtend, een paar kilometer verderop. Wij werkten gewoon in de mijn. IJzererts hakken en in laadwagentjes doen. Maar op een gegeven moment werden die niet meer opgehaald. De ene Japanner na de andere verdween naar boven om te kijken wat er aan de hand was, maar niemand kwam terug. Dus waren er na een tijdje alleen gevangenen over. Ik weet nog goed dat een Engelsman het besluit nam. "Let's go!" riep hij en we volgden hem. Toen we bij de uitgang van de mijn naar buiten keken wisten we niet wat we zagen. Een enorme paddestoelwolk hing boven de stad. En waar de vorige dag nog hoge gebouwen te zien waren, zag je nu alleen puinhopen. Brandende puinhopen. Buiten stonden onze Japanse bewakers ernaar te kijken, die wisten niet wat ze doen moesten. "Laten we gaan helpen," riep iemand en met z'n allen liepen we naar de puinhopen toe. Wat ik daar gezien heb, ach, ach. Allemaal verbrande mensen. En overal rook het naar geroosterd vlees. Het ergste was, ik genoot van die geur. Ik had zo'n honger, het was een automatische reactie. Maar als je dan die mensen zag, het vel viel van hun armen en benen af. Wij moesten ze helpen, maar we wisten niet hoe. De meesten waren ook al dood. Hier en daar stond nog een gebouw half overeind en vanuit een ervan hoorde ik iemand roepen. Met een kameraad ben ik er in gegaan en dat is het laatste wat ik me herinner. Later hoorde ik dat het gebouw instortte en dat ze me uit het puin gesleept hebben. Gebroken armen, gebroken ribben en het hoofd zwaar beschadigd. Ik was bewusteloos. Pas in Manilla kwam ik weer bij kennis. Manilla is een stad in de Filippijnen, een land in de buurt van Japan. Toen de oorlog afgelopen was kwamen Engelse schepen naar Japan en die hebben alle krijgsgevangenen naar Manilla gebracht. En mij hebben ze ook meegenomen. Daar hebben ze me helemaal opgelapt, een nieuw gezicht gegeven. Maar ik was ook mijn geheugen kwijt, dat kwam door de klap op mijn hoofd. Ik wist niet meer wie ik was en mijn kameraden die me dat hadden kunnen vertellen, waren meteen doorgestuurd naar een legerkamp vlak buiten Manilla. Ze wisten niet waar ik was terechtgekomen. Niemand bezocht me dus en mijn herinneringen bleven weg. Tot ik een Hollandse krant in handen kreeg. Hoe die ooit in dat ziekenhuis kwam, ik heb geen idee. Maar die krant was mijn redding. Ik las dat Nederland bevrijd was en er werd ook geschreven dat de Japanners in Nederlands-Indië zich hadden overgegeven. Die teksten en die plaatjes, die brachten alles terug. Ik wist weer hoe ik heette en bij welke eenheid ik hoorde. En toen mijn gezicht genezen was, kwam ik bij mijn oude Hollandse

kameraden uit de mijnen terecht. Ik wilde natuurlijk meteen naar Java terug, net zoals zij. Iedereen wilde graag zijn familie weer zien. We hoorden dat er een opstand was uitgebroken in Indonesië en dat de *pemoeda*'s de blanke en Indische vrouwen en kinderen aan het uitmoorden waren. Wij wilden onze gezinnen gaan beschermen, natuurlijk. Maar de Engelsen hadden geen schepen over, dus we wachtten vol ongeduld. Ik kon niet slapen van de angst en zorg om jullie. Uiteindelijk werden we naar Singapore overgebracht. En daar hadden ze lijsten van de kampen waar onze vrouwen en kinderen in terecht waren gekomen. Gré stond op een van die lijsten, met haar sterfdatum erbij. En de naam van het kamp, Bandangan. Ach Hansepans, kerel, wat zal je een verdriet gehad hebben. Kom bij me.'

Hij stond op, strekte zijn handen uit en keek Hans aan. Zijn gezicht was anders dan vroeger, maar zijn ogen waren hetzelfde gebleven, zag Hans. Hij stond ook op, liep naar zijn vader toe en liet zich omarmen. Hij rook *Lifebuoyzeep*, ook dat hoorde bij zijn vader. Sonja kwam naar hen toe en legde haar armen om de twee heen.

'Ik haal nog eens thee,' hoorde hij Sjaan zeggen. Even later kwam ze terug met de theepot en schonk iedereen voor de tweede keer in. Afwachtend bleef ze daarna bij de deur staan.

'En hoe ging het verder?' vroeg ze.

'O, ja,' zei Hans' vader. 'Nou, ik ging dus op zoek naar Hans. Waar kon hij gebleven zijn? Op geen enkele dodenlijst stond hij, gelukkig. En ik mocht wel verwachten dat een andere moeder hem onder haar hoede had genomen. Maar wie? Het was een speld in een hooiberg. Zodra er transporten naar Java gingen heb ik mezelf op zo'n schip gebedeld en uiteindelijk kwam ik in Soerabaja aan. Gré en ik hadden afgesproken dat we elkaar weer zouden treffen in ons oude huis of wat daarvan over was. En ik hoopte dat ze dat ook doorgegeven had aan Hans of aan zijn pleegmoeder. Soerabaja was weer heel rustig geworden, anders dan in de tijd dat jullie er waren. De *pemoeda*'s vermoordden een Engelse generaal en daarna was het afgelopen met het geduld van de Engelsen. Die hebben de hele stad schoongeveegd, wat nog veel *pemoeda*'s het leven kostte, en nu is Soerabaja weer onder controle van het leger. Ik naar ons oude huis in de Slametstraat. Daar woonde sinds een maand een aardige Indische familie, ik mocht blijven logeren, maar ze wisten niets van jullie. Ik heb een paar dagen bij ze gewoond, gepiekerd wat me te doen stond. En toen herinnerde ik me ineens dat fotoalbum dat we verstopt hadden in een blik onder een tegel in de achtertuin. Ik vond die tegel en het

blik, en zag de brief die jullie erin hadden gelegd in plaats van het fotoalbum. Ik heb natuurlijk een potje zitten janken toen ik de afscheidsbrief van Gré las, maar ik was ook blij dat ik nu wist bij wie Hans gebleven was. Hans was bij Ali Bakker. Ik op zoek naar die mevrouw Bakker, nergens iets te vinden natuurlijk op al die lijsten. Gelukkig hadden jullie ook een datum op de brief gezet en daardoor kon ik terugvinden dat jullie vermoedelijk door de Engelsen naar de haven van Soerabaja waren gebracht en van daaruit per schip naar Singapore. En toen vertelde iemand me dat er honderden vrouwen en kinderen waren omgekomen tijdens het vervoer naar de haven.

Neergeschoten door de *pemoeda's* en in stukken gehakt. Niemand had een lijst met namen van die slachtoffers. Weer raakte ik helemaal van de kaart, maar goddank duurde dat maar een paar weken. En toen vond ik eindelijk een organisatie, het Rode Kruis, die Ali Bakker en haar kinderen voor me kon vinden. En nu ben ik hier!'

Hij strekte opnieuw zijn armen naar Hans uit, maar Sonja was hem voor en sprong in zijn armen. Hans begreep dat wel, Sonja's eigen vader zou ze nooit meer zien. En dit was nu toch ook een beetje haar vader. Gelukkig vond paps dat ook. Hij aaide Sonja over haar haar en gaf haar een kus op haar voorhoofd.

'Maar nu jullie verhaal,' zei vader Albert. En ze vertelden het hem, over de honger, de appèls, de ziekten. Toen ze vertelden over de ziekte en de dood van Gré werd het Albert te veel. Hij zat met het hoofd in de handen en Hans hoorde een snik. Een maar. Daarna hernam hij zich. 'En hoe zijn jullie uiteindelijk hier beland?' vroeg hij. Om beurten vertelden ze het verhaal. Toen was het etenstijd geworden en Sjaan bracht de maaltijd. Drie borden met daarop zoals elke dag een kleine harde gehaktblad. En een schaal sperziebonen plus een schaal dampende aardappelen.

'Geen jus deze keer,' zei ze. 'Ik heb zo lang meegeluisterd naar jullie verhalen dat ik geen tijd meer had om jus te maken.'

'Ik denk dat ik maar opstap,' zei Albert, die keek naar het aantal borden. Er was door Sjaan duidelijk niet gerekend op een vierde eter. 'Dan kom ik na het eten weer langs, als dat mag.'

'Geen sprake van,' zei tante Aal, 'Sjaan, er kan toch wel een vierde bord vanaf? Dan delen we het eten. Delen zijn we gewend.'

Sjaan aarzelde. 'Als mevrouw Hilliger het maar niet merkt,' zei ze.

'We zwijgen als het graf, Sjaan.'

'Goed dan.'

Even later zaten ze aan tafel en verdeelden over vier borden de drie gehaktballen, de groenten en de aardappelen. Sjaan had zelfs een vierde stoel gebracht.

'Ligt het aan mij, of wordt hier echt slecht gekookt?' vroeg Albert. Ze antwoordden allemaal tegelijk en barstten in lachen uit over hun eensgezindheid.

Maar het eindigde er toch mee dat Albert diezelfde avond ook in pension Hilliger kwam wonen. Naast het kamertje dat Hans had bleek nog een bergruimte te zijn, waar precies een bed in paste. En daar sliep Albert, zijn vader.

Het werd laat die eerste avond, zoveel hadden ze elkaar te vertellen. Hans lag pas om elf uur in bed. Naast hem was de kamer van zijn vader, die tegelijk met hem ging slapen. Midden in de nacht werd Hans wakker van geschreeuw. Een man riep allerlei woorden die hij niet verstand en het kwam uit de kamer naast hem. Hij opende voorzichtig de deur en zag zijn vader in bed liggen terwijl zijn benen trappelden en hij met zijn armen wild bewoog. Zo te zien was hij wel in slaap.

Hij holde naar beneden en schudde tante Aal wakker, die in haar nachtjapon mee naar boven kwam.

Ze sloeg een blik op Albert en pakte toen zijn schouder om hem stevig wakker te schudden. Na een paar rukken opende hij zijn ogen en stopte met de bewegingen.

'Heh, wat?' hoorde Hans hem zeggen.

'Arme kerel, je had een nachtmerrie,' zei tante Aal.

Ze stond met haar blote voeten op het zeil en ze zou het in haar dunne nachtjapon wel koud hebben.

'Nachtmerrie,' herhaalde Albert terwijl hij overeind kwam. 'Ik droomde dat ik op een Japans transportschip zat en dat het werd getorpedeerd. Ik lag in het water en zag een sloep waarop de Japanners zich hadden gered. Naast mij zwommen ook Hollanders en Engelsen, en iedereen probeerde zich vast te klampen aan de sloep. Maar de Japanners sloegen onze handen weg met de kolven van hun geweren. God, wat ben ik blij dat je me wakker maakte.'

Hij zag er ontdaan uit.

'Hans, ga jij maar beneden in mijn bed slapen,' zei tante Aal, 'dan blijf ik bij

Albert tot hij weer in slaap is en dan kruip ik wel in jouw bed. Dan ben ik in de buurt als het weer gebeurt. Anders krijgen we mevrouw Hilliger op ons dak, die kan geen lawaai verdragen.'

'Het spijt me dat ik je tot last ben,' zei Albert, maar tante Aal stelde hem gerust. 'Welnee, ik droom ook vaak ellendig en dan maakt Sonja me wakker.' Ze pakte de enige stoel die in het kamertje stond en ging naast het bed zitten.

'Ziezo,' zei ze, 'probeer jij maar weer in slaap te komen.'

'Blijf jij dan hier?' vroeg hij als een bang kind.

'Ja, Albert. Tot je slaapt en dan ga ik hiernaast liggen.'

'O, dank je.'

Tante Aal wenkte Hans dat hij kon vertrekken en beneden sliep hij al snel in haar nog warme bed.

Daarna werd het gewoonte dat tante Aal in Hans kamer overnachtte, zodat ze in de buurt was als Albert weer een nachtmerrie had.

Hans en Sonja vonden het wel leuk in twee bedden naast elkaar te slapen. Dat was een van de aardige dingen van het kamp geweest, dat je vlak naast elkaar lag en elkaar verhalen kon vertellen totdat iemand in slaap viel.

Zo vlogen de dagen om.

Hoofdstuk 24 Waarin dit verhaal een goed eind vindt

Overdag was Albert veel op pad, op zoek naar een betrekking als boekhouder, want dat was zijn vak.

En 's avonds zaten ze met zijn allen bij elkaar. Albert zat dan te lezen en las soms een grappig of droevig verhaal voor. Tante Aal zat tegenover hem te breien en Hans en Sonja maakten aan de eettafel hun huiswerk.

'Kijk nou toch eens,' zei tante Aal. 'Mevrouw Scholtema van de Dienst Maatschappelijke Zorg, die mij leert hoe de Hollandse vrouwen leven, heeft een papiertje met adviezen achtergelaten. Want wij Indische mensen weten natuurlijk niet hoe het hoort, hier in Nederland. Let op, Albert, er zijn ook regels voor jou. Bij het restaurantbezoek gaat mijnheer het eerst naar binnen. Bij elk bezoek en elke ontmoeting neemt de man de hoed af en haalt de handen uit de zakken!'

'O jee,' zei Albert lachend, 'dan moet ik snel een hoed kopen. En wat staat er nog meer waar we ons voordeel mee kunnen doen?'

'Nou, hier staat dat als we gaan verhuizen van een contractpension naar een eigen huis, dat we dan natuurlijk lampenkappen moeten nemen en niet onder een kaal peertje gaan wonen.'

'Laat eens kijken,' zei Albert en las in stilte met gefronste wenkbrauwen.

'Je wordt echt als een klein kind aangesproken,' zei hij, 'maar hier is iets waar we wat aan kunnen hebben: de huishoudelijke voorlichting in Hilversum geeft uitstekende lampenkapsessies.'

'Leer je dan hoe je onder een lampenkap moet zitten?' vroeg Sonja. 'Dat is toch onzin?'

'Nee, sukkel,' zei Hans. 'Hoe je een lampenkap moet maken. En dán hoe je eronder moet zitten.'

Als je niet beter wist zou je denken dat ze een gezin vormden. Een gelukkig gezin zelfs. Hans had zich sinds de kamptijd niet zo veilig en goed gevoeld. Dat mams er niet meer was drong af en toe nog door en dan beet hij op zijn lip tot het verdriet daarover weg was gezakt. Maar dat vader Albert nu weer terug was, dat maakte een wereld van verschil. Ook tante Aal genoot er duidelijk van dat zij nu niet meer de grote steunpilaar hoefde te zijn van Sonja en Hans, ze had zelf iemand op wie ze kon leunen.

'Ik ben aangenomen,' zei Albert na een maand. Zijn stem trilde een beetje en het litteken op zijn wang was roder dan anders.

'Hoera,' riep Hans.

'Ik word boekhouder bij Draka, dat is een kabelfabrikant in Amsterdam. Ze bieden 600 gulden per maand.'

'Dat kon slechter,' zei tante Aal. 'Ik verdien nog niet de helft!'

'Ze bieden er ook een woning bij. In Amsterdam-Noord.'

'Dat moet je meteen doen,' zei tante Aal.

Na de oorlog was er in Nederland een groot woningtekort, veel gezinnen woonden bij elkaar in een huis, een eigen dak boven je hoofd was een grote luxe.

'Ik heb het nog niet kunnen zien,' zei Albert. 'Zullen we samen gaan kijken? Misschien is het wel groot genoeg voor ons vieren?'

De volgende dag tuften ze in een huurauto naar Amsterdam. Het was eind van de middag, en het begon al donker te worden.

Hans en Sonja keken hun ogen uit op de autoweg, want veel hadden ze nog niet gezien van Nederland. Links en rechts konden ze de eindeloos uitgestrekte weilanden zien waarop koeien stonden te grazen. Je kon de stoomwolkjes zien die uit hun neusgaten kwamen.

'Staan die daar nou de hele nacht?' vroeg Sonja.

'Ja, hoor, maar ze kunnen er wel tegen. Ze hebben een dikke huid,' zei Albert. Hij reed niet erg hard, omdat het rechts rijden voor hem een beetje onwennig was. In Indië reed iedereen links en nu hij voor het eerst in vijf jaar achter een stuur zat, waren zijn reflexen nog erg gericht op links rijden.

'Waarschuwen jullie me als ik links ga rijden,' vroeg hij voordat ze op pad gingen in de vooroorlogse Opel Kadett die hij een dag had gehuurd. Voorin naast hem zat tante Aal, in keurig mantelpak met een hoed op. Zo deftig hadden ze haar nog nooit gezien. Achterin zaten Hans en Sonja. Veel beenruimte hadden ze niet, maar als ze hun benen onder zich vouwden zaten ze goed. De eerste kilometers keken ze gespannen mee of Albert de auto aan de rechterkant kon houden, maar geleidelijk begonnen ze toch meer om zich heen te kijken. Naast de weilanden was hier en daar een boerderij te zien, met hoge bomen eromheen waarvan de takken nu kaal waren. Dat was ook nieuw, kale bomen zag je in Indië nooit, ze kenden daar geen winter. Hier leek het net alsof bomen en struiken in het najaar dood gingen. De meesten kregen gele bladeren die daarna van de boom afvielen. Dat hadden ze in Hilversum al gemerkt. Straks, in de lente, zouden die bomen en struiken weer tot leven

komen en nieuwe blaadjes maken. Ze waren heel benieuwd om dat over een paar maanden te beleven. Holland was toch best een boeiend land.

'Wat is dat voor schijnsel verderop?' vroeg Sonja ineens. Ze zagen het allemaal. In de verte was de lucht boven de horizon roze gekleurd, alsof de zon bezig was onder te gaan. Maar de zon was al een uur weg. 'Ik denk dat ik het weet,' zei Albert, 'het zijn de lichten van de grote stad die je ziet. Dat is Amsterdam! Een lichtstad!'

En hij had gelijk. Hoe dichterbij ze kwamen hoe meer de donkerte verdween. 'Zoveel licht geven nu al die huizen. En de straatlantaarns natuurlijk.' Ook tante Aal keek haar ogen uit, Nederland was net zo nieuw voor haar als voor Hans en Sonja. Alleen Hans' vader was in Nederland opgegroeid voordat hij naar Indië vertrok.

Ze gingen niet door Amsterdam, maar reden eromheen, want ze moesten naar Amsterdam-Noord. En dat lag aan de overkant van het IJ. Je kon de auto een schip op rijden, dat schip heette een pont. En met die pont voeren de auto's en iedereen die dat wilde, fietsers en wandelaars, naar de overkant. Daar reden de auto's de pont weer af. Na enig zoeken vonden ze de Meeuwenlaan, een heel brede weg met aan beide kanten een aaneenschakeling van woningen die er allemaal precies hetzelfde uitzagen. Drie verdiepingen en elke verdieping had twee witte ramen aan de voorkant. Beneden zag je steeds twee deuren naast elkaar, de ene voor het benedenhuis en de andere voor het bovenhuis dat dan twee verdiepingen had. Ze moesten bij 199 boven zijn.

Albert had de sleutel gekregen van het bovenhuis. Ze beklommen de trap. 'Zo, dat valt mee,' zei Albert toen ze op de eerste verdieping kwamen en rondkeken. Hier was een keuken en een woonkamer met zicht op de Meeuwenlaan. En toen ze een verdieping hoger kwamen zag Hans dat daar drie slaapkamers waren, een grote en twee kleine. Dan moesten Hans en Sonja in de grote, bedacht hij, en tante Aal en paps in de twee kleine. Of desnoods Sonja en hij samen in zo'n kleine en tante Aal in de grote. Of Sonja en tante Aal in de grote slaapkamer en hijzelf en paps elk in een kleine. Hij zag dat Sonja ook aan het rekenen was. Samen hadden ze het er de vorige dag over gehad dat ze bij elkaar wilden blijven. Als vader Albert besloot dat hij en Hans ergens anders gingen wonen, zouden ze protesteren.

'Jij bent nu mijn broer,' had Sonja gezegd, 'en denk maar niet dat je van me af komt!'

'Wil ik ook niet,' had Hans geantwoord.

En nu stonden ze samen in de Meeuwenlaan te hopen dat ook tante Aal en

vader Albert vonden dat ze met zijn vieren bij elkaar moesten blijven. 'Hoeveel vierkante meter is het?' vroeg tante Aal. De kraag van Alberts winterjas was in de auto omhoog gaan staan en terwijl ze langs hem liep vouwde ze met een hand de kraag weer omlaag. Het was een gebaar van vertrouwelijkheid, dat Hans een warm gevoel gaf.

'Honderd vierkante meter,' zei Albert. En nadat ze de twee verdiepingen nogmaals bekeken hadden vroeg hij aan tante Aal: 'Wat vind je, zoeken we verder?'

Dat klonk goed, vond Hans en hij zag dat ook Sonja er vrolijk van werd. Want het betekende dat Albert in elk geval van plan was met z'n vieren te blijven. Een paar weken geleden hadden ze het erover gehad dat terugkeren naar Indië niet kon.

'Het is er nu iets rustiger dan toen jullie uit het kamp kwamen,' zei vader Albert, die net als vroeger elke dag de krant las. 'Maar de Indonesiërs zijn nog steeds in opstand en de regering is van plan daar nu een leger naartoe te sturen om Indië terug te krijgen. En dat vind ik eigenlijk niet goed. Het is hun land, dus laten we het ook maar aan ze geven, vind ik. Aal is het daar niet helemaal mee eens, geloof ik.'

'Nee,' zei tante Aal, 'ja, wat wil je. Ik ben in Indië geboren en opgegroeid, ik hoor daar thuis. En nu mag ik daar niet meer zijn, van de Indonesiërs. Dat vind ik niet eerlijk. Maar Albert heeft gelijk, met oorlog bereik je niks. Dus moeten we maar proberen in Holland te wennen.'

En nu stonden ze dan in de Meeuwenlaan in Amsterdam. Zou dit hun nieuwe plek worden?

'Ik vind dit prima,' zei tante Aal. Hans zag dat zij en Albert een blik wisselden. Toen nam Albert het woord. Hij pakte tante Aals hand en Hans zag dat zij begon te stralen.

'Ik woon nu twee maanden bij jullie in huize Hilliger,' zei hij, 'en hoe meer Aal en ik elkaar leren kennen, hoe meer we het gevoel krijgen dat we met z'n vieren bij elkaar horen. Aal en Sonja hebben Henk verloren en ik zal nooit zijn plaats kunnen innemen. Wil ik ook niet. Hans en ik hebben Gré verloren en Aal zal haar nooit helemaal kunnen vervangen. En ze wil dat ook niet.

Maar Aal en ik hebben in de afgelopen tijd ontdekt dat we van elkaar houden en graag verder willen als man en vrouw. We willen trouwen. En we vragen jullie: willen jullie onze kinderen zijn?'

Hans was even met stomheid geslagen en Sonja sloeg haar hand voor haar mond van verbazing.

En toen sloeg de vreugde toe.

Hans vloog naar zijn vader, maar bedacht tijdig dat hij geen klein kind meer was. Hij stopte en stak zijn hand uit. 'Gefeliciteerd paps,' zei hij. En Sonja en Aal omhelsden elkaar en daarna vloog Sonja haar nieuwe vader om de hals. 'Hij ruikt zo lekker,' had ze Hans al eens verteld, 'bijna zo lekker als mijn eigen vader.'

'Dat gaan we vieren,' zei Albert, 'ik heb gereserveerd bij restaurant Bali in de Leidsestraat.'

Het was nog een hele tocht van Amsterdam-Noord naar de binnenstad van Amsterdam. Op de pont stapten Sonja en Hans uit de auto en keken naar de lichtjes van de haven. Nog maar zo kort geleden waren ze op het schip de *Tegelberg* in deze haven aangekomen en sindsdien was er alweer zoveel gebeurd.

Een nieuwe school, pension Hilliger, de onverwachte komst van Albert. En nu dan de aanstaande trouwerij van Albert en Aal.

Met veel getoeter baande Albert zich een weg door Amsterdam.

'Ze toeteren hier eigenlijk nooit,' zei hij, 'maar ik leer het maar moeilijk af. In Indië toeterde iedereen voortdurend. Het hoorde erbij.'

'Dan toeter je toch gewoon een eind weg!' zei tante Aal. Ze aaide zijn wang. Dat zij en Albert uitgekomen waren voor hun liefde was een hele opluchting en ze durfde nu ook wat meer te laten zien dat ze van elkaar hielden.

Zowel Hans als Sonja was gewend braakgeluiden te maken als ze iemand aanstellerig zagen doen, maar nu keken ze van de achterbank vertederd toe. Paps en mams. Het zou nog wel enige tijd duren voordat Sonja haar nieuwe vader paps zou kunnen noemen en Hans was al zoveel jaren gewend aan 'tante Aal' dat hij zich vermoedelijk nog vaak zou vergissen.

Maar daar maakten ze zich geen zorgen over.

Restaurant Bali was gevestigd in de smalle drukke Leidsestraat waar trams en auto's doorheen reden, maar ook fietsers. Voor voetgangers was weinig plaats meer over en toen met enige moeite de auto aan een gracht geparkeerd was liepen ze waakzaam door de drukte tot ze bij het restaurant kwamen.

'De trap op,' zei Albert, 'ik ben hier als student al eens geweest.'

Bovenaan bleek het restaurant een heel grote eetzaal te hebben, met wel dertig gedekte tafels waaraan mensen in hun mooiste kleren zaten te eten. Even voelden ze zich wat armoedig in hun Ataka-kleren, maar de ober die hen naar hun tafel leidde liet niets merken.

Hij was gekleed in een wit kostuum en had op zijn hoofd iets wat erg leek op

een geknoopt servet.

Toen ze aan tafel zaten en het menu aangereikt hadden gekregen, keek Hans rond. Overal liepen Indonesische kelners rond met zo'n vreemd hoofddeksel. 'Wat zijn dat voor rare *topi*'s?' vroeg hij halflachend aan zijn vader. *Topi* was het Indonesische woord voor dingen die je op je hoofd zette.

Albert keek ook even rond.

'Ja, je ziet op Midden-Java bij de sjieke families wel mensen lopen met zo'n hoofdbedecking,' zei hij. 'Misschien ook wel op Bali.'

'Ik heb het nooit ergens zien dragen,' zei tante Aal, 'maar het staat ze wel leuk.'

Ze namen de Rijsttafel Bali en al na tien minuten kwam een stoet serveerders langs om alle twintig gerechten en bijgerechten op hun tafel te zetten.

Ach, wat rook dat heerlijk!

Hans viel zowat flauw van de Indische geuren die hij nu al zo lang niet meer geroken had.

Ze vielen met z'n vieren op de maaltijd aan alsof ze net uit het kamp kwamen, zo hongerig.

Niemand zei iets, ze aten en ze aten maar.

Een gedienstige kelner zette een nieuwe schaal dampende rijst neer toen de eerste leeg was, en ook sommige schaaltjes werden bijgevuld.

'Wat is Indisch eten toch lekkerrr,' zei Albert toen ze bijna alles op hadden.

'Dat is wel wat anders dan het eten van Sjaan, niet?'

'Als ik nog denk aan die spruitjes van gisteren,' zei tante Aal en ze rilde bij de herinnering.

'Nou, als we in Noord wonen, dan koken we elke dag Indisch. Niet, Aal?' vroeg Albert.

'Hopelijk gaan de buren niet klagen over al die kruiden. Ik hoor van mevrouw Scholtema dat veel Nederlandse buren van Indische mensen hun neus ophalen van ons voedsel. Ze vinden dat het stinkt!'

'Dan laten we ze een keer proeven,' zei Sonja hoopvol. 'Het zou zonde zijn als we elke dag aardappels met gehakt moesten eten.'

'Over buren gesproken,' zei Albert. 'We hebben nog een verrassing. Heb je gezien dat de verdieping beneden ons huis ook leeg is? Jullie hadden me verteld over Maja en haar moeder en bij de Drakafabriek hing een lijstje van de mensen die ze nodig hebben. Daar stond ook dat ze een eerstehulpverpleegster zochten. Voor als iemand in de fabriek of in de haven een ongeluk kreeg. Aal en ik hebben Maja en haar moeder gevonden, en

omdat Maja's moeder bij het Rode Kruis heeft gewerkt wilde de Drakafabriek haar graag hebben. En ze kon het huis onder ons krijgen. Net op het nippertje, het was de laatste bedrijfswoning die nog vrij was.'

Hans en Sonja slaakten een kreet van blijdschap.

Het kostte een paar weken om al het huisraad te kopen dat ze nodig hadden. Bedden, kasten, borden, bestek. En o ja, een vloerkleed. En gordijnen natuurlijk. En lampenkappen. Toen ze vertrokken uit pension Hilliger stond Sjaan hen betraand uit te zwaaien. Mevrouw Hilliger had hen even tevoren een houten pollepel meegegeven als aandenken. Maar ze nam niet de moeite hen uit te zwaaien.

Toen ze aankwamen op de Meeuwenlaan zagen ze dat het benedenhuis bewoond was. Er hingen gordijnen, er brandde licht. En toen ze de spullen uit de auto begonnen te laden vloog ineens de deur open en holde Maja op hen af.

Haar moeder kwam wat langzamer achter haar aan.

Het was een vreugdevol weerzien. Die eerste avond aten ze in Maja's huis en vertelden elkaar al het goede nieuws van de laatste tijd. Albert een baan, Maja's moeder ook en tante Aal zou waarschijnlijk kleuteronderwijzeres kunnen worden op de school waar Hans en Sonja, maar ook Maja, naartoe zouden gaan.

De toekomst zag er goed uit, vonden ze allemaal. Maar hoe blij ze ook waren, hun leven in Indië was moeilijk te vergeten. De volgende dag hielp Hans tante Aal met het uitpakken van hun spulletjes. 'Waar moeten deze zakdoeken heen?' vroeg hij en toen hij geen antwoord kreeg ging hij op zoek naar haar. Ze keek uit het raam van de keuken naar de overkant en Hans zag ineens een paar tranen over haar wangen biggelen.

'Wat is er, tante?' vroeg hij verschrikt.

'Ach, niets, jongen. Ik kijk naar buiten en zie al die grauwe wolken en al die daken met schoorstenen waar rook uit komt. En dan mis ik Indië zo. De zon, de pisangbomen, de geuren. Maar we moeten er het beste van maken, Hans. Nederland is een goed land.'

En zo was het.

E I N D E

Verantwoording

Voor het schrijven van *Weg uit Indië* maakte Hans Vervoort gebruik van eigen jeugdherinneringen en die van anderen die de oorlog in Nederlands-Indië meemaakten. Er hebben tijdens en na de Japanse interneringstijd veel ergere gebeurtenissen plaatsgevonden dan in dit boek beschreven zijn. Maar Hans Vervoort wilde met *Weg uit Indië* een beeld geven van wat de gemiddelde Hollander en Indo in de oorlogsjaren en de jaren daarna meemaakten en liet om die reden excessen buiten het verhaal.

Hans Vervoort bracht zelf de oorlog door in Ambarawa kamp 6, maar gebruikte voor dit verhaal ook belevenissen van kinderen in andere kampen. Daarom kreeg het kamp in dit verhaal de fictieve naam Ambangan.

Hans Vervoort ontvangt graag reacties van lezers van *Weg uit Indië* in het gastenboek van zijn website www.hansvervoort.nl of via de mail:
brievenbus@hansvervoort.nl

Verklarende woordenlijst

ajo boeng	vooruit jongen	
ampoen	vergeving, vergiffenis	
apa kabar?	hoe gaat het?	
arangstel	een soort barbecue, gestookt met	
awas, sakit djankit	kijk uit, besmettelijke ziekte	
babi ketjap	varkensvlees met ketjapsaus	
baboe	dienstmeisje, hulp in huis	
bamboe roentjing	een speer van bamboehout	
berhenti	stop	
betja	fietstaxi	
boenoeh orang	dood aan de blanken	
belanda		
botol tjebok	waterfles voor de wc	
bultzak	matras gevuld met stro	
dari mana?	waar kom je vandaan?	
dimana ada nona?	waar is dat meisje?	
djongkok	op je hurken zitten, met de voeten	plat op de
grond		
djongos	mannelijke bediende	
es lilin	waterijsje aan een stokje	
gajoeng	bakje met een steel om water te	scheppen uit de
<i>mandibak</i>		
gedek	een ondoorzichtige schutting	gemaakt van
gevlochten bamboe		
gedekken	stiekem handel drijven aan de	gedekschutting
met Indonesiërs		
ichi ni san shi go	japanse telwoorden 1 tot 10	
roku shichi hachi		
kyu jyu		
kampong	Indonesisch dorpje of woonwijk	met dicht bij
elkaar geplaatste	kleine huizen	
keirei	Japans voor: buigen	
kembali!	geen dank!	
kipas	waaier, gebruikt om de kooltjes	in het arangstel

op te stoken		
klamboe	musketennet dat boven het bed	gehangen wordt
klewang	kapmes	
koeboeran	kerkhof	
kokki	de baboe die kookt	
koersi malas	ligstoel	
kwee-kwee	koekjes	
kwee talam	puddingkje	
lekas	snel	
mandikamer	badkamer	
mandibak	stenen bak in de badkamer,	gevuld met water
masoek	stap in, kom binnen	
mau lihat	ik wil kijken, ik wil het zien	
minta ampoen	vraag vergeving	
minta ikan	ik vraag een vis, geef mij een vis	
naoré	Japans voor: overeind komen na	buiging
orang mati	een dode	
pak	aanspreekvorm voor mannen	
pasar malam	avondmarkt	
patjol	tuinschop	
pemoeda	jonge fanaticke Indonesische	revolutionair
pergi (pigi)	ga weg	
plan-plan	rustig aan	
rantang	drie of meer kleine pannetjes	boven elkaar
gestapeld in een	houder, waarmee eten vervoerd	wordt
sapi	soort koe	
sapoelidi	bezem van bij elkaar gebonden	palmbladtwijgen
selamat djalan	goede reis	
soedah tjoekoep	het is al vol	
spada	is daar iemand?	
terima kassi	hartelijk dank	
terima kassi banjak	heel veel dank	
tidah tau	weet ik niet	
tikar	slaapmat	
topi	hoofddeksel	
trassie	garnalenpasta, gebruikt in de	Indonesische
keuken		

wadjan	ronde diepe bakpan met twee	handvaten
waringin	grote boom met luchtwortels	
warung	straatwinkeltje	